OPERA LUI EUGEN IONESCU:
Scrieri în limba română: *Elegii pentru fiinţe mici* (versuri, 1931), *Nu* (critică literară, 1934), *Englezeşte fără profesor* (piesă de teatru, 1943), *Război cu toată lumea* (publicistică, 1992).
Scrieri în limba franceză: TEATRU: *La Cantatrice chauve, La Legon, Les Salutations, Jaccjues ou la soumission, L'Avenir est dans les ozufs, Les Chaises, Le Maître, Le Salon de l'automobile, Victimes du devoir, La Jeune Fille a marier, Amedee ou Comment s'en debarrasser, Le Nouveau Locataire, Scene a auatre, Le Tableau, L'Impromptu de l'Alma, Tueur sans gages, Rhinoceros, Delire a deux, Le Pieton de l'air, Le roi se meurt, La Soifet la Faim, La Lacune, Exercices de con-versation et de diction frangaises pour etudiants Americains, Jeux de massacre, Macbett, Ceformidable bordel!, L'Homme aux valises, Voyages chez les morts, La Niece-Epouse, Le Vicomte, Le Rhume onirique, Les connaissez-vous?, Maxi-milien Kolb;*
PROZĂ: *La Photo du Colonel* (nuvele, 1962), *Le Solitaire* (roman, 1973);
ESEURI şi MEMORIALISTICĂ: *Notes et contre-notes* (1962), *Journal en miettes* (1967), *Present passe, passe present* (1968), *Antidotes* (1977), *Un homme en auestion* (1979), *Entre la vie et le reve. Entretiens avec Claude Bonnefoy* (1987), *Une quete intermittente* (1987);
VOLUME DE DESENE: *Decouvertes* (1969), *Le Noir et le Blanc* (1981).

EUGENE IONESCO
membru al Academiei Franceze

Prezent trecut, trecut prezent

Traducere de SIMONA CIOCULESCU

HUMANITAS
BUCUREŞTI
Coperta seriei
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României IONESCU, EUGEN
Prezent trecut - trecut prezent / Eugene Ionesco; trad.: Simona Cioculescu. - Bucureşti: Humanitas, 2003
ISBN 973-50-0353-8 I. Cioculescu, Simona (trad.) 821.135.l-94
EUGENE IONESCO
PRâSENT PASSE, PASSE PRESENT
© Editions Mercure de France, 1968
© HUMANITAS, 2002, pentru prezenta versiune românească
ISBN 973-50-0353-8

Caut în amintire primele imagini ale tatei.
Văd culori întunecoase. Cred că aveam doi ani Sînt în tren. Mama e lîngă mine. Are un coc mare. Tata se află în faţa mea, lîngă fereastră. Nu-i văd chipul, îi văd umerii, îi văd haina. Deodată, tunelul.

într-o zi, pe cînd fata mea avea doi ani — locuiam în strada Claude-Terrasse — am străbătut lungul coridor al casei pînă la capăt ca să ajungem în camera Reginei, care era bolnavă şi pe care fata mea o iubea mult. Regine era în pat. O ţineam pe fata mea în braţe. îi vorbim Reginei, care era culcată, din cadrul uşii. Ii urăm somn uşor. Apoi, înainte de a pleca, sting lumina. Regine, împreună cu camera, dispare în întuneric. Fata mea începe să urle terorizată, ca şi cum Regine, patul, mobilele camerei s-ar fi prăvălit în neant.
*
Fără îndoială, la scurt timp după scena din tren: cred că pot localiza amintirea la Paris, sau într-un cartier periferic apropiat, mai probabil intr-un cartier periferic apropiat.
Era o noapte de vară. Un cer plin de stele.
H care era înalt, merge ţinîndu-mă în braţe. In jurul nostru mai multe persoane. Tatăl meu le vorbeşte. Mama e şi ea prezentă, ştiu lucrul acesta, dar n-o văd. In amintire nu văd nici figura lui. Privesc pe deasupra umărului său Mergem mult timp, aşa îmi pare, mult timp, trecem de-a lungul unui gard.
Cerul plin de stele.
O cameră întunecată. Lanterna magică. Cineva (tata sau mama) mă aşază singur pe un mic taburet, mai aproape de ecran. în spatele meu, oameni mari. Stăpînul casei, un domn cu o barbă neagră, mare, schimbă imaginile. Sînt oare şi alţi copii mici lîngă mine, pe alte tabu-

rete? îmi pare că da. Văd foarte bine una din imaginile proiectate: un băieţel e aşezat la o masă pe care se află o pisică mare, cu coada în aer şi cu tot părul zburlit. Se scoate imaginea. Ţip: „Mai vreau!..." O anumită uimire în jurul meu. Să fi fost primul cuvînt pe care-l pronunţam?
Multă lumină, multe culori. O dimineaţă de vară. Mă aflu la piaţă cu tata. Mult verde, fără îndoială salatele, prazul. Nici acum nu-i văd chipul, sînt foarte mic. Merg alături de el. E foarte înalt. Poartă haine închise la culoare. Nu ştiu dacă-mi amintesc de o piaţă acoperită ori pe jumătate acoperită, sau dacă mi-o imaginez doar.
Lumina este intensă şi în acelaşi timp atenuată de ceva care seamănă cu un grilaj. Dar poate că e filtrată de frunzele arborilor. Ii pun întrebări în legătură cu cîţiva oameni foarte înalţi, îmbrăcaţi cu bluze verzi, care mă impresionează mult. îi arăt cu degetul.
Bineînţeles, pentru că sînt foarte mic îmi par toţi aşa de mari. Pentru că sînt foarte mic nu văd decît pantaloni şi pulpane de haine.
O femeie foarte grasă se află lîngă un cărucior încărcat cu salate şi legume: oare mi-o amintesc sau doar mi-o imaginez? Cred mai degrabă că e într-adevăr o amintire.
Apoi, iarăşi el mă ţine în braţe, la piaţă. Trecem tot prin locuri pline de umbră şi lumină. Cu siguranţă că ridic ochii: într-adevăr, mi-a-mintesc de multe frunte verzi. Şi mereu această lumină, pe care umbra o scoate în evidenţă, pe care umbra se odihneşte, această lumină, această umbră, această răcoare, această căldură; arăt mereu cu degetul, întreb, el îmi explică tot timpul.
Nu-mi amintesc sunetul vocii lui. Nu, nu-l aud. Dar de data aceasta, îi văd faţa, un umăr. Evident, mă ţine în braţe, sînt la înălţimea feţei tatălui meu. Poartă o pălărie melon.
întîmplarea trebuie să fi avut loc la Alfort, sau la Maisons-Alfort.
Maisons-Alfort, în urmă cu...
Să fi fost aceeaşi zi, spre prînz? Sîntem acasă. Obloanele sînt lăsate, înăuntru e răcoare. O masă pătrată, faţa de masă albă. E aceeaşi lumină şi e aceeaşi umbră ca în imaginea precedentă. Şi tot ca adineauri, e aceeaşi căldură, e aceeaşi răcoare. Asta mă face să mă gîndesc că trebuie să fie aceeaşi zi. Jaluzelele care filtrează lumina.
Această încăpere cu pereţii albi.
Aceeaşi casă. Aveam trei, patru ani? Sîntem împreună cu tata. Cu noi e şi mama. E veselă. Surioara mea şi cu mine alergăm goi prin casă. Apartamentul avea probabil două camere; alergăm goi dintr-una într-alta. Uşa între cele două camere, între cele două ferestre.
El şi mama sînt încă la masă. Desertul. Cireşe.
Sora mea are cercei din cireşe. Mi se pun şi mie. îmi pare că stau în genunchi lîngă sora mea, care sade pe un scaun foarte mic. Mi-am mîncat toată porţia de cireşe. Jucîndu-se, sora mea îmi dă cireşe: una, încă una; mama, tînără, cu ochii negri, cu rîsul în ochi, rîde cu noi.
îl zăresc într-o parte, sau îmi pare că e acolo, îl simt, asemenea unei umbre înalte. Ne priveşte jucîndu-ne pe amîndoi. Ne simţim încurajaţi în jocul nostru. Jucăm jocul altfel, pentru ei. Exagerăm puţin.
O zi calmă, o zi fericită. Cu toţii sîntem voioşi.
*
E o altă casă. Ne mutăm des. în acea perioadă era uşor. înainte sau după Alfort? Era lo-

cuinţa din strada Madame, în apropiere de strada Sevres. Casa există încă. Urcînd pe strada Sevres este, cred, a doua sau a treia pe stînga. O recunosc foarte bine. O curte mare, pavată. Eram trimis să mă joc în această curte. Imediat, al stînga, scara întunecoasă, îngustă. îmi amintesc de mutarea noastră. Dulapuri cărate care ocupau scara. Mă lăsaseră în curte tocmai pentru a nu sta în picioarele celor mari, pentru a nu-i încurca. Foarte întunecoasă era această casă; foarte cenuşiu, foarte murdar apartamentul. Tot două camere, antreul, una din camere la dreapta, cealaltă la stînga, în faţă uşa bucătăriei? Toaleta? Baia? Baie-bucătărie-toaletă? Mă

găsesc în camera din stînga. Mă aşază pe un mic taburet; mă ridică cu taburetul, sau poate e un scaun, şi mă pune pe masă, cocoţat pe scaun, cocoţat pe masă.
Am impresia că mă aflu la o înălţime ameţitoare. Mama şi sora mea lipsesc. Nu e decît tatăl meu şi cu mine. O lumină cenuşie în casă. Da, e mai degrabă întunecos, colţuri de umbră, pereţi, mobile aproape toate negre suprapuse pe această imagine mentală.
Lucru curios, amintirile se întunecă ca şi tablourile!
Totuşi era cu siguranţă întuneric în cameră, să fi fost o zi de toamnă? Oare fereastra dădea spre curtea imobilului care mai există încă, el şi curtea lui interioară, pe lîngă care trec din cînd în cînd?
Sau poate că fereastra dădea spre un punct cardinal puţin favorabil luminii de dimineaţă!

Fiindcă trebuie să fie dimineaţă.
El e lîngă fereastră, mai degrabă în stînga mea, are indispensabilii lungi şi e deja încălţat cu pantofi negri. Poartă jartiere. Ţine în mînă un aparat de ras enorm.
Se rade în faţa oglinzii, apoi se deplasează: se îndreaptă desigur către chiuvetă, ca să cureţe lama aparatului de ras.
Discutăm. îi pun fără încetare întrebări. Aş vrea aşa de mult să-mi amintesc aceste întrebări! Răspunde, explică.
Nu-mi amintesc sunetul vocii lui, nu o mai aud. Vorbim oare despre băieţaşii cu care mă joc?
Mă dor doi dinţi. Se strică: un canin şi un molar, penibilă senzaţie. Privesc în oglindă: încep să se carieze, e sigur, tristeţe.
Sentimentul că încep să mă descompun. Doar asta mai lipsea să găsesc bani pentru dentist.
Trebuie să împiedic cariile să avanseze. Se duce un dintre, apoi altul. O meşă de păr, apoi alta.
Apoi o unghie, o falangă, un deget, mî-na... încetul cu încetul, încetul cu încetul plecăm, ne desfacem, ne topim. Ceea ce rămîne se strînge cu făraşul şi se aruncă la gunoi. O să vină cineva să ne strîngă, să ne reunească?
Mi se pare, mi se pare că imaginile satului şi ale morii se estompează încetul cu încetul, lent dispar, sau, mai degrabă, sînt din ce în ce mai palide, mai ofilite, se usucă ca frunzele toamna.

Ce greu e să-ţi ierţi duşmanii. Cum să nu-i deteşti? Cu toate acestea răzbunarea nu potoleşte, nici nu compensează, la ce ar servi ea o dată ce răul e făcut? Răul rămîne, trebuie să trăieşti cu el.
*
Poate că, în ultimul moment, cînd totul ne va părea pierdut, vom evada, ne vom înălţa, vom învinge.
*
îl întrezăresc, cu mînecile suflecate, gata să o frece cu o perie pe sora mea.
Sora mea e în cada de metal, în apa cenuşie.
Casa cealaltă. Cea de la Alfort sau de la Mai-sons-Alfort. Lîngă peretele de culoare galben deschis, jos, pe o pătură, fratele meu cel mic Mircea, mort de meningită la vîrsta de optsprezece luni. E cald, căci n-are pe el decît o cămă-şuţă: e singura amintire, atît de vagă, pe care o păstrez despre el.
Mircea e înconjurat de jucăriile lui, sau de
alte obiecte.
Dacă îmi amintesc bine, camera e goală sau abia mobilată. Ce vîrsta avea oare fratele meu?
Un an sau cincisprezece luni, fiindcă stătea aşezat.
Toţi patru ne jucam cu el de-a v-aţi ascun-
selea.

Ne duceam toţi patru în camera de-alături. Mircea tace. Ne aşteaptă. Apărem brusc prin mica uşă de lîngă fereastră: sora mea şi cu mine înainte, în spatele nostru, în deschizătura uşii, la o foarte mare înălţime, părinţii noştri. De cum ne zăreşte, Mircea izbucneşte în rîs. îl văd încă, aproape gol, aşezat pe cuvertura lui, rî-zînd, rîzînd.
Ieşim din cameră, revenim, acelaşi joc, de mai multe ori.
Avea ochii negri. Mama îmi spunea că Mircea era singurul dintre cei trei copii ai ei care avea ochii negri, ca ea. Gîndindu-mă la această scenă o văd pe mama rîzînd cu acelaşi rîs ca fratele meu.
Mai puţin clar îl văd pe tata. Da, şi el e de faţă. Eu cred că aveam patru ani, patru ani şi jumătate.
*
E într-adevăr tîrziu acum, că am trecut de treizeci de ani, într-adevăr tîrziu ca să las să iasă din adîncurile mele, din pivniţele mele, acest univers de lumină, acest univers ascuns, îngropat, sau licăririle lui; sau licăririle fragmentare ale acestui univers. Mai multe cicluri de viaţă, mai multe vîrste au trecut peste această vîrstă, au acoperit-o. E din ce în ce mai îndepărtată această vîrstă; n-au mai rămas decît rămăşiţe incerte, şi cu cît sînt mai incerte cu atît lucrul acesta mă sfîşie, au rămas doar cîteva palide reflexe ale unei lumi, altădată densă, intensă, colorată, vie. Pare că s-au scurs secole peste secole. Nu surprind decît vidul. Moartea,
14
moartea. Jalea iremediabilului. Fac săpături într-un pămînt unde regăsesc rămăşiţele pre-istoriei mele, rămăşiţe cu care nu mai pot reconstitui întregul. Ar fi trebuit să notez toate acestea cu mult mai devreme. Acum trei, patru ani încă, imaginile mentale erau mai nume-roase şi mai pline. înainte de a împlini treizeci de ani, sau mai exact la treizeci de ani, mai pu-team încă să privesc în mod firesc în valea de unde vin, sau mai degrabă să privesc vîrful încă nu prea îndepărtat de unde cobor. Acum, „nel mezzo della vita", şi chiar după mijlocul vieţii, de cînd mă aflu pe cealaltă pantă, valea lasă să se întrevadă frontiera neantului. Pereţi de munţi ne separă de noi înşine, au apărut deja cîteva fire albe; sînt semnul că îngheţul a început. Mi-am uitat copilăria, m-am despărţit mai mult de ea în aceste ultime luni decît în ultimii douăzeci de ani. N-o să cad victimă uscăciunii, nu voi îmbătrîni. Voi rămîne sensibil, cu riscul de a fi vulnerabil.
Ne mutăm la hotelul din strada Blomet. Tata, ajutat de cineva, duce un cufăr enorm. Intrarea hotelului. Este o trăsură cu un cal la uşă? Am patru ani, poate cinci. Ridicînd cufărul, cei doi urcă cu greu primele trepte ale scării.
Tot la hotelul din strada Blomet. Nu e mult timp de cînd am venit, căci locuim încă în că-măruţa de la etajul patru, în fundul culoarului,
15
pe dreapta. Mai tîrziu, vom locui multă vreme în camera de la şase.
Imaginea devine mai limpede. Trebuie să fie vară, la începutul după-amiezii. El are indis-pensabili lungi, şosete, jartiere. E lungit lîngă mama, citeşte jurnalul. Surioara mea şi cu mine ne jucăm pe duşumea. Iau jucăriile surorii mele, să fie oare un cub? Dar eu nu vreau s-o las să se joace cu cuburile mele. O împing. El lasă ziarul şi mă ceartă. Nu vreau să mă supun, nu vreau să-i dau cuburile surorii mele. Coboară din pat şi-mi dă o palmă: spre uluirea mea, mama nu-mi ia apărarea. Mă înăbuş de mînie, de neputinţă. Sînt indignat. Este împotriva ordinii lucrurilor. De obicei, eu sînt preferatul, de obicei mie mi se dă dreptate. îmi înghit furia, sînt revoltat. Sînt plin de ranchiună contra lui, niciodată nu voi putea uita această ruşine. El, înalt, se întoarce cu labele lui lungi în pat, foarte calm,' ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat, şi-şi continuă lectura. Eu rămîn plin de furie, de această mînie pe care nu pot s-o domolesc.
Mă plimbam adesea cu el. îi văd mereu pălăria melon. Luam de multe ori vaporaşul pe Sena, cel care mergea de la Alfort la Gre-nelle. îmi plăcea să rămîn în sala de jos a vaporaşului,

aşezat în genunchi pe banca de lemn, cu nasul lipit de geam, ca să văd cît mai de aproape vîrtejurile ce-mi dădeau impresia că apa era tăiată de vapor în felii. îmi amintesc de o apă verzuie. De o lumină urîtă într-o după-
16
amiază. De unde veneam? Ne întorceam de undeva. Aud zgomotul maşinilor. El e lîngă mine. îl simt, nu-l văd. îmi spune ceva.
Altă dată, ne întorceam foarte tîrziu. E acolo, pe unicul ponton, mă ţine în braţe, e şi mama, şi mătuşa mea. Mai sînt şi alte persoane, aşa
îmi pare.
Aşteptăm, aşteptăm venirea vaporului.
Coborîserăm încet treptele care duceau la ponton. E noapte. Aşteptarea e lungă. Vînt tăios. E frig. Mi-e foarte frig. Mi-e somn. Vaporul n-o să mai vină niciodată.
La cinema. Un film în care ni se arată un incendiu. Trebuie să fi avut aproape trei ani. Filmul e roşu. După aceea mergem să o vedem pe mătuşa mea. Mă duce pe umeri. Dăm colţul străzii Clodion, unde locuieşte mătuşa.
Nu mai ştiu bine: trece oare prin faţa noastră un camion roşu cu pompieri purtând căşti strălucitoare, au oare şi o scară? îl întreb dacă pompierii vor stinge incendiul din film, sau poate că păstrez în minte imaginea impresionantă a pompierilor văzuţi în film în legătură cu care îi pun întrebări?
Sînt tot cu tatăl meu într-o cameră, dar nu acasă. Ne-am dus s-o vizităm pe mama, culcată într-un pat. O lumină cenuşie, un perete galben, confuză, prezenţa tatălui meu. Silueta lui întunecată: nu purta decît pardesie negre.
17
Mai clară este imaginea mamei în patul ei. îi cumpărasem, îi adusesem mere. Adora merele. Ia unul, muşcă din el.
Mama trebuie să fi fost bolnavă. Mi-e milă de ea, mă nelinişteşte, dar totul este amestecat cu un soi de repulsie. Parcă e ceva murdar. Mama şi el vorbesc, văd mişcîndu-se buzele mamei. (Acum îmi dau seama că trebuie să fi fost în momentul în care mama îl năştea pe frăţiorul meu.)
Tot la cinema. Sînt între mama şi el. Pe ecran, Oceanul. Valurile se aruncă la atac, recad. Farul pare că se apleacă, se ridică. Mi-e greaţă. Furtuna, furia apei, valurile au să inunde sala, ţip.
O altă amintire din copilărie, care m-a traumatizat, e legată de cele precedente. Nu ştiu dacă trebuie s-o spun. Dar la urma urmelor, totul trebuie spus. Poate că ar trebui s-o spun într-o altă manieră, într-un stil transpus, cum se zice, ca să nu se ştie dacă îmi aparţine sau nu, dacă e o relatare sau o invenţie. Dar, de fapt, foarte puţine lucruri sînt ruşinoase. Toate greşelile, dacă există greşeli, sau neînţelegerea, prostia, toate greşelile, dacă un lucru poate fi numit greşeală, au o explicaţie obiectivă şi nu sînt de fapt greşeli. Sîntem cu toţii mai mult sau mai puţin iresponsabili, căci cine e stăpîn pe el însuşi, pe dorinţele lui, cine e cel care poate distinge realitatea de miraj? Povestesc totuşi această amintire din copilărie, căci face
18
parte, cu siguranţă, dintre cele care m-au marcat cel mai mult. Nu numai că ea mi-a determinat psihologia, dar face parte din categoria celor pe care mulţi oameni le-au cunoscut şi poate permite înţelegerea cauzei pentru care atîtea alte psihologii au fost modificate, determinate de la începuturile vieţii conştiente. In orice caz, nu pot să n-o povestesc. Acum am treizeci şi cinci de ani. Cu cîţiva ani în urmă îmi aminteam, ştiu că-mi aminteam de această scenă, în toate detaliile, cu precizie. Dacă multe din imaginile descrise mai sus, care-mi rămîn de la tatăl meu, sînt, ca să spun aşa, tăcute, există în scena care urmează nu numai imagini, dar şi sunetul vocii sale, şi urechea mea aude încă hohotele de plîns ale mamei. Mi se pare, poate doar mi se pare, că imaginile din memorie sînt astăzi estompate, detaliile mai sărace, căci, de

cînd am intrat în ciclul vieţii descendente, vechea lume interioară se depărtează de mine, se desface, se lasă invadată de ceaţă. Dar ceea ce e esenţial în această scenă nu poate fi smuls din inima mea. Dacă sînt aşa cum sînt şi nu altfel, datorez totul, sau în orice caz mult, acestui fapt iniţial. Nu ştiu de ce el a determinat atitudinea pe care am luat-o faţă de părinţii mei, dar cred că a determinat şi aversiunile mele sociale. Am impresia că din cauza aceasta urăsc autoritatea, că aici se află sursa antimilitarismului meu, adică a tot ce este, a tot ce reprezintă lumea marţială, a tot ce este societate bazată pe primatul bărbatului faţă de femeie. Tatăl meu nu va mai putea să citească aceste pagini. Am scris şi am publicat despre
19
el lucruri foarte crude. Poate că n-am dreptate, în relaţia dintre un bărbat şi o femeie nu se ştie care e jucăria celuilalt. Adesea, victima aparentă e mai puternică decît călăul aparent. E dificil să te descurci în lucrurile astea subtile, simt că mă rătăcesc. în orice caz, el şi cu mine sîntem despărţiţi pînă la judecata de apoi şi doar atunci ne vom regla conturile şi neînţelegerile vor fi poate risipite. în mod concret, ţări şi frontiere ne despart, materiale şi morale. *(1967: de cînd am scris aceste rînduri, tatăl meu a murit, el a murit cîţiva ani mai tîrziu.)* Tot ceea ce am făcut, într-un fel împotriva lui am făcut. Am publicat pamflete împotriva patriei lui (nu suport cuvîntul patrie, fiindcă semnifică ţara tatei; ţara mea era pentru mine Franţa, pur şi simplu pentru că aici trăisem cu mama în copilărie, în timpul primilor ani de şcoală şi pentru că ţara mea nu putea fi decît cea în care trăia mama). El voia să devin un burghez, un magistrat, un militar, un inginer chimist. Aveam oroare de procurori, nu puteam să văd un preşedinte de tribunal fără să nu am chef să-l omor. Nu puteam să văd un ofiţer, un căpitan cu cizme fără să fac crize de furie şi disperare. Tot ceea ce era autoritate îmi părea a fi, şi este, nedrept. Am fost condamnat pentru pamfletele pe care le-am scris contra armatei şi a magistraţilor din ţara lui. Eram mîndru de lucrul acesta. Ştiu că orice justiţie e nedreaptă şi că orice autoritate este arbitrară, chiar dacă acest arbitrar se sprijină pe o credinţă sau pe o ideologie uşor de demistificat. Noile autorităţi sînt la fel de nedrepte, la fel de inacceptabile ca şi celelalte,
20
pentru că sînt personificate de oameni, aaica de pasiuni personale şi subiective a căror obiectivitate teoretică nu mă înşală. Situaţia oficială, decoraţiile, onorurile, meritul nu fac decît să mascheze grozăvii şi o prostie adîncă. îmi amintesc că am făcut eforturi de împăcare. Aveam optsprezece sau nouăsprezece ani şi părăsisem casa paternă pentru a locui în camere mobilate. Ca să plătesc chiriile trebuia să dau lecţii de franceză. Banii nu-mi ajungeau, n-aveam ce mînca decît jumătate din lună. A doua jumătate a lunii mă duceam la căminul studenţilor de la medicină, unde aveam un prieten, student şi bursier. Studenţii de la Litere nu erau foarte bine văzuţi de ministere şi, chiar dacă aveau cămine, aveau în aceste cămine nişte cantine infecte şi dormitoare în comun. Dar politehnicienii şi studenţii de la medicină aveau locuinţe somptuoase: camere individuale cu apă curentă, cantină cu mese mici. Aşa că mă duceam la prietenul meu, viitor doctor, care mă hrănea timp de cincisprezece zile cu ceai şi pîine. L-am văzut probabil în tot acest timp, pe tata, de două sau trei ori. Era bogat. Ne înduioşam pe moment, el îmi dădea bani şi eu îi cheltuiam imediat chemîndu-mi prietenii pe care-i regalam. Ospeţele se terminau în zori şi ne întorceam acasă cu trăsura după ce făcusem turul Bucureştilor pentru a-i conduce acasă pe tovarăşii mei. Cheltuiam pînă la ultimul leu şi a doua zi mă închideam în cameră şi nu răspundeam la apelurile proprietăresei care-mi cerea să plătesc chiria. Treceau apoi alte luni. Şi din nou îl întîlneam pe tata care mă
21
întreba cum stau cu studiile, care îmi dădea bani, pe care-i cheltuiam imediat şi aşa mai departe. Ultima dată cînd l-am văzut, îmi terminasem deja studiile, ajunsesem tînăr profesor, eram însurat, am dejunat împreună la iniţiativa lui, ne-am certat fiindcă el era intelectual de dreapta, astăzi ar fi fost de stînga, ba chiar a fost unul din putinii avocaţi bucureşteni păstraţi al Tribunal, imediat după instalarea comuniştilor. Tatăl meu n-a fost un oportunist conştient,

el credea în autoritate. Respecta statul. Credea în stat oricare ar fi fost el. Pentru el, de îndată ce un partid lua puterea, avea dreptate. Astfel că a fost legionar, democrat, francmason, naţionalist, stalinist. Pentru el orice opoziţie se înşela. Pentru mine opoziţia avea dreptate. *(Astăzi, 1967, nu-mi mai place nici opoziţia, pentru că ştiu că ea este statul în germene, adică tirania)* Pe scurt, la sfîrşitul mesei, ne-am certat: altădată mă făcuse bolşevic; apoi mă făcuse jidovit. Jidovit mă făcuse şi la sfîrşitul acelui prînz. îmi amintesc de ultima frază pe care i-am spus-o: „E mai bine să fii jidovit decît tîmpit. Domnule, am onoarea să vă salut." M-a privit cu un surîs îndurerat şi mi-a spus: „Bine, bine", şi nu l-am mai văzut niciodată. Eram la Paris în timpul războiului, apoi şi după război. Trimi-sesem de la Paris o scrisoare pentru o revistă românească, care îmi atrăsese fulgerele presei şi condamnarea unui tribunal din care făcea parte cumnatul lui, magistrat militar al noului regim, asta după ce cu cîţiva ani mai înainte condamnase, în aceeaşi funcţie, „spioni comunişti". Tata îmi comunică, de la distanţă, că n-a-

vusesem dreptate să atac armata, pentru ca aeum era armata poporului, şi nici pe magistraţii români, pentru că acum erau magistraţi socialişti. De fapt, el îmi reproşa de astă dată că nu sînt bolşevic. De ce oare i-am purtat asemenea ranchiună? Nu era el ca toată lumea? Sînt ani, mulţi ani de cînd a murit. în definitiv, îi reproşam tocmai faptul că era ca toată lumea. Faptul că mergea în sensul istoriei: dar Hei-degger, Jung, Sartre şi atîţia alţii n-au făcut acelaşi lucru? El a făcut-o într-un mod mai grosolan, mai simplist şi poate mai candid. Curenţi de nebunie zguduie lumea. Ca să rezişti acestor curenţi trebuie să-ţi spui că istoria se înşală întotdeauna, în vreme ce în general se crede că istoria are întotdeauna dreptate.

El era ca toată lumea. Acest lucru i-l reproşam. Şi acest lucru n-am avut dreptate să i-l reproşez.

Trebuie să fi avut patru ani şi locuiam tot la hotelul din strada Blomet. Nu mai locuiam la etajul patru, ci la etajul şase. Am locuit în această cameră, împreună cu mama, mult timp după plecarea lui. Surioara mea se afla probabil la Medan, la un cămin de copii, fondat de Emile Zola, în casa în care a locuit Zola însuşi, cred, şi care trebuie să fie şi azi tot cămin de copii. în orice caz, sînt sigur că sora mea lipsea. Eram aşezat pe podea lîngă uşă. La celălalt capăt al camerei, fereastra. La stingă era un pat în care era lungit el, cu un jurnal în mînă, îmbrăcat într-o lungă cămaşă de noapte albă peste indis-

pensabilii lungi. îl văd cu pantofii, şosetele, jartierele lui. Mama se mişca nervoasă, între pat şi fereastră. Ii văd silueta în lumina ferestrei. Lîngă peretele din stînga se afla un dulap cu oglindă, iar de cealaltă parte, în apropierea ferestrei, o masă de toaletă. Mama e foarte nefericită. Plînge. El o ceartă, strigă, rămînînd însă în pat. Mama vine spre mine, se îndepărtează. Ea termină îmbrăcatul sau poate face curat în cameră, se apropie de patul în care se găseşte el, vorbeşte, se îndepărtează, se enervează din ce în ce mai mult. El nu se înduioşează. Are o voce foarte puternică şi o expresie rea. Continuă să vorbească. Trebuie să fie lucruri foarte dure pe care i le spune. Mama izbucneşte în hohote de plîns. Deodată, se îndreaptă iute spre masa de toaletă din apropierea ferestrei. Apucă paharul de argint primit cadou, pentru mine, de ziua botezului meu. Ia paharul, varsă în el o sticluţă cu tinctură de iod care se revarsă ca nişte lacrimi, ca sîngele, şi pătează argintul. Plîngînd, cu felul ei copilăresc de a plînge, cu faţa contorsionată, mama duce paharul la gură. El se sculase deja, foarte repede, de cîteva secunde, îl văd în cămaşa de noapte, cu indispensabilii lungi, cu paşii lui mari, că se repede şi opreşte mîna mamei. O cheamă pe nume, încearcă să o calmeze. Mama continuă să plîngă în timp ce el i-a luat paharul din mînă. Paharul, pe care-l mai păstrez, este plin tot de pete de neşters. De cîte ori îl privesc îmi amintesc de scena aceasta. Mila pentru mama datează din acea zi. Am fost extraordinar de mirat să observ că nu era decît un biet copil, dezarmat,

o marionetă în mâinile tatălui meu şi obiectul persecuţiei lui. De atunci mi-a fost milă, pe drept sau nu, de toate femeile. M-am simţit vinovat. Am luat asupra mea culpabilitatea tatei.

Fiin-du-mi teamă să le fac să sufere pe femei, să le persecut, m-am lăsat persecutat de ele. Ele m-au făcut să sufăr. Le-am făcut să sufere pe unele din ele. Pentru că toată lumea face să sufere pe toată lumea, pentru că toată lumea chinuie pe toată lumea. Dar, de fiecare dată, cînd am făcut să sufere o femeie sau cînd mi s-a părut că am făcut-o să sufere, am suferit şi eu de suferinţa ei. Nici una din ele n-a suferit vreodată singură.
Astăzi, după doi ani, această scenă îmi pare mai degrabă ridicolă; probabil că mama n-avea cu adevărat de gînd să se otrăvească, ştia că el o s-o împiedice. Totuşi, scena s-a gravat în mine şi teama pe care mi-a provocat-o atunci n-a putut fi niciodată uşurată de raţiune. Această scenă de familie a determinat în mine un sentiment de nefericire, certitudinea că nu putem fi fericiţi. O văd încă, cu lacrimile ei, nepieptănată, cu figura contorsionată, îi aud hohotele
de plîns.
*
Locuiam pe strada Theâtre, în arondismen-tul XV. Sînt foarte mic. E război. Mă joc pe du-şumea cu soldaţi, dar nu de plumb, ci de carton sau de ghips. Tocmai a venit cu trenul. Din România? Aliniez soldaţii, i-am rupt deja gîtul

unuia dintre ei. în casă, o lumină sumbră. Sîn-tem la etajul al doilea. Prin fereastră, zidul unei uzine. El poartă tot pardesiul lui negru, iar pe cap pălăria, un melon. Stă în picioare. Mama e lîngă el. O ţine după umeri? Vorbeşte liniştit, îmi pune întrebări în timp ce mă joc. Mama, surîzătoare, întoarce faţa spre el, vorbeşte.
Este casa în care se afla mai înainte şi frăţiorul meu, care a murit. E un apartament mic, două camere, cred, şi o bucătărie. I-a cumpărat surorii mele o păpuşă nouă, enormă, o păpuşă incasabilă, pentru că sora mea spărgea toate păpuşile. Tata îi dă surorii mele păpuşa incasabilă, sora mea ia păpuşa în mîini, o lasă să cadă şi sparge păpuşa incasabilă. Ca prin ceaţă îmi pare că-l văd îndepărtîndu-se furios cu paşii lui mari.
Mama şi cu mine i-am făcut o vizită tatei care, pentru un timp, s-a dus să locuiască la hotel ca să-şi pregătească în linişte doctoratul în drept. Un pat desfăcut. Stă în picioare lîngă pat, mare, în cămaşa lui lungă de noapte, cu indispensabilii lungi, cu pantofii negri. Mama şi cu mine rămînem în picioare în faţa lui, ea îi spunea ceva. El e vesel. Se rade oare? Are săpun pe faţă? Pe stradă cu mama. Cartier necunoscut. Sîn-tem departe de casă. Ce-am venit să facem aici? Nu ştiu de ce, îmi pare că ne-am dus la clinica în care s-a născut frăţiorul meu. A fost lăsat

încă o vreme la clinică? Sau poate că mama a venit să ia vreun lucru pe care îl lăsase aici? S-a dus să vadă un doctor? Sîntem într-adevăr foarte departe de casă. Pare neliniştită. în căutarea unui metrou; a drumului pe care să-l urmăm. Multe case albe cu ferestrele înguste, multă lume. Ne aflăm la colţul unei străzi. Indecizia anxioasă a mamei... Asupra drumului de urmat? Sau altceva? Micuţa ei faţă e desfigurată de nelinişte, e tristă. Resimţim dureros absenţa tatei. De ce nu ne-a însoţit? Supărat iar? Plecat?
Sîntem mai mulţi care am coborît dintr-un mic tren de periferie. Mătuşa mea, mama, tînă-ra mea mătuşe Cecile.
N-am impresia că tata s-ar afla printre noi. Nu sînt însă deloc sigur. Mergem s-o vedem pe surioara mea, care a fost lăsată spre îngrijire la Medan. Are trei ani. Deci eu trebuie să am patru. O curte pătrată, înconjurată de clădiri joase cu galerii. în curte, pietricele. Infirmiere în alb. Sora mea apare brusc în faţa noastră, într-o rochiţă roz. E puţin pierdută, puţin mirată, are aerul de a nu şti încotro să se îndrepte. Sînt multe elemente confuze în această amintire. Amintirea, imaginile sînt legate de probleme afective pe care nu reuşesc să le pătrund. Pier-duse oare obişnuinţa să ne vadă? Părinţii mei erau jenaţi că au lăsat-o acolo prea multă vreme? Participam oare, în mod obscur, la jena părinţilor mei? Ştiu că am rămas acolo multă vreme. Mama, mătuşile au vorbit îndelung unei

femei masive, autoritare, poate directoarea instituţiei. Mulţi copii ies împingîndu-se de prin galerii spre a se duce în curte. Curtea e plină de copii. Mă văd după aceea într-o cameră întunecoasă. Din nou în curtea roz. Sînt singur cu sora mea. Ghemuiţi, ne jucăm amîndoi cu pietricele şi curtea este mare şi cerul foarte limpede. N-ajung să înţeleg de ce, cînd îmi amintesc de aceste imagini, mă simt atît de adînc mişcat. Aşa fragmentare cum sînt aceste imagini trebuie să aibă o mare importanţă pentru viaţa mea interioară. De ce? Există nişte elemente care îmi scapă. Culorile acestor imagini sînt foarte puternice: soare, o lumină roz. Prezenţa mamei. Şi surioara mea în roz lîngă mine. Iar în jurul acestei imagini este o atmosferă inexprimabilă. Cum aş putea regăsi semnificaţia acestui inexplicabil esenţial. Totul s-a prăbuşit într-un ocean fără margini. Abia dacă mai rămîn la suprafaţă cîteva cercuri. Un regret iremediabil. Ce a fost oare, de ce imaginea aceasta este dureroasă, de ce amintirea aceasta mă sfîşie? Toate imaginile legate de ea sînt colorate, clare, nu există aproape nici o umbră cu excepţia uneia, foarte uşoare, prin colţurile curţii în direcţia galeriilor. Restul imaginilor, restul scenei pare să se fi desfăcut în unde luminoase, într-un aer limpede, totul pare să se dizolve sau să se fi dizolvat deja într-o transparenţă albăstruie.
Un domn de-o anumită vîrstă, cu figura rotundă şi roşie, cu o bărbuţă albă. Mai degrabă

gras. Aşezat la masă, îmbrăcat într-un costum mai degrabă închis la culoare. Vorbeşte mult. Chefliu vesel, francez vesel, fericit că trăieşte. E fără îndoială domnul Goton. Unul din primii, sau chiar cel dintîi bărbat al mătuşii mele. Stăm în jurul lui. Vorbeşte mult. întîmplarea are loc la Medan, într-un restaurant, după sau înaintea vizitei pe care i-am făcut-o surorii mele. Nu, nu cred. E altă dată. Sîntem într-adevăr în jurul unei mese, dar este masa din mica sufragerie de pe strada Clodion. într-adevăr, tata e cu noi. Plecăm. Tata mă ia în braţe. Privesc peste umărul lui, văd desenele tapetului lipit
pe perete.
*
Ne vedem privind. Ne vedem printre lucruri, printre ceilalţi, în decor, imagine în care sîntem prinşi şi care e în acelaşi timp în afara noastră. Ca şi cum un suflet şi-ar vedea de-filînd viaţa, filmul vieţii sale. Mă văd jucîndu-mă. Mă văd ca şi cum aş vedea pe un altul în braţele tatălui meu. îmi văd nasul, ochii, braţele. Mă văd, cum îl văd pe el, cum o văd pe mama, cum îi văd pe ceilalţi. îmi văd spatele. Mă văd mergînd.
îmi văd ochii, faţa, pe mine cu pălărie pe cap. Probabil, fotografiile, pe care le-am păstrat din copilărie, mă ajută să alcătuiesc această imagine. E ca şi cum aş fi un frate privindu-şi fratele. Evident, văd mai bine cînd nu mă văd pe mine, văd mai bine cînd îi văd doar pe ceilalţi: pe mama bînd sau încercînd să bea tinctura de iod, pe sora mea la Medan, pe băieţelul şchiop.
29
Duminică, la periferie, la nişte pensionari, prieteni ai unui unchi. Sînt pensionaţi de putină vreme. Pensionari tineri. Luăm masa într-o sufragerie răcoroasă, căci au pus draperiile. Mă plictisesc la masă. Ies în grădină. Mănînc toate căpşunile. După masă, ei ies în grădină. Observă catastrofa. Dezolare. Falsă ruşine a mamei care e amuzată şi înduioşată. Pentru că mă plictisesc, mi se arată cu degetul o colină unde pot să mă duc să mă plimb. Traversez un drum accidentat, umbros. Ajung în plină lumină: maci roşii în grîul galben, un cer atît de albastru, atît de albastru. Niciodată n-am mai văzut de atunci un roşu aşa de strălucitor, un galben aşa de galben, un albastru atît de intens, o lumină atît de tînără, atît de proaspătă, atît de nouă. Trebuie să fi fost prima zi de naştere a lumii. Lumea abia fusese creată şi totul era virgin. Totul a obosit de atunci, toate culorile s-au estompat, obişnuinţa a umbrit totul. Ochii noştri au obosit de atîta lumină, am pierdut paradisul.
Lumina cea mai strălucitoare, lumina Italiei, cerul cel mai pur, al Scandinaviei în luna iunie, nu mai sînt decît penumbră dacă le compar cu lumina copilăriei. Chiar şi nopţile erau albastre. Prea tîrziu. în ce adîncimi să caut această lumină îngropată? Mai multe cicluri de viaţă au

trecut de atunci. Secole peste secole. Secole mă separă de mine însumi. Ici, colo, cîte o epavă
30
care putrezeşte, se descompune. Să-ţi aminteşti, să cauţi în haos. Fac săpături într-un pămînt tare pentru a regăsi urmele preistoriei mele. Acum cîţiva ani încă, trei sau patru, amintirile mele erau mai clare şi mai precise. Pînă la treizeci şi cinci de ani te poţi uita încă în valea de unde vii. Acum, cobor o altă pantă şi valea care mă aşteaptă nu mai e decît valea morţii. Peretele muntelui mă separă de mine însumi.
— Ce căutaţi? Ce vreţi să căutaţi deci?
— Mă întreb şi eu. Aş vrea să ştiu. Am uitat. Nu e prea mult timp de cînd credeam că ştiu ce caut. Trebuie să-mi amintesc. Nu mai ştiu.
Recitesc paginile pe care le-am scris despre amintirile îndepărtate. încă de atunci nu-mi mai rămăsese mare lucru din lumea copilăriei, bucăţele de lume şi resturi. Cîteva bucăţi ale unei oglinzi întunecate. Puteam încă să-mi zăresc faţa în ea. Nu-mi mai rămîne acum decît amintirea amintirilor, amintirea acestor cîteva amintiri. încerc să reconstitui amintiri. Există amintire atîta timp cît afectivitatea răspunde încă imaginilor şi vocilor mentale care ne rămîn. Din acest punct de vedere, nu cred că sînt cu totul mort.
2967: Nu regăsesc urmarea amintirilor îndepărtate. Paginile pe care le-am regăsit în-
31
tr-un mic caiet au cu siguranţă o urmare, căci ultima frază de pe ultima pagină nu e terminată şi caietul poartă numărul 1... Voi regăsi poate mai tărziu celălalt caiet printre alte nenumărate caiete ale mele. Pentru moment, este ca şi cum am impresia că n-am în faţa mea decît o bucăţică de ocean. Unde e restul lumii?
Ce era, ce mai era încă? Ne pierdem cu toţii memoria. Am impresia că pierd mai mult ca alţii. Poate fiindcă vreau să reţin tot. Poate fiindcă vreau să spun tot. Nu ţin mai mult la mine decît la alţii. Lumea mea nu este mai importantă decît a altora. Poate că este destul de bogată. Multe alte vieţi interioare sînt şi mai bogate. Nu e vorba de asta. E vorba de lucrul inadmisibil, incredibil, că ea a putut să fie şi că nu mai e. încerc să strîng şi să reconstitui o lume din rămăşiţele ei pentru a aduce mărturie că a fost. E de neconceput că nu mai e nimic. Desigur, desigur totul trece în alte lucruri. Nimic nu dispare, mi se spune, totul se integrează şi devine altceva.
1967: Uit din ce în ce mai mult. Ca toată lumea. O să-mi pierd oare cu totul memoria? Asta vrea să zică să mori? Deja, cînd beau prea mult, nu-mi mai amintesc ce s-a întîm-plat, ce am spus, ce mi s-a spus, ce am făcut. Mi se povesteşte a doua zi. Nici o amintire, doar o pată neagră. Dar am fost foarte lucid,
32
se pare, am spus lucruri de bun simţ. fc-ram
lucid.
N-aveam aerul să fi băut. Se constată lucrul acesta a doua zi, aproape că nu le vine să creadă, dacă n-ar observa că nu-mi mai aduc
aminte.
în curînd nu voi mai avea amintiri. Dar nu amintirile, sau mai degrabă continuitatea conştientă a amintirilor, sînt cele ce alcătuiesc şi menţin identitatea persoanei mele, a conştiinţei mele. Rămîn acelaşi, cu aceleaşi idei, cu aceleaşi sentimente, cu aceleaşi reacţii. Eu sînt cel care vorbeşte. E ca şi cum aş muri de mai multe ori. Ca şi cum m-ar pune într-un mormînt pentru zeci de ani sau pentru secole. Apoi, e ca şi cum m-ar scoate intact. E ca şi cum din secol în secol mi s-ar pune aceleaşi întrebări şi aş da aceleaşi răspunsuri. Identitatea reacţiilor mele este ca un fel de probă, ca un fel de nemurire a spiritului meu.
Dar dacă în curînd aş avea din ce în ce mai puţine amintiri, foarte puţine amintiri, nici o amintire?
Să fii ca un om care ar circula, cu o lanternă, în tenebre, luminînd — pe măsură ce ar avansa

— doar un mic spaţiu în jurul lui. Cercul luminos se deplasează şi tot restul este, sau se întoarce din nou, în noaptea cea mai adîncă. Luminează doar conştiinţa unui prezent, a unui moment de trezie.
33
Dimineaţa, prin ceaţă, soarele. Noaptea, drumul, cerul e acoperit, nici o licărire. Ne este frică să nu ne ciocnim de arbori, ne e frică să nu fi depăşit drumul care coboară către moară. Altă dată, mama priveşte prin fereastră, apoi se întoarce spre mine. Surîde. O grădină, nisip. O fetiţă cu păpuşa ei. La şcoală, domnul Loiseau îmi spune: „N-ai să primeşti certificatul de studii anul acesta." Directorul şcolii comunale, domnul Robinet, cu tichia lui neagră şi cu bărbuţa albă îmi spune: „Nu e prea rău, dar credeam că ai să fii un elev mai bun decît atît." Militar, cu raniţa lîngă mine, lungit pe spate pe un cîmp, privesc un nor. Nu ştiu să citesc încă, sînt la un cinematograf de cartier cu mama şi cu una din prietenele ei, iau programul şi întreb: „Dacă privesc mult, mult timp, am să înţeleg literele şi cuvintele?"
N-ajung să-mi explic cum am putut accepta să ajung să am treizeci, treizeci şi cinci, treizeci şi şase de ani. Nu înţeleg cum am putut să mă împiedic să nu încerc să împiedic această catastrofă. M-o fi apucat în somn, am fost inconştient? M-a îmbătat cineva? Metamorfoza inversă: devin omidă. Unde a putut, aşadar, să dispară cel care eram, cel care trebuie să fiu încă, copilul gingaş, fiinţa nouă, şi chiar adolescentul care mai păstra cîte ceva din copilăria lui? Unde am dispărut? Unde sînt, căci nu pot să fiu eu ceea ce văd: deja burtos, deja puţin chel, acoperit de păr, cu transpiraţiile mele, cu toanele mele de adult, fruct copt, prea zemos, eu care am avut atîta oroare de carnea gelatinoasă a femeilor şi a bărbaţilor maturi! Şi în plus, scriitor! în curînd cvadragenar. Cum a putut bunul Dumnezeu să permită aşa ceva, să devin aşa ceva! Mă aflu în pielea altcuiva, în pielea şi în cutele de piele ale altuia. Am experimentat lucrul acesta: poţi deveni altul. Faptul poate să pară absurd. Nu-mi rămîne decît regretul de a fi un altul. Regretul acesta mă face să fiu permanent eu însumi, sau copilul care eram, care sînt, vai, culorile mele, culorile lumii, celălalt cer al meu, cealaltă lume a mea,
35
celelalte oceane ale mele, continentul meu de altădată.
Totul s-a evaporat. Sînt pe o altă planetă, se-mănînd cu o fiinţă de pe altă planetă, eram un om, un copil, şi o zînă rea sau un vrăjitor rău m-a preschimbat în urs, în mistreţ, în crocodil, de ce m-a pedepsit astfel? Poate pentru că îmi rodeam unghiile sau pentru că îmi băgăm degetele în nas. Pedeapsa e disproporţionată. Este o eroare, e un coşmar, vreau să redevin eu însumi, sînt copilul... Cum să fac? îmi frîng mîi-nile; plîng, urlu, în van: sînt foarte răi!...
Departe de noi constelaţiile, azurul infinit, bucuria fără margini, sărbătoarea.
Există o lume. Eu nu o pot cunoaşte decît în funcţie de un eu, realitate fundamentală, deşi este un eu *cuprins de lume.* Cunosc lumea ca pe eu-lume, ca pe lume-eu; deci lumea din afara mea, în care cred, dar care nu-mi e cunoscută, e aşadar lumea numenală kantiană. După fenomenologi, eu percep lumea conform structurilor spiritului meu: prin ce se deosebesc aceste structuri de categoriile kantiene? (Spiritul meu = toate spiritele = interesubiectivitate.) Ar exista oare un apriorism husserlian corespun-zînd apriorismului kantian? Da, poate şi aceasta este logica husserliană.
Ceea ce e cu adevărat nou: unul din aspectele *acestui lucru* îmi revelează, mă face să-i sesizez esenţa, esenţa Manifestării, deci a ceea ce
36
se arată în fenomen. Esenţa Manifestării raportată la mine, raportată la structura mea, raportată la structura spiritului nostru. Dar atunci lumea în sine nu poate fi cunoscută. Fiindcă nu există decît *conştiinţa lumii,* asta vrea să zică la Husserl, ca şi la Kant, că realitatea în sine este insesizabilă sau incomprehensibilă, ea este, dar nu este pentru mine.
Ceea ce cunoaştem dintr-un lucru nu este esenţa lui, ci esenţa Manifestării sale, adică esenţialul fenomenului, nu a numenului. Faptul acesta nu-l contrazice pe Kant. îi contrazice doar pe sceptici, pe Sextus Empiricus de exemplu, care trăgea concluzia imposibilităţii cunoaşterii

a orice din cauza varietăţii indefinite a aspectelor unui lucru şi a punctelor de vedere. Pentru Sextus Empiricus, dacă am putea cunoaşte toate aspectele unui lucru, am cunoaşte lucrul în sine, fiindcă el nu deosebea numenalul de fenomenal, adică de Manifestare.

PRIMA POVESTE PENTRU COPII MAI MICI DE TREI ANI

Josette e deja o fetiţă mare, are 33 de luni. într-o dimineaţă, aşa cum face în toate dimineţile, vine cu paşii ei mici şi nesiguri pînă la uşa camerei părinţilor ei. încearcă să împingă uşa, încearcă s-o deschidă ca un căţeluş. îşi pierde răbdarea, cheamă, fapt ce-i trezeşte pe părinţi care se prefac că n-aud. în ziua aceea, tata şi mama erau foarte obosiţi. în ajun, fuseseră la teatru, apoi după teatru la restaurant, apoi după restaurant la cinema, apoi după cinema la restaurant, apoi după restaurant la teatru de marionete. Iar acum erau foarte leneşi. Lucru care nu e frumos pentru nişte părinţi.

Menajera îşi pierde şi ea răbdarea. Deschide uşa dormitorului părinţilor; spune:

— Bună ziua, doamnă, bună ziua, domnule, iată ziarul dumneavoastră de dimineaţă, iată cărţile poştale pe care le~aţi primit, iată cafeaua dumneavoastră cu lapte şi cu zahăr, iată sucul dumneavoastră de fructe, iată cornurile dumneavoastră, iată pîinea dumneavoastră prăjită, iată untul dumneavoastră, iată gemul dumneavoastră de portocale, iată dulceaţa dumneavoastră de căpşuni, iată un ou ochi, iată şunca şi iat-o pe fetiţa dumneavoastră.

Părinţii erau scîrbiţi, fiindcă am uitat să vă spun că, după teatrul de marionete, fuseseră iar la restaurant. Ei nu vor să-şi bea cafeaua cu lapte, nu vor pîinea prăjită, nu vor cornurile, nu vor şunca, nu vor oul ochi, nu vor geamul de portocale, nu vor sucul lor de fructe şi nu vor nici dulceaţa de căpşuni (nici măcar nu erau căpşuni, erau portocale).

— Dă-i toate astea Josettei, îi spune tata menajerei, şi cînd va termina de mîncat, adu-ne-o.

Menajera o ia pe fetiţă în braţe.

Josette urlă. Dar cum e pofticioasă, se consolează în bucătărie mîncînd: gemul mamei, dulceaţa tatei, cornurile ambilor părinţi; bea sucurile de fructe.

— O, ce mîncăcioasă mică, spune menajera... Eşti

lacomă...

Şi pentru ca fetiţa să nu se îmbolnăvească, menajera este aceea care bea cafeaua cu lapte a părinţilor, mănîncă oul ochi, şunca, precum şi orezul cu lapte rămas de aseară.

în timpul ăsta, tata şi mama au adormit la loc şi sforăie. Dar nu pentru multă vreme.

Menajera o aduce din nou pe Josette în dormitorul părinţilor.

Josette spune:

— Tată, Jacqueline (e numele menajerei), Jacque-line spune Josette, ţi-a mîncat şunca.

— Nu-i nimic, spune tata.

— Tată, spune Josette, spune-mi o poveste...

Şi în timp ce mama doarme, fiindcă e prea obosită de prea multă petrecere, tata îi spune Josettei o poveste.

— A fost odată o fetiţă care se numea Jacqueline.

— Ca Jacqueline? întreabă Josette.

— Da, spune tata, dar nu era Jacqueline. Jacqueline era o fetiţă, ea avea o mamă care se numea doam-

na Jacqueline. Tatăl micuţei Jacqueline se numea domnul Jacqueline. Micuţa Jacqueline avea două surori, care se numeau amîndouă Jacqueline, şi doi veri care se numeau Jacqueline şi două verişoare care se numeau Jacqueline şi o mătuşă şi un unchi care se numeau Jacqueline. Unchiul şi mătuşa care se numeau Jacqueline aveau nişte prieteni care se numeau domnul şi doamna Jacqueline, care aveau o fetiţă, care se numea Jacqueline, şi un băieţel care se numea Jacqueline, iar fetiţa avea păpuşi, trei păpuşi care se numeau Jacqueline, Jacqueline şi Jacqueline. Băieţelul avea un prieten care se numea Jacqueline şi nişte cai de lemn care se numeau Jacqueline şi nişte soldaţi de plumb care se numeau Jacqueline.

într-o zi, micuţa Jacqueline, cu tatăl ei Jacqueline, cu frăţiorul ei Jacqueline, cu mama ei Jacqueline, se duce în pădurea Boulogne. Acolo ei îi întîlnesc pe prietenii lor Jacqueline cu fetiţa Jacqueline, cu băieţelul Jacqueline, cu soldaţii de plumb Jacqueline, cu păpuşile Jacqueline, Jacqueline şi Jacqueline.
în timp ce tata îi spune poveşti micuţei Josette, intră menajera. Ea spune:
— O s-o înnebuniţi pe asta mică, domnule. Josette îi spune menajerei:
— Mergem la piaţă, Jacqueline (căci, cum am mai spus, menajera se numea tot Jacqueline)?
Josette se duce la cumpărături cu menajera.
Tata şi mama adorm iarăşi fiindcă erau foarte obosiţi, fuseseră în ajun la restaurant, la teatru, iar la restaurant, la marionete, apoi iar la restaurant.
Josette intră într-un magazin împreună cu menajera. Acolo întîlneşte o fetiţă care era cu părinţii ei. Josette o întreabă pe fetiţă:
40
— Vrei să te joci cu mine? Cum te cheamă? Fetiţa răspunde: Mă cheamă Jacqueline. Josette îi spune fetiţei:
— Ştiu, tatăl tău se numeşte Jacqueline, mama ta se numeşte Jacqueline, frăţiorul tău se numeşte Jacqueline, păpuşa ta se numeşte Jacqueline, bunicul tău se numeşte Jacqueline, calul tău de lemn se numeşte Jacqueline, casa ta se numeşte Jacqueline, oliţa ta se numeşte Jacqueline...
Atunci băcanul, băcăniţa, mama celeilalte fetiţe, toţi clienţii care erau în magazin se întorc spre Josette şi o privesc cu ochii mari, îngroziţi.
— Nu-i nimic, spune calmă menajera, nu vă neliniştiţi, astea sînt poveştile idioate pe care i le spune taică-său.

BUCUREŞTII ÎNAINTE ŞI ÎN JUR DE 1940

La Institutul Augustinian, o conferinţă a lui Tudor asupra noţiunii de Om. Foarte timid, foarte prudent, a îndrăznit să sugereze că Nietzsche e vinovat, în mare măsură, de faptul că omul modern, pierzîndu-şi umanitatea, nu s-a înălţat, ci dimpotrivă s-a coborît.
(Recitesc astăzi acest pasaj de dinaintea războiului din '40. Nu era vorba, de fapt, decît despre omul hitlerist sau fascist.)
După părerea mea, el n-a insistat suficient asupra orgoliului luciferic al lui Nietzsche. Voind să devină un supraom, omul care a cultivat această dorinţă a devenit hienă. L-am în-tîlnit la o conferinţă pe Constant. Aerul lui blînd, tandru, conciliant ascunde impulsuri criminale, doctrinar criminale. Vine spre mine su-rîzînd, e tot numai surîs. Mă felicit că am avut destulă tărie să-i spun că aerul lui blajin nu mă înşela, că prietenia aparentă pe care o avea pentru mine nu mă va împiedica să nu-i iert niciodată ideile politice. Mi-a întins mîna pe care nu m-am grăbit să i-o iau:
45
— Nu vrei să-mi strîngi mîna?
— Nu prea, dar dacă trebuie, am răspuns suspinînd.
Apoi l-am însoţit pe Tudor la tramvaiul lui. Cînd ţine conferinţe, cînd e înconjurat de oameni, îşi ţine bine cumpătul: e calm, senin, pare a fi sigur pe el. Dar pe stradă, noaptea, mi-a luat braţul. De-abia se ţinea pe picioare. Mergea cu paşi mici, scoţînd din cînd în cînd, asemeni unui moşneag sau unui bolnav, un fel de geamăt. E ameninţat. Prezenţa mea nu cred să-i fie de prea mare sprijin.
*

înainte de conferinţă, Constant discuta cu un anume Virgil, licenţiat în filologie. Are faţa decrepită şi un ten cenuşiu şi tern. Jean îmi spunea că Virgil declara că trebuia distrus tot pentru a putea reîncepe de la zero. Jean era stupefiat şi scandalizat. Eu, nu. Ideea asta nu e deloc originală, ea nu e decît un clişeu lamentabil propriu „revoluţiilor" de stingă sau de dreapta şi nu corespunde de fapt nici unui conţinut: sau da, prostiei care urăşte, şi nu unei dorinţe de purificare.
L-am privit pe acest Virgil, aşa de urît, antipatic, sordid, că-ţi venea să începi distrugerea lumii cu el.

îmi propun să schimb tonul şi modul de a scrie. Cînd voi fi prea enervat, sau prea abătut, am să evit să scriu. Să nu scriu decît lucruri precise, să notez fapte concrete. Minimum de
46
pasiune posibil. (în definitiv, cum îmi spunea prietenul meu C, gîndul că gurile care vorbesc, care invectivează, care insultă vor putrezi, că pumnii care se întind se vor descărna, că tot zgomotul şi toată furia vor fi înlocuite prin linişte, linişte; gîndul că nimeni nu-şi va mai aminti de torturi şi de mascare; gîndul că de toate astea se va alege praful, ba chiar mai puţin decît praful, precum şi gîndul că ceea ce iubesc cel mai mult pe lume şi pe care sînt gelos nu va mai fi; că braţele care m-au îmbrăţişat, care l-au îmbrăţişat pe celălalt se vor desface, se vor dezlega, vor cădea, vor dispare; gîndul că toate astea, tot ceea ce iubesc, de ceea ce mi-e frică, ceea ce urăsc, tot ce vreau să resping, tot ce vreau să păstrez, cînd mă gîndesc că toate acestea nu vor mai fi, mă simt consolat, pot să adorm. Toate sînt nimic, toate vor muri, toate au să dispară, faptul că ştiu că toate au să moară mă uşurează, îmi permite să trăiesc.)
Dar n-am ajuns să scriu fără pasiune, fără chin, fără durere.
Caietul are două sute de pagini. Abia l-am început. Care va fi situaţia noastră cînd voi ajunge la pagina două sute?
Unde vom fi şi vom mai fi oare?
Ce se va întîmpla pe parcursul acestor două sute de pagini, ne întrebăm cu cea mai mare nelinişte, dar sper că voi ajunge la capătul acestor două sute de pagini. Lucrul acesta mă re-confortează. O să treacă, vom depăşi, şi vom merge mai departe.
Curaj!
47
Revăd şi copiez aceste pagini vechi. Mi-e greu să mă cufund în acest trecut. înainte de a aborda acest bloc de amintiri, mă regăsesc în prezent, în evenimentele actuale.
Sovieticii îi reînarmează (sîntem în iunie 1967) pe egipteni. După teribila lor înfrîn-gere, 80 de milioane de arabi, aşa cum ştim, îi încercuiesc pe evrei. Pînă la urmă arabii vor ajunge şi ei să înveţe războiul! Dacă is-raelienii sînt învinşi, ei vor fi ucişi. Cum îmi spune Francois, atunci toţi vor putea să-i plîngă din toată inima. Stînga, îmi spune el, are o conduită sortită eşecului. Ea nu poate admite că israelienii au fost prada, victimele. De unde această răsturnare de simpatii. încep să-i justifice pe egipteni şi pe algerieni. Sînt iubiţi, sînt iubiţi fiindcă au fost învinşi desigur, dar şi pentru că sînt asasini.
în 1940, pe cînd scriam notele de mai sus, şi notele de mai jos, 49% dintre francezi erau pentru asasinii germani, 49% pentru Rusia lui Stalin, care era felicitat de a-i fi ajutat pe germani să se arunce asupra Occidentului.
Asasinii sînt iubiţi. Şi dacă victimele sînt plînse, este pentru a le mulţumi că s-au lăsat ucise. Nu mai e aşa de greu de analizat acest complex, această stare de spirit, de cînd cunoaştem psihanalizele.
în ce mă priveşte, eu care nu sînt nici sadic, nici masochist, cînd mă gîndesc că antisemi-
48
tismul renaşte violent sub masca antisionis-mului, sau sub masca progresismului contra evreilor din Rusia, deja dispersaţi, nu mă pot împiedica să nu mă gîndesc la ce s-ar în-tîrnpla dacă n-ar exista evreii: n-ar mai exista nici creştinism, nici hasidism; n-ar mai fi, n-ar mai fi fost nici Freud, nici Bergson, nici Hus-serl, nici Einstein, nici Schonberg. Nici chiar Troţki, nici chiar Marx. Cei mai antisemiţi dintre antisemiţi sînt sovieticii care se revendică de la Marx. Dar dacă Rusia n-ar fi fost marxistă, ea ar fi fost totuşi antisemită. Aşa cum e antiarabă: arabii sînt buni pentru politica externă a Rusiei sovietice, dar cînd se duc în ţară, în Rusia, sînt foarte supravegheaţi, nu li se permite să se culce cu femei slave; acest lucru li se interzice de asemenea, ba chiar şi mai mult, negrilor, studenţilor negri care au stat o vreme în Rusia sovietică, şi care au depus mărturie în acest sens.
Eu cred în evrei, cred că ei există.

Cînd Sartre spunea că problema evreiască nu trebuia să se pună, căci cel care o punea era, chiar prin faptul acesta, un antisemit, el se înşela; în realitate, antisemitul era el. De altfel, nu-i iubea prea mult pe evrei înainte de războiul din '40. A spune că problema evreiască nu există, înseamnă clar, din punct de vedere psihanalitic, că se neagă existenţa evreilor, că sînt suprimaţi. Cred, aşadar, că fără ei lumea ar fi dură şi tristă. Din ce trăim? Din speranţa că, într-o zi sau alta, lumea toată se va schimba, totul se va schimba şi că va fi bine şi frumos. Fără ei, n-am crede, n-am

spera în venirea, în întoarcerea unui Mesia salvator. Noi sperăm mereu, ştiind că Mesia e în spatele uşii, sperăm că într-o bună zi o va deschide şi că lumea va fi inundată de bucurie. Sperăm toţi în cetatea ideală, adică sperăm toţi că va răsări din pustiuri şi moarte Noul Ierusalim. Sperăm în transfigurarea lumii şi vom spera atît cît va dura acest mit care ne vine de la evrei. Marx a ştiut să modernizeze acest mit străvechi al Cetăţii ideale.

Această angoasă de fiecare clipă mă strînge de gît. Cum îmi mai este oare frică de moarte, cum mai pot oare să n-o doresc cu ardoare!

Totdeauna am încercat să cred în Dumnezeu. Nu sînt destul de naiv, nu sînt destul de subtil. O anumită insuficienţă metafizică.

Dar n-am tăiat complet legăturile cu Dumnezeu.

Mergeam adesea, împreună cu Mărie, la ferma lui moş Dalibart de la Chapelle-Anthe-naise. Adesea ne întorceam tîrziu. O dată, era foarte întuneric, n-aveam lanternă, vîntul sufla prin arbori. Mărie spunea că era o voce care ne vorbea şi pe care nu puteam s-o înţelegem. Era aşa de beznă că ne era frică să nu cădem în vreun şanţ, ne era frică să nu ne ciocnim de trunchiurile arborilor, să nu ne zgîriem de mărăcinii din garduri. După ce am străbătut cîmpul

şi am ajuns pe culmea care domină moara, am văzut, jos, în vale, licăririle slabe ale casei noastre. Ne era frig, ne grăbeam prin întuneric, ne apropiam. Am coborît ultima mică pantă peste scîndura care servea drept pod. Am trecut pe lîngă grajd, vacile ne-au auzit şi au mugit: mirosul de lapte, de vaci, de bălegar; am intrat în casă, supa tuşei Janette ne aştepta de multă vreme în oală...

Mă întreb cum o să putem scăpa. în cerul nostru, ameninţarea.

Pericolul se apropie, ne încercuieşte, se strînge din ce în ce. Vom fi oare zdrobiţi, cum să rezistăm şi să durăm? Vreau să zic: cum să rezistăm şi să durăm moral, cum să ne păstrăm încrederea, cum să nu cedăm, cum să credem în dreptate? Chiar dacă aş rezista, dacă într-o zi mi s-ar întîmpla să pot scrie cărţi, dacă mi s-ar putea întîmpla să ajung să mă exprim public, voi fi ascultat oare cu destulă atenţie, voi fi crezut, voi emoţiona? Oricum nu voi putea să înfrunt timpul, nu voi putea să rezist secolelor. Cel mult aş reuşi poate, în potopul ăsta, să-mi salvez viaţa personală.

Dar nu voi putea, în acelaşi timp, să salvez morala în care cred, cultura la care ţin.

Doar cei care au ceva de spus trebuie să vorbească, trebuie să scrie. Toată lumea are ceva de spus. Eu sînt toată lumea sau o parte din toată lumea. Am ceva de spus. Lucrul

acesta nu e cu totul adevărat: cei care nu sînt decît toată lumea nu au nimic de spus, fiindcă ceea ce ar spune ei toată lumea o spune. Trebuie să fiu pe jumătate toată lumea, adică puţin toată lumea, jumătate ceilalţi, jumătate eu însumi. „Toată lumea" este acel „se" impersonal, este vidul. Trebuie să fii personal. *Eu* este ceea ce se opune celorlalţi, ceilalţi sînt cei care mi se opun mie. Această opoziţie, acest echilibru constituie datul personal.

Trebuie să încerc să spun şi să mă spun. Asta înseamnă a te realiza. A te realiza înseamnă a exista. Nu trebuie să fii un mare ideolog, vor fi destui după acest război, prea mulţi „gînditori", adică acei oameni care trag concluzii de viitor dintr-un trecut care nu va mai putea fi viitor. Ceea ce va reveni în viitor din acest trecut nu va mai fi recunoscut. Trebuie să fii tu

însuţi. Vrînd să fii tu însuti, nu trebuie să te temi să fii banal, ca să poţi fi reprezentativ. Tot ceea ce poate părea banal sau superficial sau plat poate să devină, în douăzeci de ani, sau în cincizeci de ani, pasionant, extraordinar. Lucrurile trebuie văzute de foarte de sus. Nu trebuie să mă las prins în cursa ideologiilor, aceste clişee efemere, aceste adevăruri fără anvergură ale zilei, care pretind, de exemplu, că literatura individualistă este perimată; că trebuie să se scrie într-un spirit „colectivist" pentru a exprima lumea nouă, naţionalistă sau comunistă, nazistă sau de un alt fel. (De fapt, ideologiile şi literaturile ideologice, modele ideologice sînt perisabile. Lucrul acesta se

observă azi, în 1967, referitor la modele ideologice de acum douăzeci şi cinci sau treizeci de ani: dar nu se observă încă faptul că modele ideologice de astăzi sînt la fel de perisabile ca cele din 1935. Ce rămîne din doctrinele fasciste? Scriitorii însă rămîn. Brune-tiere sau Taine, în calitate de critici, nu mai ţin. Scriitorii pe care îi judecau, bine sau rău, continuă să existe. Totuşi Brunetiere sau Sainte-Beuve, la fel ca Taine, la fel ca Gold-mann, la fel ca Barthes, sau Dort astăzi, pretindeau să dirijeze literatura cu aceeaşi suficienţă dogmatică. Pe de altă parte, cînd se condamnă, sau cînd se condamna în literatură, individualismul, se realiza sau se realizează faptul că individualismul poate nu exista, că el nu e decît în mod de a-i exprima pe ceilalţi prin intermediul propriei persoane.) Trebuie să fii deasupra acestor lucruri, să zbori deasupra timpului tău, să treci de-a curmezişul ca să nu dispari împreună cu el. Poate fiindcă sînt slab, sau poate fiindcă sînt puternic, căci ceea ce pare slăbiciune poate fi forţă, voi rezista crizelor, curenţilor, fluxului şi refluxului timpului, nu în afara timpului meu, ci luptind cu timpul meu, în contra curentului, în opoziţie şi exprimîndu-mi timpul, tocmai prin această opoziţie faţă de el, iar această opoziţie nu se manifestă prin ideologii, căci acestea nu sînt decît valurile destinate să dispară; nu voi fi un alt val, ci o stîncă, poate, adică o permanenţă omenească, un soi de conştiinţă universală, cîteodată acoperită de valuri, dar întotdeauna acolo. A

nu te lăsa dus. A-ţi păstra luciditatea, a nu fi înşelat, a judeca lucrurile cu bun simţ, ideologiile sînt smintite, toţi oamenii sînt ideologi, toţi oamenii sînt pasionat şi fanatic ideologi; ceea ce ideologii numesc simţul comun este de multe ori absenţă a „simţului excepţional". Ideologiile sînt crize.

Şi dacă voi ajunge să am un nume, va fi mare lucru şi în acelaşi timp nu cine ştie ce. Şansa poate să facă ca ceea ce scriu să găsească un moment propice, un timp nici prea apropiat, în care furtuna mai bîntuie încă, nici prea îndepărtat, cînd furtuna va fi încetat de mai multă vreme. Chiar dacă aş reuşi să găsesc o posteritate binevoitoare, ce contează, tot nu merită efortul. Singura preocupare, care-l ridică pe om peste el însuşi, este preocuparea pentru absolut, vreau să spun obsesia, aspiraţia esenţială a absolutului. Epoca noastră este o epocă decăzută, pentru că preocupării pentru absolut i s-a substituit problema politică, frenezia politică; cînd omul nu se mai preocupă de problemele cauzelor ultime, cînd îl interesează doar destinul unei naţiuni politice, al economiei, cînd marile probleme metafizice nu-l mai fac să sufere, îl lasă indiferent, umanitatea e degradată, devine bestială. Nimic nu-mi pare mai trist şi stupid decît să-ţi vinzi viaţa unui partid politic oarecare. Să suspectăm minciuna care pretinde că ceea ce e politic este şi spiritual şi că politica este şi un răspuns metafizic.

Politica nu mai este organizarea cetăţii, ea este dezorganizarea ei, ea e dorinţa de perturbare şi distrugere, ea e perturbare pentru perturbare, revoluţie pentru revoluţie, ea e voinţa de distrugere a realizărilor spiritului care se ascunde: revoluţiile schimbătoare, tiraniile şi cenzurile, revoluţiile culturale sînt distrugerile culturii, revoluţiile culturale ard cărţile, distrug monumentele. Vedem lucrul acesta şi în zilele noastre, în 1967, astăzi ca şi pe vremea lui Savonarola, acolo unde bîntuie interdicţiile; revoluţiile moderne, cu falsele lor religii, sînt asemenea revoluţiilor creştine care distrugeau culturile păgîne, ele sînt precum credinţa

musulmană care distrugea Bizanţul şi monumentele Atenei. Toate revoluţiile distrug bibliotecile din Alexandria.
Punctul de vedere „estetic" este şi el tot mediocru. Pentru îngeri, pentru conştiinţa divină şi pentru spirit, pentru inteligenţa supremă, catedralele nu sînt decît mormane rudimentare de pietre, vagi schiţe de semne, un limbaj stîn-gaci; muzica lui Bach, ea însăşi, ceva care scîr-ţie jalnic.
Intr-un an poate vom fi morţi sau poate coşmarul se va fi risipit şi vom respira liberi. într-un an sau doi, vom fi veseli, vom dansa dacă picioarele ne sînt încă tinere, dacă mai avem dinţi în gură, dacă dinţii nu vor fi devoraţi de carii.
în vizită la B. Vinul, muzica, cîteva tablouri îmi trezesc nostalgia frumuseţii, a aventurii, a marii libertăţi; unii oameni au descoperit Capul Bunei Speranţe, au descoperit Americile, au descoperit oraşe necunoscute, palate, fructe necunoscute, au întîlnit oameni de altă culoare; civilizaţii insolite. Şi noi, noi sîntem aici printre oamenii cei mai urîţi de pe pămînt, printre idioţi, printre bădărani, printre căpcăuni care vor să ne devore. Ce soartă! Ce-am făcut, Doamne, ca să fim în mîinile acestor oameni?
Trăiesc în spaimă de dimineaţa pînă seara. Noaptea sînt coşmarurile nopţii. Eu, care aş fi vrut să fiu conchistador!
Navighez pe o barcă fragilă în furtunile haosului. Oamenii pe care-i cunosc au toţi un sistem pentru a explica lumea şi ceea ce se petrece acum îi ocoleşte. Toţi înţeleg şi explică tot. Sînt singurul din lume care nu înţelege nimic, ei au toţi chei şi şperacle.
Toate sistemele sînt false; adică: toate sistemele nu sînt şi nu pot fi decît imagini, moduri diferite de a-ţi imagina, de a-ţi reprezenta lumea, care nu este decît punctul de plecare al reprezentărilor. Toate sistemele pleacă de la realitate, care est amorfă şi se îndepărtează de ea. Cu cît un sistem este mai bun, mai rotund, mai admisibil, mai verosimil, mai logic, mai coerent, cu atît e mai ireal, mai artificial. Toate sistemele sînt deci fundamental artificiale, îndepărtate de realitate. Dacă vrem, putem să alegem unul din aceste sisteme (în prezent două sau trei circulă prin lume), una din aceste imagini sau explicaţii care ne-ar conveni cel mai bine: dar eu

urăsc cosmosul fascist, nu-mi place şi nu admir de loc cosmosul comunist şi mă întreb dacă într-adevăr prefer, ca ultimă soluţie, liberalis-mele! Un om care nu poate ajunge să se convingă că sistemul nu exprimă, nu acoperă, nu anulează, nu absoarbe realitatea, cel care refuză cheile şi nu are şperaclu nu poate trăi decît în haos. Nu e o realitate omenească trăibilă. Mă aflu în haos, trăiesc în netrăibil.
Pentru a crede că ceea ce numesc eu haos nu e aşa ceva, trebuie să ajung să cred în Dumnezeu care nu e cuprins nici el în nici unul din sistemele umane posibile. Să nu ne lăsăm duşi, să nu ne lăsăm antrenaţi de curentele de opinii, de ideologii, de pasiunile şi fanatismele istoriei. Dar să ne lăsăm duşi de valurile haosului. Să ne lăsăm duşi pe acest ocean agitat, în interiorul realităţii.
Mă aflu dedesubtul a toate cele, îmi spun. De fapt nu cred acest lucru, cred că mă aflu mai degrabă deasupra. Dar dacă cred că mă aflu dedesubt sau deasupra a tot şi a orice, aceste expresii dovedesc că şi eu am sistemul meu, şi felurite criterii...
A nu avea un sistem înseamnă deja să ai unul.
Nu sînt decît la marginea haosului: nu sînt încă nebun. Sau, urmînd cealaltă perspectivă, nu sînt decît la marginea haosului, mai sînt încă nebun; a fi nebun înseamnă a avea o reprezentare a lumii, a-ţi da explicaţii. Oamenii sînt nebuni. A spune că nu sînt nebun înseamnă a

spune că sînt nebun după opinia oamenilor. Nit sînt decît aproape nebun. Spiritul meu organizează încă, deşi într-un mod foarte simplist.
Reiau aceste note de acum mai bine de un sfert de secol. îmi dau seama încă o dată cît de

puţin m-am schimbat. Şi, ca întotdeauna — în contradicţie cu mine însumi. (Am să ajung să mă admir!) Nu mă pot împiedica să revin la ziua de astăzi: Clostermann, în *Figaro litteraire,* arată admirabil că egiptenii şi nu evreii au fost agresorii în recentul război contra Israelului. într-adevăr, înaintea atacului Israelului, carele blindate egiptene s-au instalat în Sinai, apoi, pe mai multe zeci de kilometri, în interior, pe teritoriul evreu. Radarele israeliene semnalaseră prezenţa a mai mult de o sută de avioane egiptene. Israelul a aşteptat într-adevăr, şi-a riscat viaţa pînă în ultimul moment, înainte de a acţiona.
Unii evrei francezi, intelectuali distruşi de stîngism, scriu scrisori în ziare, spunînd că însăşi prezenţa evreilor în Palestina era o agresiune contra arabilor. Preiau ca nişte trădători tezele arabilor care nu le vor fi recunoscători. Sînt asemenea evreilor care voiau să colaboreze cu naziştii, şi au fost masacraţi. Dacă a ocupa un ţinut înseamnă a face un act de agresiune, atunci totul e agresiune; francezii sînt agresori în Corsica, în Bretania, în Languedoc. Algerienii ei înşişi sînt agresori în Algeria, fiindcă vin din altă parte. Tot con-

tinentul european este ocupat de „agresori" venind din Iran şi din Asia. Pentru aceşti evrei, membri ai partidului comunist, proprietatea asupra pămîntului există după toate probabilităţile. Ciudat lucru pentru nişte comunişti...
în realitate, pămîntul întreg aparţine tuturor, el aparţine celui care-l fructifică, el aparţine mai ales celor care cer doar puţin spaţiu pentru a trăi fără să facă război; poziţia algeriană şi egipteană este inadmisibilă. Ea s-a născut din invidie. Dar, la urma urmelor, cine a cerut soldaţilor O.N.U. să părăsească Sina-iul? Egiptenii, nu-i aşa? Şi pentru ce? Desigur nu pentru a ataca Israelul, fără îndoială pentru că egiptenii nu voiau să fie apăraţi, pentru că ei doreau desigur şi cu orice preţ să fie exterminaţi de evrei.
Din ce trăiesc anumite popoare? Din ură. Există probabil motive pentru asta, dar a venit vremea ca această ură să fie exorcizată, pentru că ea alienează şi dezumanizează ţările însele. Evreii nu sînt un popor ireproşabil: există evrei monstruoşi care se declară solidari cu popoarele arabe în lupta lor „dreaptă", alţii, complici ai conducătorilor Algeriei, nu sînt numai antiisraelieni, dar şi antievrei fiindcă trimit scrisori de ameninţare în Israel celor care l-au judecat pe Eichmann. Da, aceşti evrei „intelectuali" sînt, într-adevăr, fiii evreilor hitlerişti.
59
X. îmi spune:
— Nu există artist mare, n-a existat scriitor mare care să fie în urma timpului său! *(Astăzi: astfel, în 1935, ca şi în 1967, se cerea scriitorilor să fie angajaţi şi să meargă în sensul Istoriei, în sensul marşului; şantajul folosit de fascişti, care erau ei înşişi în sensul marşului Istoriei, acelaşi şantaj este utilizat astăzi de către comunişti, de sovietici, de stîngişti. Revoluţionarii de astăzi, şefii, agitatorii, „libido dominandi" de astăzi nu diferă decît prin doctrină, aceasta fiind doar masca, mistificarea aceluiaşi „libido dominandi" fundamentale. Reiau însă notele scrise în preajma anului 1940 şi după aceea:)*
Dar ce înseamnă „să fii în urma timpului tău"? încă unul din numeroasele clişee pe care trebuie să le alungăm din spiritul nostru, pe care trebuie să refuzăm să le folosim, „să fii în urma timpului tău", înseamnă adesea tocmai să faci parte din opoziţia unei minorităţi care critică marşul, sensul pe care-l îmbracă marşul în Istoria timpului lor. Să fii în urma timpului tău înseamnă în realitate „să nu te laşi dus", „să nu te laşi apucat", am impresia că nu există întîrziaţi şi că nu există precursori: este ca şi
60
cum ar exista cîteva principii sau atitudini sau poziţii permanente, în luptă permanentă, care sînt reluate, respinse pe rînd, învinse sau învingătoare pe rînd, a căror diversitate de aspecte îmbrăcată pe parcursul epocilor istorice nu este esenţială, dar a căror identitate profundă este esenţială. Kant îl reia pe Platon; în felul lor arhetipurile lui Jung rejustifică şi ele ideile platoniciene. Bergson îl reia pe Heraclit, Hegel şi el îl reluase. *(Structuraliştii reiau pe seama lor unele imuabilităţi care se opun teoriilor schimbării şi evoluţiei.)*

Societăţile democratice succedă societăţilor aristocratice, tiraniile liberalismului; cînd o societate, un regim social se relaxează, reacţiunea sau revoluţia, doi termeni putînd fi sinonimi în fond, restabilesc în mod dur autoritatea şi aşa mai departe. Astfel că toţi cei care se opun la ceea ce se numeşte „momentul istoric" pot fi consideraţi la fel de bine „retardatari" sau „precursori".
Charles Baudelaire, adversar al gîndirii progresiste a secolului al XlX-lea şi al pozitivismului, *al raţionalismului,* al reformelor sociale progresiste, căci el considera că acest progresism era *regresist* din punct de vedere metafizic, era un partizan, un reprezentant al atitudinii aristocratice. Lui îi aparţine această frază celebră care spune că: „Doar preotul, soldatul şi poetul merită stima, restul Umanităţii nu merită decît biciul"; era într-adevăr „reacţionar", un nonconformist, un izolat paradoxal, un întîrziat. în acelaşi timp, el poate fi considerat ca un precursor al anumitor doctrine
61
nietzscheene ale gîndirii germane actuale, — hitleriste sau spengleriene — foarte actuale: nu mă gîndesc doar la Spengler din *Declinul Occidentului;* mă gîndesc mai ales la Spengler din *Anii decisivi,* acest pamflet violent împotriva „maselor", a „nonelitelor".
Atitudinea lui Baudelaire era şi cea a lui Edgar Poe, care trăia în America democratică; şi Poe era contra timpului său.
Dar nu a fost „reacţionar" mai mare, mai în-tîrziat faţă de timpul său ca Dante, duşman al Renaşterii, al tinerelor republici italiene, al naţionalismului, partizan al familiei Hohenstaufen; nu voia el un nou imperiu al Europei universale, iar Petrarca nu era oare şi el un întîrziat, el care dorea reconstituirea Imperiului roman, şi Aristotel n-ar putea fi revendicat de rasiştii de astăzi? Rasiştii par a fi azi, tocmai ei, care erau consideraţi în întîrziere faţă de timpul lor, reprezentanţii Istoriei în marş. Dar marşul acesta va fi oprit. Ei vor redeveni reacţionari. Şi noi vom avea poate din nou dreptate. Eu am tendinţa să fiu, aproape întotdeauna, împotriva timpului meu, în contra curentului.
Cred că ideile noastre nu sînt „istorice", că ele nu reprezintă numai momentul istoric respectiv, cred că ele exprimă tendinţele extrais-torice, profunde, care ne depăşesc pe noi înşine şi suprafaţa istorică, care vin de foarte, foarte departe şi care învinse astăzi, refulate astăzi, vor reapărea mîine, se vor cristaliza mîine într-alt mod, vor relua lupta. în realitate, ideile sînt expresia unor tendinţe nu numai cerebrale, sociale, ci sînt expresia, dacă se poate spune aşa, a temperamentelor metafizice. Biologice şi metafizice. Biologice, metafizice, cosmice. Asemănătoare întrucîtva fluxului şi refluxului mareelor, fazelor lunii, zilei şi nopţii, anotimpurilor care se duc şi revin, care par să fie pe rînd alungate unele de altele. Nu sîntem singuri; ceea ce gîndim este etern. Lucrurile pe care le gîndesc, pe care le simt eu, alţii le gîndesc şi le simt. Alţii le vor găndi şi le vor simţi. Orice atitudine este justificată pentru că ea nu este expresia, invenţia unui singur individ; nu exprimă un caz, exprimă un fapt general. Ideile şi tendinţele noastre nu se rătăcesc, nu pier. Trebuie să încercăm să definim aceste principii eterne pe care le regăsim în toate aspectele, în toate momentele Istoriei. Şi, cu toate acestea, noi reprezentăm timpul nostru chiar dacă sîntem împotriva lui, mişcarea nu este liniară.
Să fii liber, să fii în afara Istoriei, să nu fi în ordinea lumii, să nu fi un instrument din orchestră sau o notă a simfoniei. Să nu fi pe scenă. Să vezi şi să auzi totul din sală. Ca şi cum ai fi în afara universului. Dacă te afli pe scenă, dacă faci parte din orchestră, nu auzi decît tumultul, nu surprinzi decît disonanţele.
Priviţi-i; ascultaţi-i; ei nu se răzbună, ei pedepsesc. Ei nu ucid, ei se apără: apărarea e legitimă. Ei nu urăsc, ei nu persecută, ei fac dreptate. Nu vor să cucerească, nici să domine, vor să organizeze lumea. Nu vor să alunge tiranii
62
ca să le ia locul, ei vor să stabilească adevărata ordine. Ei nu fac decît războaie sfinte. Au mîinile pline de sînge, sînt hidoşi, sînt feroci, au capete de animale, se înfundă în noroi, urlă.

Nu vreau să trăiesc cu nebunii ăştia, nu am sărbătorile lor, vor să mă ia cu forţa cu ei. Nu e timp să le explic. Aşadar, eu însumi sînt un martir care aspiră să devină călău.
îl întîlnesc pe T. Mi-a mărturisit că el crede în transmigraţia sufletelor. Avea o criză de sciatică şi, pentru moment, nu putea nici măcar să meargă de la un scaun la altul. Scrie o teorie a valorilor.
Discurs al lui Hitler, rostit ieri în Reichstag şi reprodus, bineînţeles, ca de obicei în toate ziarele din ţară. între altele se află şi un rezumat, o expunere de idei a metafizicii rasiste germane. Hitler crede sau nu crede în ea. Dar dacă istoria continuă să meargă în sensul lui Hitler, toate popoarele şi toţi ideologii vor relua pe contul lor aceste „idei" ce vor deveni dogmele, axiomele pe care se va baza o nouă ştiinţă a omului. Totul poate fi susţinut, totul poate fi demonstrat de către ştiinţe. Se poate face orice se vrea din ştiinţă.
Plimbîndu-se cu mine pe stradă, S. îmi spune: priveşte-i, priveşte-i, sînt invadaţi de mocirla propagandei, cred că ei au inventat şi
64
gîndit ceea ce li s-a băgat în cap. Peste cîţiva ani, cînd „sensul Istoriei" va fi deturnat, capetele lor vor fi pline de mocirla unei alte propagande. Există cîţiva care domină: toţi ceilalţi sînt dominaţi, pasivi, ca în multe societăţi animale, ca în multe societăţi de insecte. Dar cei care domină nu fac altceva ei înşişi decît să se supună, inconştient, instinctelor lor de a voi să fie dominaţi. Oamenii liberi nu sînt nici dominaţi, nici dominatori.
Poate că s-a terminat cu rasa albă. Unii susţin acest lucru, eu sînt dispus să-i cred. Să se termine, oh, să se termine cu francezii ăştia necredincioşi dar creduli, cu secăturile de italieni, cu germanii feroci şi stupizi, cu englezii, cînd nebuni, cînd apatici, cu americanii idiot de optimişti, cu ruşii cruzi şi mistici, faţă de ce mistici? Mistici ai cruzimii. Cu aceşti evrei lacomi. Să vie invazia galbenilor peste occidentalii mărginiţi. Momentul nu e foarte îndepărtat. Dacă japonezii obţin supremaţia mărilor, ei vor fi stăpînii lumii. Hitler va fi bine prins în cursă! Vom putea fi sclavii albi ai chinezilor şi ai japonezilor. Europa, care a inventat Istoria, trebuie să iasă din ea „pentru un mileniu".
Aş putea la fel de bine să trăiesc şi în pacea cea mai mare. Să vină oboseala. Ah, viaţa asta de care avem, oroare şi pe care ne este aşa de frică să o părăsim! Să poţi să mori fără ură, să
65
mă pot separa de lumea asta, cu melancolie, rămînînd prieten, aşa cum te separi de femeia care te-a făcut să suferi, dar căreia nu-i mai porţi ranchiună. Să treci dincolo, să ierţi tot. Chiar masacrele în masă pe care Dumnezeu, Istoria, prostia, raţiunea le-au permis... E tîrziu, mi-e prea somn.
1967: C. îmi spune astăzi, aproape ce-mi spuneam eu şi ce îmi spun încă: „Nu te ocupa de Istorie. Nu trebuie să ai decît preocupări metafizice. Istoria este un teatru prost. Istoria este proastă şi vulgară, este dezlănţuirea pasiunilor celor mai sordide, celor mai mincinoase."
*
Există două rase de oameni: cei care sînt indiferenţi la problemele religiei, ale metafizicii, ale morţii şi cei pe care problemele politice îi lasă sau ar putea să-i lase indiferenţi. Politicienii nu se gîndesc la moarte, pe ei acţiunea îi situează într-un prezent etern.
— De ce ţi-e frică de moarte? mă întreabă B., este o problemă individualistă şi meschină. într-adevăr, omul e meschin: problema morţii e o problemă umană. Vaca nu se gîndeşte la moarte. Vaca nu e meschină.
1967. Pentru majoritatea Modernilor, metafizica a devenit inacceptabilă, trebuie arun-
66
cată. Şi asta pentru că se tem că metafizica ar putea să ne conducă la Dumnezeu. Ne temem să nu fim alienaţi prin Dumnezeu. Dar Dumnezeu, sau „ceea ce e în spatele lui", este tocmai seva, puterea, energia universală de care ţinem şi la care participăm. Totuşi, ceea ce este „în spate" este cel sau ceea ce produce această energie. Există totuşi în spatele meu, individ, ceva

care pare că mă alienează; lucrul acesta este organizarea socială. Astfel, pentru individ, să spunem: pentru sufletul individual nu există recurs dincolo de organizarea socială, pentru că organizarea socială mă transcende, căci există totuşi o transcendenţă, deşi se voieşte a fi negată. în realitate, transcendenţa e situată în altă parte, mai jos, aş spune. îmi pare limpede totuşi, că, dacă sînt împins sau determinat de organizarea socială, socialul însuşi nu poate fi decît determinat de biologie sau de mecanica cosmică, sau de o conştiinţă universală, sau de mişcarea universală.
Eul este o iluzie. El există deci ca iluzie. Iluzia există în spirit, ca şi tot restul. Deci Eul există. Eul este o structurare. Este o modalitate specială de structurare. Cea a acestei fiinţe, şi nu a alteia. Eul nu este nici mai mult nici mai puţin iluzoriu decît societatea. Ar fi totuşi parcă mai puţin. în fapt, îmi apare ca o evidenţă mai completă.
67
Am mai mult tendinţa să cred că mai degrabă există Eul, decît restul. Or, acum se pare că restul e cel care există. Restul, societatea, structurarea ansamblurilor. Ansamblurile n-au totuşi o conştiinţă proprie. Ansamblurile se supun unor reguli. Sînt determinate. Nu sînt oare determinate de o altă conştiinţă? Această conştiinţă le-ar tran-scende. O contşiinţă sau, dacă putem spune aşa, un spirit sau spiritul determinant dincolo sau în spatele ansamblurilor. N-ar putea oare aceasta să justifice concomitent individualismul şi, împotriva sociologiei, meta-fizica?
Tot ce e în mine se agită: pasiuni, pulsiuni şi impulsiuni. Lucrurile acestea nu sînt Eu. Ele sînt în mine. Eu nu sînt ceea ce este agitat. Eu sînt ceea ce agită. Sînt, de asemenea, cel care se lasă agitat. Dar sînt agitat în felul meu, care nu este asemănător cu al altuia. Fiecare se lasă agitat altfel.
Sînt determinat. în acelaşi timp, la rîndul meu, determin: decid, nu decid, schimb sau nu schimb, faptul că nu schimb lucrurile face ca ele să se schimbe totuşi. Modul meu de a determina este determinat el însuşi. Universul poate fi considerat ca un ansamblu de evenimente ce se determină reciproc
şi participă astfel la energia şi intenţiile universale. Sînt o particularizare a sufletului universal, a conştiinţei universale. Einstein credea foarte serios că vede o conştiinţă, nişte intenţii în dinamica Manifestării. în realitate, cînd descoperim legi structurale generatoare, nu facem decît să recunoaştem, în aceste ansambluri particulare, existenţa, realitatea unui principiu universal determi-nator al acestor ansambluri particulare ale creaţiei, ţinînd de sufletul universal în măsura în care acesta se manifestă, în ceea ce are el care îl face să dorească să apară. Sufletul universal sau *atman.* Am impresia că ajungem încet, încet să redescoperim principiile unei direcţii universale. Dar Eul particular, sufletul individual care este ca un vărtej în curgerea rîului nu poate să nu aibă şi el o mare importanţă pentru că există. Nici mai mult, nici mai puţin determinat decît colectivităţile, *eul* există tot atît cît şi restul, iluzia este realitatea însăşi.
în comparaţie cu ceea ce se întîmplă acum în lumea modernă a ideilor, structuralism, scientism etc, profund antiumanistă, nu numai existenţialismul, dar chiar şi marxismul ne pare a fi luminos umanist.
Marxismul este, în definitiv, o morală şi o religie, sau o metafizică, sau o mitologie. A enunţa că vrei să împiedici exploatarea omului de către om, că e „rău" să faci acest lucru,
69
e o cugetare morală. Ba chiar e o morală mic-burgheză. Ba chiar e morală creştină. Adică: morală evreiască.
De altfel, dacă voiam „să demistificăm", cum se spune azi, sau mai degrabă să clarificăm ceea ce se află la baza socialismelor, am regăsi toate miturile *Vechiului* şi *Noului Testament:* cetatea ideală, noul Ierusalim, paradisul pierdut, depăşirea Istoriei, precum şi mitul esenţial, marşul ascensional, „tehnica" mîntuirii: progresul. Cum se poate crede în progres fără să fii

mistic? De ce există progresul? Iată, într-adevăr, mitul ascensional prin excelenţă.
Toată lumea vrea să dirijeze pe toată lumea. Toată lumea se împotriveşte să fie dirijată de toată lumea. Astfel se stabileşte un echilibru cel puţin dinamic (2940).
2967. „Conflictul" din Orientul Mijlociu s-a liniştit puţin. Ne-a împiedicat să ne ocupăm de literatură timp de trei sau patru săptămîni. Acum, pot să reîncep. Din timp în timp, sîntem proiectaţi în evenimente. Apoi, un calm precar se reconstituie iar. Ne regăsim în plină iluzie. Atunci, putem să facem literatură frumoasă şi să vorbim, de exemplu, despre faptul că ştim că liniştea precară din acest moment este iluzorie! O ştim şi n-o ştim. Vorbim despre iluzie şi despre ce nu este iluzie. Ne aflăm cu toate acestea în iluzie şi doar cu un picior în realitate.
70
Dacă spun: „Cît aş vrea să fie pace, cît aş vrea să iubesc această lume pe care o iubesc, dar să o iubesc mai bine, cît aş vrea să iubesc, mi se răspunde, asta pentru că vrei să fii iubit, dar nu este nimic de iubit, iubirea este mistificare. Desigur, desigur. A iubi poate că este un fel de laşitate: înseamnă să vrei să fii apărat, pentru că cei care te iubesc sînt apărătorii tăi, şi nu vrei să te baţi. Desigur. Dar, pot să răspund că ura nu este mai puţin idioată decît iubirea şi că a vrea să te baţi răspunde unor reflexe ancestrale, iar lucrul acesta are şi el nevoie să fie demistificat. Nu trebuie să iubeşti, nu trebuie să urăşti, nu trebuie nici să nu iubeşti, nici să nu urăşti. Nici asta nu trebuie s-o faci. Celelalte conflicte, celelalte războaie, revoluţii, tulburări pe care le-am traversat în viaţa mea n-am făcut într-adevăr decît să le traversez. Cum era să fac războiul alături de nemţi? Cum era să-l fac alături de ruşi, care luaseră jumătate din provinciile moldoveneşti aparţinînd românilor, căci, în acel moment eram român? Şi cum era să fac războiul pentru a apăra România, această ţară pe care n-o iubeam, în care mă simţeam aşa de rău, pe care n-o simţeam ca fiind a mea? Am şters-o. Considerînd că era absurd şi că erau stupizi să se bată, eram mîndru de a putea „să nu marşez" şi să mă fofilez graţie situaţiei mele care îmi permitea să nu fiu nici român, nici francez, sau cînd una, cînd alta, aşa cum îmi convenea. Era un cinism plin de vitalitate, un cinism de tinereţe. Şi m-am revoltat.
71
Apoi, mi-a devenit din ce în ce mai imposibil să fiu indiferent. Faptul că mor milioane şi milioane de oameni este suportabil. Dar faptul că sînt masacraţi de alţi oameni nu mai e tolerabil. Revolta mea era şi rămîne romantică. Din fericire. Nu este politică, în-trucît cel care participă este oricum un ucigaş. Găsesc inadmisibilă însăşi condiţia existenţei noastre. Faptul de a fi pe pămînt nu este admisibil. Faptul de a nu putea înţelege este inadmisibil şi noi nu putem înţelege pentru că ne caracterizează finitudinea, corectitudinea. Continui să am această naivitate în revoltă, aşa cum altădată aveam candoare în cinism, dar acum nu mai pot să suport să dispară civilizaţii, să se prăbuşească naţiuni, să fie zdrobite, dispersate societăţi, să se incendieze şi să se năruie universuri.
Evident, sînt partizanul Israelului. Poate pentru că am citit Biblia. Poate pentru că am o formaţie creştină şi pentru că, la urma urmelor, creştinismul nu este decît o sectă evreiască. Poate pentru că, dacă am putut suporta moartea a cinci sau zece sau cincisprezece sau douăzeci de milioane de persoane, nu mai pot să suport moartea a douăzeci de milioane şi una persoane: este, cum se spune, picătura care face să se verse paharul. Ştiu, de asemenea, că evreii au fertilizat pămîntul lor înţelenit. Ştiu că vecinii lor nu pot s-o facă şi din cauza asta sînt geloşi. Ştiu că statele progresiste arabe nu sînt progresiste şi că în
72
Egipt şi în Algeria ele sînt dirijate de castele militare şi fasciste. Pe scurt, sînt pentru evrei. Am ales, în cele din urmă, acest popor, chiar dacă abia de este ceva mai puţin rău decît altele. Şi mai ştiu că din ură trăiesc conducătorii Algeriei, din nebunia grandorii imperialistului Nasser, asasinul yemeniţilor şi al sudanezilor.
în momentul declanşării ostilităţilor, în momentul în care se credea că totul este pierdut pentru Israel, îl întreb disperat pe un diplomat israelian ce aş putea să fac. „Nimic altceva, îi spun,

decît să scriu un articol într-un ziar oarecare". „Este mult", mi-a răspuns, „faceţi-o, totul contează".
Am făcut articolul, l-am publicat. Am mai făcut altul. Şi am avut sentimentul de a fi făcut cu adevărat ceva. Ceva util, un lucru foarte mic, dar pe care l-am făcut conştiincios şi nu am fost complet inutil. Am avut impresia că am fost asemenea unui subofiţer în timpul războiului care şi-a îndeplinit mica sa misiune cu mica lui formaţie, sau că am fost una din vocile care fac ca balanţa să se încline în favoarea unui ales.
Reiau aceste hîrtii de la începutul celuilalt război; găsesc următoarele. Nimeni n-are dreptul de a poseda lumea. Nimeni însă nu renunţă. (într-adevăr, nu mi-am schimbat părerea.)
73
2942... Dacă am trăi în alt timp, un timp fără spaimă, fără angoasă, m-ar tortura plictisul, tristeţea de a exista, ambiţiile unei cariere. Aş vrea să depăşesc această furie şi această spaimă, dar nu pot; altădată, aveam de lucru, lenea mă împiedica s-o fac. Oricum şi dintotdeauna, aceeaşi incapacitate de a mă depăşi sub o formă sau alta. Lenea şi furia, adică simpto-mele neputinţei.
Idei generale, idei prea generale. Idei foarte generale. Idei nu foarte generale. Idei prea puţin generale. Ideile generalului. Ideile ge-nerălesei. Generoasa generăleasă. Ideile generale ale generoasei generălese. în general, ideile generale ale generălesei sînt generoase. Generalii, generos invitaţi la repetiţia generală. Generali ai tinerei generaţii. A genera generali. în general, poate fi numită generaţia generalilor. Genele. Jena. A jena pe generosul general al tinerei generaţii. Să ne regenerăm generalii. Un general regenerat. June şi jenant general. Acest general regenerat al junei generaţii devine jenant. Ajunarea prelungită îl jenă pe junele general generos. Generos general, nobil cal? Nu vă jenaţi, ajunaţi, juni generali generoşi. în general, generosul general al junei generaţii se ducea la Genova să ajuneze fără jenă, să-şi regenereze genialitatea şi să-şi generalizeze ideile, cromozomii şi genele lor în general jenate. Generozitate generală. Generali jenanţi, jenaţi de persoane jenante. Generozitate generală, generozitate generală, generaţie generoasă.
74

în întîlnesc pe L. Mare scriitor şi mare critic. Prea mare scriitor şi prea mare critic. Evident, eu nu mă gîndesc decît la război, fiindcă e război. îl văd venind spre mine. îmi întinde mîna. Radiază de fericire. Tocmai s-a sărbătorit public a şaizecea lui aniversare. O revistă i-a consacrat un număr întreg, aproximativ trei sute de pagini. Aţi citit această revistă, mă întreabă?
Lucrul nu mă interesa deloc. Literatura e bună în vacanţă. Şi e aşa puţină vacanţă. De fapt nu e deloc. Totuşi unii o mai iau din cînd în cînd. Eu aproape nu o mai iau. Mi-e spiritul prea preocupat. Poate că e o greşeală. Poate că mă înşel. Poate doar mi se pare că e război, nenorocire, moarte. Mai ales în acest moment mi se pare foarte tare că e război. Deci nu citisem nimic din lucrurile despre care îmi vorbea L. Puteam avea impoliteţea să-i răspund: „Războiul şi destinul lumii mă împiedică să mă gîndesc la altceva; şi dacă nu ar fi războiul, propria mea angoasă mă preocupă mult mai mult decît Prodigioasa dumneavoastră Personalitate..."?
— Da, Maestre, desigur. S-au scris lucruri foarte frumoase despre dumneavoastră, felicitările mele, de altfel eu însumi aveam intenţia să... Apoi, am vrut să vorbesc despre altceva.
— Atunci, spune-mi, insistă el, spre ce articol a mers preferinţa dumitale?

Ştiam că V. scrisese un articol despre L. îi spun:
75
— Cel mai mult mi-a plăcut articolul lui V.
— Nu este şi părerea mea, răspunse Maestrul, articolul cel mai călduros, cel mai vibrant, cel care m-a emoţionat cel mai mult, e cel al lui S. Desigur, V. a făcut un foarte bun portret al meu, elogios şi admirativ, dar S. ştie să adauge admiraţiei pe care o are pentru mine o asemenea afecţiune că într-adevăr, într-adevăr...
Şi Maestrul a continuat astfel de-a lungul întregului bulevard pînă acasă la el. Eu sînt vecinul lui.
Războiul în Pacific. Primele lupte, aero-navale, sînt victorioase pentru Japonia. Vor ocupa Indochina. Vor ocupa Australia, vor ocupa Noua Zeelandă. Ce fac americanii, oare ce fac? Bazele lor atacate, majoritatea cucerite în cîteva ore, cuirasate, crucişătoare, toate distruse. Scriind conform indicaţiilor hitleriste, presa afirmă: „Americanii n-au ce căuta în Pacific; ce fac ei, acolo, atît de departe de ţara lor?"
Evenimente senzaţionale în Pacific. Navele americane continuă să se scufunde; trupele japoneze acaparează toate insulele; americanii nu s-au pregătit pentru război. în Filipine şi la Havana, garnizoanele şi armamentele lor erau derizorii. Japonezii sînt înarmaţi pînă în dinţi. Soldaţii înşişi se fac torpile... Trei cuirasate englezeşti scufundate, în curînd, englezii şi americanii nu vor mai
76
avea flotă. Cine va salva Franţa, cine ne va salva?
Iunie 1967. E război în Orientul Mijlociu. Eroism şi noblețe din partea Israelului. Sînt obligat să folosesc aceste cuvinte, pentru că exprimă bine ceea ce exprimă. Lumea dușmănoasă a Pan-Arabiei.
Ce pot să fac? Am scris un articol despre Israel. Am trimis telegrame. Am semnat un manifest.
Şi apoi continuu să scriu, să scriu. Este evident că această activitate a mea pare şi mai zadarnică ca de obicei. Războiul, prostia, curajul, ignominia, în toate ţîşneşte adevărul, cel al morţii. Şi acest adevăr merge dincolo de ceea ce a făcut ca el să devină eclatant, pofte, orgolii, politici, ideologii. Iat-o, această lumină orbitoare a adevărului, în războiul care nu mai aparţine motivelor şi cauzelor războiului; lumină care face să apară lipsa de importanţă a orice altceva.
Totuşi, în pofida războaielor, în pofida revoluţiilor, în pofida catastrofelor naturale, în pofida invaziilor, în pofida secolelor, în pofida schimbării societăţilor, a limbilor, a modalităţilor de a gîndi, unele texte pot rămîne pentru a fi martorele morţii, dar şi ale vieţii. Prin nenumărate dezastre ne parvin amintirile unei doamne japoneze de la curte, din secolul al Xl-lea, memoriile unui burghez din secolul al XVI-lea, monumente da-tînd de milenii. Trebuie să lăsăm urme.
77
în jurul lui 1940. Sînt sătul de rasa albă.
Ar trebui să am o indiferenţă totală pentru istorie, pentru oameni, pentru poveştile lor. Nu e posibil. Temperamentul meu coleric este în acelaşi timp anxios şi mai puternic decît orice altceva. Prea multe furii, prea multă milă, prea multă frică. Şi cînd te gîndeşti că aş fi putut să fiu spiritul cel mai ironic din univers. Păcat că am ratat acest lucru.
1967 sau 1966: în orice caz, iată pagini recente care par a se acorda aşa de bine cu cele de acum mai bine de douăzeci de ani, încît trebuie neapărat să le pun în continuarea lor: dacă aş putea să nu mă mai enervez, să nu mă mai înfurii, să nu mă mai las înfuriat! în-tîi de toate aş discuta mai bine, m-aş explica mai bine. E bizar: sînt mai puţin naiv aproape decît oricine, nu mă las înşelat de clişee, sistematologie, viclenie, ipocrizie ideologică, ideologie conştient sau inconştient ipocrită, curent de opinie, orbire: dar sînt totuşi orbit cînd îmi dau seama în ce

măsură sînt ceilalţi
78
orbiţi, sînt orbit, privirea mi se înceţoşează. Dar pentru a explica mai bine ranchiunele rău dirijate ale literatorilor „revoltaţi", pentru a le clarifica subiacentul trebuie să te detaşezi, să fii liber vizavi de tine însuţi. Să nu fii pătimaş detestînd patima altora, ceea ce face să fii mai pătimaş ca pătimaşii.
Orbii cred că văd. Papagalii îşi imaginează că gîndesc. Progresiştii mondeni nu ştiu că ar fi putut să aparţină la fel de bine, tot ca mondeni, Acţiunii Franceze, în 1935... (Dar întrerup transcripţia acestei diatribe. Observ că e îndreaptată contra mulţimii celor ce-l urmau pe Sartre. Or, Sartre nu mai e urmat. Noii filozofi ştiu foarte bine ce se întîmplă; astăzi se dă o luptă disperată pentru a revaloriza marxismul. Alţii consideră că marxismul este depăşit. Dar deja, oricum, spiritele superioare au înţeles foarte bine că marxismul a eşuat din punct de vedere social, sau mai degrabă că temperamentul rus, natura rusă, a avut precădere faţă de socialism.)
în preajma lui 1940. Orice se întîmplă: război, tulburări, revoluţii sau orice altceva, consider că elitelor le aparţin *cei* care în haosul istoriei şi în pofida a tot ce fac politica şi evenimentele pentru a acapara, a absorbi gîndirea oamenilor, elitelor le aparţin *cei* pe care politica şi economia nu-i acaparează în întregime, *cei* care în
79
perioade de echilibru sau anarhie nu se vor consola niciodată cu faptul că nu pot descifra enigma divină, *cei* care nu pierd din vedere problema cauzelor ultime. Fie că vreau sau nu aparţin lumii. Sînt neconsolat din cauza
aceasta.
*
Oboseală. Oboseală. La capătul forţelor. Neputinţă. Am cîteva idei. Imposibil să le leg. Aş vrea să pun ordine în univers. Sînt uimit că nu pot s-o fac singur. Nu vor să mă asculte. Nu toată lumea are aceleaşi idei. Imaginaţi-vă: îmi este imposibil să mă fac ascultat de două miliarde de persoane. Este tentaţia fiecăruia sau a multora să fie ascultaţi de toată lumea. Aşa apar dictatorii. Există de asemenea şi antidic-tatori. Dacă n-ar exista decît un singur dictator în întreaga lume poate că lucrurile ar merge. (2967: *astăzi ar trebui să dăm puteri depline asupra întregului univers lui de Gaulle: măcar am rîde.)*
1941. Iată formule care circulă: „E mai bine să fim servitorii nemţilor decît sclavii jidanilor" — „Desigur, nemţii ne ocupă. Nu ne sînt prieteni. Dar, cel puţin, ne răzbună faţă de ceilalţi ocupanţi, evreii" *(1967. Anglo-americanii erau la fel de detestaţi de extremişti şi de francezii de dreapta cum sînt astăzi de ceilalţi)*
Am putea să înţelegem tot ceea ce se întîm-plă cu condiţia să nu fim tulburaţi de o afecti-
80
vitate exagerată. Frica pentru propria noastră persoană ne împiedică să vedem clar; precum şi interesele personale. Faptul că sîntem angajaţi ne împiedică să dominăm situaţia. Este evident. Trebuie să ne-o spunem.
S-ar spune că există două rase umane: omul şi omul nou.
Omul nou îmi pare a fi nu numai psihologic, dar şi fizic diferit de om. Nu sînt un om nou. Sînt un om. Imaginaţi-vă că într-o bună dimineaţă observaţi că au luat puterea rinocerii. Ei au o morală de rinoceri, o filozofie de rinoceri, un univers rinoceresc. Noul primar al oraşului este un rinocer care foloseşte aceleaşi cuvinte ca şi dumneavoastră şi totuşi nu e aceeaşi limbă. Cuvintele au un alt sens pentru el. Cum să vă înţelegeţi? *(Nu. De fapt, ei au deformat, au deturnat voluntar sensul cuvintelor care este acelaşi pentru ei, pe care-l înţeleg dar pe care-l denaturează pentru necesităţile propagandei. Nu e vorba de o nouă gîndire, de un nou limbaj, ci de o manipulare abilă a termenilor pentru a crea confuzie în spiritul adversarilor lor sau pentru a-i ralia pe indecişi.)*

r

A DOUA POVESTE PENTRU COPII MAI MICI DE TREI ANI
Azi dimineaţă, ca de obicei, Josette ciocăneşte la uşa dormitorului părinţilor. Tata n-a dormit foarte bine. Mama a plecat la ţară pentru cîteva zile. Atunci tata a profitat de absenţa ei ca să mănînce mulţi cîrnaţi, să bea bere, să mănînce pateu de porc şi multe alte lucruri pe care mama îl împiedică să le mănînce pentru că nu sînt bune pentru sănătate. Ei, şi uite că pe tata îl doare capul şi n-ar vrea să se trezească. Dar Josette ciocăneşte mereu la uşă. Atunci tata îi spune să intre. Ea intră şi merge la el. Mama nu e. Josette întreabă:
— Unde e mama?
Tata răspunde: Mama s-a dus să se odihnească la ţară, la mama ei.
Josette răspunde: La Memee? Tata răspunde: Da, la Memee.
— Scrie-i mamei, spune Josette. Telefonează mamei, spune Josette.
Tata spune: Nu e cazul să telefonez. După care, tata îşi spune lui însuşi: pentru că poate e în altă parte...
Josette spune: Povesteşte-mi o poveste cu mama şi cu tine şi cu mine.
— Nu, *spune tata, am să plec la lucru. Mă scol şi mă duc să mă îmbrac.*

Şi tata se scoală. îşi pune halatul roşu de casa pese pijama, îşi ia în picioare ,,papucii". Se duce în baie. închide uşa băii. Josette este la uşa băii. Bate cu pumnii ei mici, plînge.
Josette spune: Deschide-mi uşa.
Tata răspunde: Nu pot. Sînt gol, mă spăl, apoi mă rad.
Josette spune: Şi faci pipi şi caca.
— Mă spăl, spune tata.
Josette spune: Te speli pe faţă, te speli pe umeri, te speli pe braţe, te speli pe spate, te speli la fund, te speli pe picioare.
— îmi rad barba, spune tata.
— îţi razi barba cu săpun, spune Josette. Vreau să intru. Vreau să văd.
Tata spune: Nu mă poţi vedea, căci nu mai sînt în baie.
Josette spune (în spatele uşii): Atunci, unde eşti?
Tata răspunde: Nu ştiu, du-te şi vezi. Poate că sînt în sufragerie, du-te de mă caută.
Josette aleargă în sufragerie şi tata îşi începe toaleta. Josette aleargă cu picioruşele ei, se duce în sufragerie. Tata e liniştit, dar nu multă vreme. Josette vine iar în faţa uşii de la baie şi strigă prin uşă:
Josette: Te-am căutat. Nu eşti în sufragerie.
Tata spune: N-ai căutat bine. Uită-te sub masă.
Josette se întoarce în sufragerie. Revine.
Spune: Nu eşti sub masă.
Tata spune: Atunci, du-te în salon. Uită-te bine dacă sînt pe fotoliu, pe canapea, în spatele cărţilor, la fereastră.

Josette pleacă. Tata e liniştit, dar nu pentru multă vreme.
Josette revine.
Ea spune: Nu, nu eşti în fotoliu, nu eşti la fereastră, nu eşti pe canapea, nu eşti în spatele cărţilor, nu eşti în televizor, nu eşti în salon.
Tata spune: Atunci du-te şi te uită dacă nu sînt în bucătărie.
Josette spune: Mă duc să te caut în bucătărie.
Josette aleargă la bucătărie. Tata e liniştit, dar nu pentru multă vreme.
Josette revine.
Ea spune: Nu eşti în bucătărie.
Tata spune: Priveşte bine sub masa din bucătărie, priveşte bine dacă nu sînt în bufet, priveşte bine dacă nu sînt în cratiţe, priveşte bine dacă nu sînt în cuptor împreună cu puiul.
Josette se duce şi se întoarce. Tata nu e în cuptor, tata nu e sub ştergătorul de picioare, tata nu e în

buzunarul pantalonului său, în buzunar se află doar batista.
Josette revine în faţa uşii de la baie. Josette spune: Am căutat peste tot. Nu te-am găsit. Unde eşti?
Tata spune: Sînt aici. Şi tata, care a avut timp să-şi facă toaleta, care s-a ras, care s-a îmbrăcat, deschide
uşa.
Spune: Sînt aici. O ia pe Josette în braţe şi iată că uşa casei se deschide în fundul coridorului şi soseşte
mama.
Josette sare din braţele tatălui ei, se aruncă în braţele mamei, o sărută şi îi spune:
84
- Mamă, l-am căutat pe tata sub masă, în dulap, sub covor, în spatele oglinzii, în bucătărie, la gunoi şi nu era acolo.
Tata îi spune mamei: Sînt mulţumit că ai venit înapoi. A fost frumos la ţară? Ce face mama ta?
Josette spune: Memee e sănătoasă? Mergem la ea?
1967. Prietenia oamenilor pentru oameni a dispărut de mult. Dar a existat vreodată? Cînd unii oameni fac petiţii, cînd protestează pentru nefericiţii copii din Vietnam, ei nu se gîndesc o clipă la populaţia unor sate întregi de yemeniţi gazaţi sau arşi cu na-palm de egipteni. Nenorocirile vietnamezilor nu-i interesează. Ceea ce-i interesează este să facă propagandă antiamericană. Cînd se vorbeşte de nefericiţii cubanezi din vremea lui Batista, nimeni nu se gîndeşte un moment la sutele de mii de cubanezi care au fugit de Castro şi au emigrat: „Am văzut doi sau trei într-un avion, îmi spune prietenul M., nu sînt buni la nimic, nu pricep nimic, trebuie să fie toţi la fel. Doar bătrînii fug." Se vorbeşte de distrugerea statului tibetan şi este deplînsă populaţia care a fugit sau care a fost masacrată doar de cei care-l detestă pe Mao. Nu de mult, la un congres internaţional de teatru, D., care acum e comunist după ce a fost fascist, asta desigur de mult, spunea că dramaturgii nu-şi făceau datoria pentru că
89
nu scriau piese despre foametea din India. Cineva din sală s-a ridicat şi a spus că înfometaţii din India n-aveau nevoie de piese de teatru, ci aveau nevoie să li se trimită pîine. D. a devenit roşu de mînie: după el, desigur, nu de pîine aveau indienii nevoie, ei ar fi avut nevoie să fie hrăniţi de propaganda procomunistă. Peter Weiss scrie o piesă întreagă despre călăii nazişti judecaţi la Niirn-berg: în momentul în care egiptenii se pregăteau să-i masacreze pe evrei, spunîn-d-o, proclamînd-o, vorbind de războiul sfînt cu argumentele nazismului, văzuţi şi crezuţi de toţi umaniştii din Occident; Peter Weiss n-a emis nici un protest contra genocidului care se pregătea, care se pregăteşte încă împotriva Israelului. Peter Weiss este, fără îndoială, unul din acei evrei antisionişti de felul în care erau antisemiţi evreii ce colaborau cu Hitler. Un fapt mi se pare şi mai tulburător: Hochhuth a scris faimoasa piesă contra papei Pius al XH-lea pe care-l acuza, nu de a fi pronazist, ci de a fi fost prea laş, prea moale în atitudinea lui antinazistă şi de a nu fi protestat contra asasinării evreilor. Lucru şi mai curios: în momentul cînd Paul al Vl-lea încearcă să reconcilieze lumea cu Israelul, în momentul cînd încearcă să calmeze spiritele, nici un cuvînt al lui Hochhuth nu apare în presa scrisă. Totuşi, Hochhuth face alt lucru: scrie o piesă contra lui Churchill, care totuşi n-a putut fi acuzat că n-ar fi făcut totul pentru a doborî nazismul. Toate aceste acte ratate sau neratate ale lui Hochhuth revelea-
90
ză bine un lucru: că Hochhuth este, conştient sau nu, un nazist, pentru că el n-a protestat niciodată decît contra antinaziştilor. Atitudinea lui îmi pare revelatoare. Cu cîteva zile înaintea războiului din Orientul Mijlociu, printre semnatarii manifestelor germane contra genocidului asupra Israelului se aflau multe nume. Dar dacă numele lui Peter Weiss nu exista printre ele, nici cel al lui Hochhuth nu era. După părerea mea, acest lucru nu putea însemna decît aprobarea tacită a acţiunii lui Nasser, ajutat de savanţi şi tehnicieni nazişti, şi mare cititor — se ştie — al cărţii *Mein Kampf.*
S-a protestat oare contra asasinatelor în masă ale sudanezilor din Sud, negri sau creştini, de

către musulmanii egipteni? Această „populaţie" nu putea interesa cu adevărat pe nimeni. Cînd francezii şi algerienii se omorau între ei, cînd algerienii omorau şi ei alţi algerieni, publicaţiile „democratice" erau pline de proteste umanitare contra torturilor aplicate de francezi algerienilor. S-a vorbit mult de cazul Alleg, torturat de poliţia franceză. Nu s-a vorbit deloc de cartea lui, cînd a început să scrie despre modul de a acţiona al poliţiei algeriene. Imediat după războiul din Algeria, a avut loc în Maroc unul din cele mai mari cutremure de pămînt. Nu au putut fi salvaţi toţi. Sute de morţi şi vii au rămas îngropaţi sub dărîmăturile pe care autorităţile le-au nivelat cu ajutorul buldozerelor ca să evite o eventuală epidemie. Nu s-a vorbit de aceşti morţi nevinovaţi.
91
De ce să se vorbească dacă războiul din Algeria se terminase? Pe coperta revistei „Express" a apărut fotografia lui Zazie: „Să mă pupaţi", spune ea. Da, „să mă pupaţi" tuturor acestor cadavre care nu mă interesează din punct de vedere politic: ce pot să fac?
Dar dacă, dimpotrivă, vedeţi pe o stradă o pisică schilodită sau dacă poliţia vă interzice să îndopaţi porumbeii care răspîndesc nu ştiu ce boală, ce proteste ale sufletelor sensibile! Cînd astronauţii americani au murit arşi de vii în cabina lor, oamenii au fost mult mai puţin mişcaţi — desigur, fiindcă era vorba de americani — decît atunci cînd un astronaut rus a avut aceeaşi soartă şi infinit mai puţin ca atunci cînd, înaintea oamenilor, au fost lansate în spaţiu o pisică sau o maimuţă. în acel moment, în Anglia s-au făcut lungi şiruri de protest în faţa ambasadelor Statelor Unite şi ale Rusiei.
Şi asta fiindcă animalele sînt nevinovate şi bune, iar oamenii răi şi cruzi? Deloc. Animalele sînt crude. Oamenii pot să nu fie răi. De fapt sînt feroce. Cred că nici o altă specie de animale nu se urăşte atîta pe ea însăşi.
Există fapte de care nu vrem să ţinem cont. In Grecia, noul regim de extremă dreaptă nu numai că cenzurează şi închide, dar pune să fie tăiate pe stradă mini-jupele de către trecători „spontan indignaţi", sau îi duce cu forţa la frizer pe bărboşi. Occidentul se in-
92

dignează: dar şi în unele ţări din Est, trecători „spontan indignaţi" taie mini-jupele şi-i rad pe bărboşi. Degeaba li se spune lucrul acesta oamenilor care se indignaseră de excesele şi maltratările autorităţilor greceşti. Aceleaşi maltratări practicate în ţările din Est nu i-au impresionat, n-au reacţionat. Bărboşii socialişti aveau totuşi un argument. Spuneau: bine, dar Marx purta barbă, Castro e bărbos. Da, răspundea poliţia, căreia nu-i lipsesc niciodată argumentele, dar era barba pe care o purtau în ilegalitate. De cînd vechea ilegalitate a devenit legală, barba nu mai e legală. Există şi alte mărturii mai grave: să nu mai vorbim de toţi oamenii ăştia care fug, de cei care sînt omorîţi cînd vor să sară un zid. Dar cartea lui Ghinsburg despre lagărele sovietice ale morţii, care nu erau doar staliniste, care există încă, pentru că Si-niavski şi Daniel se găsesc acolo, dar evadarea şi mărturia fetei lui Stalin, toate aceste lucruri sînt oare auzite? şi ceea ce spun eu însumi poate fi auzit? De fapt, îmi dau seama de naivitatea şi ridicolul meu. Toată lumea ştie ceea ce spun eu. Şi tot ceea ce ei ştiu, nu spun, pentru că aşa vor. Totul să meargă rău, aşa trebuie. Cu condiţia ca umanitatea să fie mai repede distrusă: asta doresc oamenii.
Umanitatea a trăit timp de secole, fie în tiranie, fie în dezordine. Prefer dezordinea tiraniei. Revoluţia a reuşit să facă sinteza de-zordinei şi a tiraniei.
93
Lumea e condusă de plutonieri majori în delir. Conducătorii ruşi, de exemplu. Franţa e condusă de un general care nu mai are de-cît o singură plăcere: să facă ce i se pare lui bine, chiar dacă nu e bine. în China este paranoia lui Mao, nebunia furioasă a insulei însîngerate care se transmite mulţimilor abrutizate, gata de orice. China proclamă că ea preferă distrugerea lumii unei păci europene sau americane. Să piară lumea, inclusiv China, dacă

China nu ajunge să domine lumea întreagă: este exact ce zicea Hitler despre Germania. Cînd China va fi pregătită pentru războiul atomic, atacul contra umanităţii se va declanşa imediat.
Orbirea occidentalilor m-a surprins dureros. Dar lucrul acesta nu mă mai miră, nu mă mai sperie de cînd ştiu, de cînd am înţeles că „orbirea" este voluntară. încăpăţî-narea lui Sartre, de exemplu, nu-i poate fi imputată doar lui. El reflectă mentalitatea mic-burghezului viciat afectiv, dar şi mental desigur. Micul burghez, „revoluţionar", din ură faţă de sine şi de alţi mic-burghezi. De frică faţă de revoluţionari. Orbire, minciună, rea-credinţă. Intelectualii francezi de acest gen sînt detestaţi şi dispreţuiţi de toţi intelectualii cu adevărat progresişti din Est, unde bîntuie tirania.
94
Am întîlnit acum cîteva luni un ziarist an-glo-irlandez, rafinat şi mediocru, de fapt miop, neînţelegînd nimic. îmi vorbeşte de „nebunia puterii" care domneşte în lume. Cred că am întîlnit, în fine, pe cineva care e de acord cu mine. Cred că o să-mi vorbească de Rusia, de Nasser, de lupta conducătorilor arabi pentru putere, de Mao: deloc, îmi vorbeşte de tirania care bînuie în Anglia sau în Franţa, de persecuţiile care domnesc în aceste ţări. Nici măcar de Portugalia nu aduce vorba.
*
N-am cunoscut comunişti săraci. Am cunoscut mulţi comunişti bogaţi: artişti, directori de teatru, producători bogaţi, burghezi din arondismentul XVI şi chiar miliardari. Un mod de a te pune la adăpost din toate părţile. Orice s-ar întîmpla.
într-un cuvînt asta e. Este ceea ce spuneau şi vechii evrei: omul este rău prin natura lui. Nu ne iubim. Asta e. Altfel lucrurile s-ar aranja uşor, nimeni n-ar exploata pe cineva, ne-am face toate concesiile, toată lumea ar avea plăcere să servească pe toată lumea, n-ar exista stăpîn şi servitor, ar exista cooperare, or, nu sînt decît stăpîni care n-au încredere în servitorii lor, servitori detestîn-du-şi stăpînul, şi nici o organizare socială n-a modificat întru nimic această stare de lu-
95

cruri. Cel care-i iubeşte pe ceilalţi este nebun. Ipocrizia supremă este că nu vrem să recunoaştem aceste lucruri. Ipocrizii sînt alibiurile, este surîsul umanismului, ipocrizie este că toate astea se fac în numele justiţiei. Nu mai îndrăzneşte nimeni să spună: toate astea sînt în numele milei.
Nu va mai fi zi. Nu va mai fi noapte. Nu vor mai fi zori. Nu va mai fi crepuscul. Nu va mai fi timp. Nu va mai fi spaţiu.
Şi fiinţa asta mică pe care am văzut-o suferind, pe care am văzut-o leşinînd, pe care am văzut-o iubind nu va mai fi. Lucrul acesta mă mîhneşte mai mult decît distrugerea întregii lumi.
*
în jurul lui 1940. Poliţiştii sînt rinoceri. Magistraţii sînt rinoceri. Eşti singurul om printre rinoceri. Rinocerii se întreabă cum a putut fi condusă lumea de oameni. Tu însuţi te întrebi: să fie adevărat că lumea a fost condusă de oameni?
Cum să fac să mă întorc în Franţa. Acolo te mai poţi face înţeles. Am în cele din urmă impresia că însăşi această dorinţă e vinovată. Este ca şi cum ar fi un păcat că nu sînt rinocer. Dar rinocerii se bat între ei. Sute de mii de rinoceri vin din nord, din est, din vest. Toate armatele sînt armate de rinoceri. Toţi soldaţii cauzelor
96
drepte sînt rinoceri. Toate războaiele sfinte sînt rinocerice. Justiţia este rinocerică. Revoluţiile sînt rinocerice.
— E ca şi cum m-aş găsi în alt timp şi în alt spaţiu. O altă planetă.

— Iată un slogan rinoceric, un slogan de „om nou" pe care un om nu-l poate înţelege: totul pentru Stat, totul pentru Naţiune, totul pentru Rasă. Evident, lucrul acesta îmi pare monstruos. Ceea ce aş admite ar fi următorul lucru: totul pentru Dumnezeu, pentru cine e credincios; sau, totul pentru om, pentru oameni, pentru bucuria omului, pentru perfecţionarea omului. Cum să fie pentru Stat, care nu este decît o maşină de administrat? Nu este un om, nu este Dumnezeu, nu este un înger, nu e nici măcar o idee, un mit. Este o abstracţiune, sau mai degrabă este o maşină juridică, dar pentru rinoceri Statul a devenit un zeu. Cum este posibil aşa ceva? Ce au putut pune în acest vid, cu ce au putut să-l umple, ce au putut să proiecteze în el? L-au respins pe Dumnezeu, pentru că Dumnezeu te alienează, şi iată că au făcut din Stat un zeu ca să fie alienaţi. Fie că există sau nu, cu Dumnezeu te puteai întreţine personal, îi vorbeai, îţi răspundea sau credeai că-ţi răspunde. îl alungai. Mesia era la uşă. Nu voiai să-i deschizi. Dar mai ales această realitate adevărată sau imaginară, personală a lui Dumnezeu era esenţială, vie, reconfortantă. Chiar dacă Dumnezeu nu sînt decît eu însumi, chiar dacă nu e decît proiecţia mea, chiar dacă atunci cînd îi vorbesc este ca şi cum mi-aş

Nu pot trăi fără prezenţa frumuseţii. Totul e urît în ţara asta, totul îmi pare vulgar. Mă gîndesc la anumite coline ale Franţei, la oraşul Paris, la Oceane. Frumuseţea Tuileriilor, apoi munţii. Apoi rîurile, apoi plopii, şi apoi catedralele...

Cînd ai ghinionul de a te fi născut, ar trebui să ai cel puţin consolarea să trăieşti bine şi confortabil. Dacă trăieşti rău, e datorită faptului că ai fost înşelat de două ori. Sînt victima unei glume proaste: a cui? Dacă ai ghinionul să trăieşti, şi dacă eşti conştient de lucrul acesta, ar trebui cel puţin să nu-ţi fie frică de moarte. Lucrul cel mai absurd este să ai conştiinţa că existenţa omenească este inadmisibilă, condiţia ei e inadmisibilă, insuportabilă şi totuşi să te agăţi disperat de ea ştiind şi plîngîndu-te că vei pierde ceea ce nu suporţi. Ca şi cum cineva, care e spînzurat, vrea şi nu vrea să i se taie funia pentru că dedesubt se află o ţeapă.

— Sfîşiat între oroarea de a trăi şi oroarea de a muri.

M. se căsătorise de curînd cu o tînără; foarte frumoasă, foarte pură, se părea. îl înşală la trei săptămîni de la căsătorie. I-o spune. El observase că se petrecuse ceva grav, ceva misterios şi ea a sfîrşit prin a mărturisi. I-a povestit cum s-a întîmplat. Pur şi simplu, se plimba pe stra-

dă, a acostat-o un bărbat şi ea l-a urmat pe loc la hotel. îi spune că i-a plăcut. E cuprins de mînie şi de angoasă. Se îmbolnăveşte. O alungă, o cheamă înapoi, o iartă. Dar nu uită. Ea nu l-a mai revăzut pe celălalt. Dar tînărul soţ se gîn-deşte zi şi noapte la această aventură, gelozia lui e infinită. E aşa de gelos, că-l invidiază pe celălalt. Ce şansă a avut, îşi spune. Ar vrea să fie în locul lui, să aibă fericirea, bucuria de a fi urmat de propria lui nevastă. Dar lucrul acesta nu ajunge: ca să-i procure o bucurie şi mai mare, faptul acesta trebuie să cauzeze multă suferinţă cuiva. Altcineva trebuie să fie îngrozitor de gelos. Să furi nevasta cuiva. Tot ce are mai de preţ.

*

E foarte simplu. Lumea trebuie condusă de către cei pe care-i interesează să o conducă. Cine merită să conducă lumea? Cei pe care lucrul acesta îi interesează, cei care vor să se ocupe de asta. N-au decît s-o cucerească. Pe mine lucrul acesta nu mă interesează.

Cît timp, cît timp va mai dura?

Ultima zi a anului 1941. Anul trecut, în seara zilei de 31 decembrie, îmi dădusem întîlnire pentru ziua şi noaptea aceasta. Speram ca totul să fie terminat. îmi dau întîlnire pentru anul viitor. Sper că vom trăi. Anul trecut spe-

ram că voi putea pleca. Acum am impresia că sînt complet paralizat, că nu pot să mai fac nici un gest. Dar îmi voi reveni. Am resurse de energie, am o voinţă şi o încăpăţînare fără margini.

Voi face totul pentru a părăsi această ţară. îmi dau întîlnire pentru anul viitor. Nu voi mai fi aici.

A TREIA POVESTE PENTRU COPII MAI MICI DE TREI ANI

într-o dimineaţă, aşa cum făcuse şi în ajun şi aşa cum face în fiecare dimineaţă, micuţa Josette ciocăneşte la uşa camerei părinţilor ca să-i trezească. Mama se trezise deja, se sculase, era pe punctul de a se îmbăia. Se culcase devreme şi dormise bine. Tata mai dormea încă, pentru că ieri seară fusese singur la restaurant, apoi la cinema, apoi la restaurant, apoi la teatrul de marionete, şi apoi iar la restaurant. Acum voia să doarmă, pentru că spunea el era duminică şi pentru că duminica nu se munceşte şi nici nu-ţi mai iei maşina ca să te duci la ţară, pentru că e iarnă şi pentru că pe şosele e polei. Pe şosele e polei. A spus la radio. Dar la Paris nu e. La Paris e aproape frumos. Sînt cîţiva nori deasupra caselor, dar este şi cer albastru deasupra copacilor de pe bulevarde.

Josette se apropie de tatăl ei, îl gîdilă pe la nas, tata se strîmbă, ea îl sărută, tata crede că e un căţeluş. Dar nu e un căţeluş, e fetiţa lui.

— Spune o poveste, îi spune Josette tatălui ei. Şi tata începe o poveste.

— O *poveste cu tine şi cu mine, spune Josette.*

103

Şi tata povesteşte o poveste cu Josette şi cu tata.

Iată povestea tatei. El îi spune Josettei: O să facem o plimbare cu avionul. îţi pun şosetele, îţi pun ,,coloţii", îţi pun fustiţa, îţi pun flanela, îţi pun tricoul roz.

Josette: Nu, nu acela.

Tata: Atunci pe cel alb.

Josette: Da, pe cel alb.

Tata: îţi pun tricoul alb. După aceea o să-ţi pun paltonaşul, mînuşile, ah, uitasem ghetuţele. îţi pun pălăriuţa. Mă scol, mă îmbrac, te iau de mînă şi ai să vezi. O să ciocănim la uşa băii. Mama spune: ,,Unde vă duceţi, copii?"

Josette: Mă duc cu tata să fac o plimbare cu avionul.

Mama va spune: Distracţie plăcută, copii. Fiţi cuminţi, fiţi prudenţi. Dacă mergeţi cu avionul să fiţi atenţi ca Josette să nu se aplece pe fereastra avionului. E periculos. Ar putea să cadă în Sena sau pe acoperişul vecinei, ar putea să se lovească la fund sau să-şifacă un cucui mare înfrunte.

Tata spune: La revedere, mamă.

Josette spune: La revedere, mamă.

Tata spune: După aceea o să mergem pînă la capătul coridorului şi apoi o vom lua la stînga. Acolo coridorul nu mai este întunecos. E luminat de lumina care vine de la ferestrele salonului din stînga. Ajungem la bucătărie. Acolo se află Jacqueline, care pregăteşte deja masa de prînz. O să-i spunem:

— La revedere, Jacqueline.

Josette: La revedere, Jacqueline.

Jacqueline o să spună: Unde vă duceţi, domnule? Unde te duci cu tatăl tău, micuţa mea Josette?

104

Josette: Mergem să ne plimbăm. O să ne urcăm în avion. Mergem în cer.

Jacqueline o să spună: Atenţie la Josette, domnule, cînd o să fiţi acolo sus. Nu trebuie să se aplece pe fereastră. E periculos. Ar putea să cadă. Ar putea să-şifacă un cucui pe frunte căzînd pe acoperişul vecinului. Sau ar putea să rămînă agăţată de fundul chiloţilor în ramurile unui copac. Am fi nevoiţi s-o căutăm cu o scară.

Josette: Nu, am să fiu foarte atentă.

— După aceea, spune tata, iau cheia, deschid uşa cu cheia.

Josette. în gaura uşii.

Tata: Deschid uşa, închid uşa, nu trîntesc uşa, o închid uşurel, intru cu tine în ascensor, apăs pe buton...

Josette: Nu, eu apăs pe buton. Ia-mă în braţe, căci sînt prea mică...

Tata: Te iau în braţe. Apeşi pe buton. Ascensorul coboară, coborîm mai întîi, ca să ne urcăm în curînd mai bine. Ajungem la parter. Ieşim din ascensor. O găsim în faţa gheretei sale pe doamna portăreasă care se pregăteşte să mături.

Josette: Bună ziua, doamnă.

Tata: Atunci portăreasa spune: Bună ziua, domnule, bună ziua, drăguţo. Oh, ce frumuşică este în dimineaţa asta, cu frumosul eu paltonaş, cu drăguţii ei pantofiori, cu frumoasele ei mănuşi mici, şi ce

mînuţe mici...
Josette: Şi pălăria mea...
Portăreasa spune: Unde vă duceţi? La plimbare?
Josette: Cu avionul.
Tata: Atunci, portăreasa ne spune: Trebuie să fiţi atenţi. Nu trebuie ca fetiţa dumneavoastră, dom-
105
nule, să se aplece pe fereastra avionului, căci ar putea să cadă...
Josette: Şi ar putea să se lovească la fund pe acoperişul vecinului, sau să-şifacă un cucui mare pe frunte...
Tata: Sau pe nas. Atunci portăreasa ne spune: Distracţie plăcută.
Ieşim în stradă. O întîlnim pe mama lui Michou, trecem prin faţa măcelarului cu capetele lui de viţel.
Josette (ascunzîndu-şi ochii): Nu vreau să văd. Măcelar rău.
Tata: Da, dacă măcelarul mai omoară viţei, o să-l omor pe măcelar. Ajungem la colţul străzii, traversăm strada, atenţie la „tutu". Traversăm cealaltă stradă, ajungem la staţia autobuzului, lată autobuzul, îl luăm.
Josette: Merge, se opreşte, merge, se opreşte.
Tata: Şi iată-ne la aeroport. Luăm avionul, el se înalţă. Vezi, aşa ca mîna mea. Vrr... Vrr...
Josette: Se înalţă vrr, se înalţă vrr...
Tata: Privim pe fereastră.
Josette: Nu trebuie să ne aplecăm.
Tata: Nu-ţi fie frică, te ţin. Vezi, jos, vedem străzile, vedem casa noastră. Vedem casa vecinului.
Josette: Nu vreau să cad pe acoperişul lui...
Tata: Jos se vede strada, automobilele, sînt micuţe, uite oamenii pe străzi, ce mici sînt, uite Porte de Saint-Cloud, uite pădurea Vincennes, uite grădina zoologică, animalele.
Josette: Bună ziua, animalelor...
Tata: Uite leul, auzi, face grrr... grrr... şi tata arată cum face leul cu ghearele şi face o strîmbătură urîtă grrr...
106
Josette: Nu, nu, nu fă aşa, tu nu eşti leu, nu? Tu eşti un tată... Tu nu eşti leu...
Tata: Nu, nu sînt leu, sînt un tată. Mă prefac ca să-ţi arăt.
Josette: Nu, nu te mai preface. Tata: Apoi avionul urcă, urcă... Josette: Urcă, urcă, urcă. Tata:... am ajuns la ţară. Josette: Morile...
Tata: Da, se vede şi moara de la Chapelle-Anthe-naise, uite-o pe Mărie în curtea păsărilor de la fermă... Josette: Raţele... Tata: Rîul...
Josette: Peştii înoată în apă, nu trebuie mîncaţi peştii.
Tata: Nu. Nu se mănmcă peştii cumsecade, sînt mîncaţi doar cei răi. Peştii răi îi mănîncă pe peştii cumsecade. Atunci, trebuie mîncaţi peştii răi. Josette: Nu cei cumsecade. Tata: Nu, nu cei cumsecade, doar cei răi. Şi după aceea, uite-l pe moş Robert, şi uite păşunea, şi uite-o pe fetiţa lui moş Robert.
Josette: E rea, mi-a murdărit rochia cu pantofii ei murdari.
Tata: Şi apoi se vede castelul domnului primar. Şi apoi biserica cu clopotniţa ei... Josette: Bing, bang, bing, bang... Tata: Şi uite se vede, în vîrful clopotniţei, domnul paroh.
Josette: O să cadă, atenţie... Tata: Nu, e bine prins cu o sfoară. S-a urcat să ne facă semn cu batista. Pe clopotniţă mai e şi domnul primar, şi doamna primar, şi doamna paroh.
107
Josette: Nu e adevărat.
Tata: Nu, nu e adevărat, nu e nici o doamnă paroh... Şi apoi urcăm, urcăm, urcăm... Şi pe urmă sîntem în nori, şi pe urmă sîntem deasupra norilor, şi pe urmă cerul e şi mai albastru, şi mai albastru, şi pe urmă nu mai e decît cerul albastru, şi pe urmă se vede pămîntul jos de tot, ca o bilă, şi pe urmă ajungem în lună. Ne plimbăm pe lună. Ne e foame. O să mîncăm o bucată de lună.
Josette: Mănînc o bucată de lună, ce bună e, ce bunăe...
Şi Josette îi dă o bucată de lună tatălui ei. Mă-nîncă amîndoi din lună.
Tata: E bun, e pepene.
Josette: Punem zahăr.
Tata: Doar pentru tine, nu pentru mine, am diabet. Nu mînca toată luna, trebuie să laşi şi pentru ceilalţi. Nu face nimic, creşte la loc. Acum luăm avionul, mergem mai sus. Suim, suim.

Josette: Suim, suim.
Tata: Ajungem în soare. O să ne plimbăm în soare. Uf, ce cald e, în soare e mereu vară.
Josette: Uf, cald, cald.
Tata: Luăm batista, ne ştergem fruntea. Hai să luăm avionul ca să coborîm. Ei, unde e avionul? S-a topit... Nu-i nimic, o să coborîm cu picioarele, să ne grăbim, e departe pînă la noi. Trebuie să ajungem la ora prînzului, altminteri mama o să ne certe, ce cald ne e aici în soare, totul e cald, dar dacă întîr-ziem, mîncarea va fi rece.
In momentul acesta, intră mama:
— Hai, coborîţi din pat, îmbrăcaţi-vă. Mama către tata:
— O *s-o tîmpeşti cu prostiile tale.*
108

IV

Pentru moment, războiul din Orientul Mijlociu s-a înrerupt. E o semirecreaţie. Tot timpul cît au durat preliminariile acestui război, apoi tot timpul cît a durat războiul şi tot timpul cît au durat urmările acestui război, mi-a fost cu neputinţă să scriu cugetări sau literatură. Atît de zadarnice par toate, cînd se pun problemele vieţii şi ale morţii. Nu sînt chiar aşa de prost. Nu m-am îndoit niciodată că tunul este mai puternic decît condeiul. Totuşi, întrebările fundamentale nu pot să nu existe în conştiinţa omenească. Altfel n-ar exista nimic, nici măcar războiul. Războiul însuşi este un răspuns la o problematică totalitară. Cei care fac război continuă să-şi pună întrebările fundamentale, dar nu ştiu că şi le pun. Astfel, există cei care sînt soldaţi buni şi care fac cu hotărîre războiul: aceia au răspuns la unul din „de ce"-urile interminabilei serii de „de ce"-uri. Alţii continuă să-l facă din curaj sau din laşitate, fiindcă nu pot să rupă angrenajul, fiindcă nu îndrăznesc să se opună. Ei recunosc că nu există sens. Aceştia au răspuns la „de ce" printr-o interogaţie insolubilă. Ei pot chiar să
111
se bată bine. Aceştia sînt laşii curajoşi. Mai există, în fine, foarte puţini, cei care dezertează: dacă nu sînt cuprinşi de panică, dacă nu cedează în faţa unei spaime mai mari decît aceea de a fi pedepsiţi, dezonoraţi, împuşcaţi, este pentru că sînt cuprinşi de o revoltă îndreptăţită faţă de toate comportamentele omeneşti, sociale, seculare.

*

Cele trei întrebări fundamentale sînt: „Ce?" (Ce este asta?), „De ce?" şi „Cum?".
Mi se spune că adulţii au renunţat la „de ce". Adică la întrebarea fundamentală. Ei spun că un adult nu pune o astfel de întrebare, că e o întrebare puerilă. Dar şi „ce" este, desigur, asociat cu „de ce" în aceeaşi lipsă de consideraţie. Şi asta, fără îndoială, pentru că nu se poate da un răspuns. Nu te poţi totuşi împiedica să-ţi pui aceste întrebări fără răspuns, şi, dacă ţi le pui, o faci tocmai pentru că nu există răspunsuri posibile. Dacă ar fi existat un răspuns sau nişte răspunsuri, le-am avea şi nu ne-am mai pune întrebările.
Oamenii serioşi, cei pe care-i numim „adulţi" îşi spun: „Bun, asta e situaţia, aşa e dat, nu ştim ce e, să ne acomodăm cu ceea ce e, să aranjăm ce se poate aranja, să ne aranjăm între noi." Dar în numele a ce se aranjează? Şi pentru ce s-ar aranja? Cu ce drept au criterii? De altfel, nu aranjează nimic. Lucrul acesta se vede foarte bine. Istoria le scapă. Vor să facă un lucru, şi se face alt lucru. îşi impun un comportament raţional. Pasiunile
trec dincolo de comportamentul lor. Ce sînt pasiunile? Sînt ceea ce răspunde altor raţiuni decît raţiunii, raţiuni pe care ei nu le cunosc, care nu sînt raţionale, nici clare, şi cărora ar face mai bine să le cedeze de-a dreptul. Să se lase în voie. Să se lase în voia cui? Să se lase în voia lor înşişi, fiindcă pasiunile, dorinţele noastre refulate sînt tot ceea ce e în cea mai mare măsură noi înşine. Ce este societatea? De ce societatea? Istoria lumii e făcută de oameni care îşi pun întrebări fundamentale, dar care răspund rău, sau refuză să meargă pînă la capătul întrebării fără răspuns, refuză să meargă cît mai adînc în întrebarea insolubilă, şi se împotmolesc în „cum".
Că Istoria ne scapă, că facem altceva decît vrem să facem, lucrul acesta este evident. Un

politician l-a întrevăzut deja. E vorba despre Lenin. El spunea: „Istoria e vicleană". Asta înseamnă că îşi dăduse seama că nu el era stăpînul. Şi cum Istorie este ceea ce facem noi, asta vrea să zică că nu noi sîntem stă-pînii a ceea ce ne pare clar şi conştient că vrem să facem. în curînd vom sărbători cincizeci de ani de revoluţie rusă. Această revoluţie voia să fie o eliberare a unei societăţi mai bune. Au fost cincizeci de ani de catastrofe, de războaie, de crime, de tiranie, de nenorocire, niciodată o mişcare care voia să deza-lieneze omenirea n-a alienat-o mai mult. De fapt, vom sărbători nu cincizeci de ani de revoluţie, ci naşterea şi dezvoltarea unei enorme puteri imperialiste. în realitate, ei chiar asta au vrut fără să-şi dea seama, în mod
113
obscur. Dar tot ce am spus nu e decît o paranteză pasională. îmi reiau vorba. Vreau să spun, deci, că cei care se limitează la „cum" sînt un fel de infirmi mentali. De altfel, „cum" devine „a face", şi „a face" nu poate să nu conducă la „de ce", căci „a face" nu este circumscris, nu poate fi izolat de un context fără limite: lucrul acesta nu se opreşte, nu se opreşte niciodată. Vrem să facem o societate bună, o societate mai bună, dar nu putem să nu ne întrebăm pentru ce vrem să facem o societate mai bună, ce este aceea o societate mai bună, pentru ce o societate e mai bună sau mai rea decît alta? Şi ce este ceea ce mă înconjură sau care pare că mă înconjură? Dacă acceptăm întrebarea „cum", adică „cum a fost (făcută) asta?", nu văd diferenţa care ar putea să existe, în cele din urmă, între „cum", „de ce" şi „ce". Sau o văd. Dar, atunci, aceşti tîmpiţi şi străluciţi ideologi nu sînt decît meşteşugari ai detaliului, proletari ai spiritului, alienaţi care nu vor putea să nu ia cunoştinţă de alienarea lor, asemenea muncitorului care înşurubează şi deşurubează acelaşi şurub toată viaţa pînă în momentul în care se revoltă, adică pînă în momentul în care se întreabă: de ce?, în care vrea să ştie „cauza cauzelor", *„cauza* cauzelor cauzelor". A rămîne la „cum" înseamnă a intra în sistem, a accepta să faci parte în mod inocent din sistem, înseamnă să fii marxist, de exemplu, înseamnă să fii cineva care se alienează pe el însuşi, care închide ochii şi refuză problema esenţială,
114
exact problema pe care nu poţi să nu ţi-o pui cu riscul alienării absolute, cu riscul de a fi un mic-burghez ametafizic, cu riscul morţii, cu riscul de a fi ţeapăn, exact cum sînt morţi, sau adormiţi, sau inconştienţi, sau ţepeni mic-burghezii societăţilor zise capitaliste.
în cele din urmă, „de ce" şi „cum" se confundă. Dacă spun: „Cum a fost făcut acest lucru?" mi se explică: „A fost făcut aşa". Şi apoi, o dată ce lucrul a fost făcut aşa, ceva s-a întîmplat sau ceva a fost făcut, şi acel ceva a fost astfel făcut şi apoi, fiindcă lucrul a fost astfel făcut, fiindcă a fost făcut în felul acesta, iată ce şi iată cum am făcut. Dar, din moment ce există un „după ce", se intră în cauzalitate, şi din moment ce nu-l putem evita pe „fiindcă", adică pe „pentru că", atunci revenim la „de ce". Nici „cum", nici „de ce" n-au un sfîrşit. Chiar dacă ne-am limita la „cum", şi tocmai am afirmat că nu ne putem limita la „cum", dar să presupunem totuşi că ne limităm la „cum", acest „cum" nu are sfîrşit, acest „cum" nu se opreşte niciodată, la fel ca şi „de ce". Asta înseamnă că problema teleologică e imposibil să nu se pună, iar noi ajungem la ea prin „cum", cît şi prin „de ce". Vrem să spunem că dacă intenţionăm să evităm întrebarea „ce", dacă vrem să evităm întrebarea „de ce", vrem s-o facem ca să nu existe întrebări insolubile, fiindcă — spun unii — nu merită să-ţi pui întrebări inutile. Noi credem că a înlocui pe „ce" şi pe „de ce" prin „cum" nu ne face să evităm întrebarea absolută, pentru că la „cum", noi răspun-
115
dem „aşa", şi există un şir infinit de „cum" şi de „aşa", după cum infinit e lanţul format din „de ce" şi din „pentru că". Nici „de ce absolut", nici „cum absolut" nu pot avea alt răspuns decît: „nu ştiu".
Anumiţi budişti japonezi şi anumiţi psihanalişti au prevăzut totuşi din punct de vedere psihologic şi practic problema lui „de ce", un „de ce" al dorinţelor noastre, al libi-doului

nostru. „De ce"-ul adresat de discipolii budişti sau care era adresat discipolilor budişti sau persoanei psihanalizate se confunda cu întrebarea „cum" căreia i se răspundea printr-un „de ce", care e în acelaşi timp un *„aşa"* şi, în acest mod, mecanismul dorinţei era demontat şi anihiliat. Cînd o psihanaliză sau o iniţiere budistă sînt total reuşite — ceea ce e practic imposibil — urmează o neutralitate totală, este „nonvrerea".
Singurul răspuns posibil este să răspunzi tot printr-un nonrăspuns ştiind că există întrebarea, avînd conştiinţa existenţei întrebării. Aici am ajuns. Nu ştim ce înseamnă acest lucru. Nu ştim ce înseamnă să nu însemne nimic. Ne-am născut înşelaţi. Nu ştim ce înseamnă „a fi înşelat". N-avem decît să privim cu uimire oraşele, nu putem decît să privim oceanul. Singurul lucru de spus e: Ce?
Există oameni care nu sînt deranjaţi de aspiratoare, de zgomotul maşinilor, de scaunele
116
şubrede sau şchioape pe care se stă rău, există şi oameni care nu văd casele urîte sau frumoase, care se acomodează cu frigul sau cu căldura, sau nici cu căldura, nici cu frigul, există de asemenea oameni pentru care lumea exterioară e egală, se acomodează cu ea, sau nu prea se acomodează, sau nu se acomodează deloc. Pe mine totul mă chinuie. Nu sînt niciodată la mine acasă. Se spune că am un caracter îngrozitor, dar nu sînt făcut pentru aşa ceva. Sau mai degrabă, simt profund condiţia mea de a fi în lume ca absolut inadmisibilă.
Am fost foarte prost distribuit. Poate că eram făcut să fiu spectator. în loc să fiu spectator, am fost pus să joc în piesă. Nici măcar rolul principal. Nici măcar un rol oarecare. Sînt o siluetă, un mic figurant. Figurantul nu poate să vadă totalitatea spectacolului, el zăreşte cîteva sfori, reversul cîtorva decoruri, pe regizor care-l tiranizează, propria uniformă de bătrîn halebardier, un metru pătrat de platou. Sînt unul dintre numeroşii figuranţi. Halebardier. Sau unul dintre numeroşii figuranţi care fac pe ocnaşii. Nu am de spus decît o replică.
Mă gîndesc încă la familia mea prin alianţă. A doua soţie a tatălui meu, veri, cumnaţi, cumnate, nepoata dezgustătoarei lui soţii căreia îi zicea „Lola".
Tatăl meu era avocat. Nu pleda. Era proce-durist. Avea alţi avocaţi care pledau. Se pare că
117
era foarte abil. Părăsise, se pare, Parisul, în 1916, ca să se ducă la Bucureşti şi să facă războiul. N-a făcut războiul. Era puternic ca un taur. A fost reformat. Nu asta îi reproşez. Nu-i reproşez nici că ne-a părăsit şi că s-a despărţit de mama. Se poate întîmpla să doreşti altă femeie. Ceea ce-i reproşez este că a făcut lucrul acesta în modul cel mai urît. De la un moment dat încolo, n-a mai dat nici un semn de viaţă. Eram foarte mic. Mama a trebuit să muncească într-o uzină ca să mă hrănească. Fiindcă era război nu se putea coresponda cu Bucureştiul. Mama îşi închipuia că tata murise pe front ca toată lumea. S-a terminat războiul. Timp de ani de zile, mama, care se obişnuise să trăiască cu micile ei slujbe, şi din neglijenţă, n-a încercat să afle ce se întîmplase cu el. Apoi, dintr-o dată, face demersuri: scrie la Ministerul de Război din România, la primărie, la politie. Nu numai că nu era mort, dar tocmai el ajunsese şeful politiei. Tata obţinuse divorţul şi se recăsătorise cu Lola. Pretextase că mama era în străinătate, că deci îşi abandonase domiciliul conjugal. în vremea aceea, după toate aparenţele, se putea lua trenul şi pleca oriunde cu copii minori. Oricum, cred că nu se cerea paşaport. Ca să cîştige procesul făcuse falsuri: între altele, contrafă-cuse semnătura unei surori a mamei care recunoştea faptele. Lucrul cel mai neplăcut era că divorţul fiind obţinut în favoarea tatei, el cîş-tigase şi copiii, pe sora mea şi pe mine, spre disperarea Lolei. Sora mea şi cu mine eram obligaţi prin lege să fim cedaţi de mama tatălui meu care ne recupera. Şi cum mama pierduse
118
procesul, iar noi eram în mod legal încredinţaţi tatei, mama n-avea dreptul să primească nici o pensie alimentară. Ba da. Pentru că, la o lună după sosirea noastră la Bucureşti, Lola a izgonit-o pe sora mea care a plecat piîngînd, cu bocceaua ei, la mama. Eu am rămas. Este sin-

gura concesie pe care a făcut-o Lola soţului ei. Dar, la şaptesprezece ani, eu am fost acela care a şters-o, descurcîndu-mă singur, termi-nîndu-mi studiile, obţinîndu-mi licenţa în litere, şi fiind foarte fericit de libertatea mea şi de faptul că nu mai aveam nici un fel de rude pe capul meu. Totuşi, tata era acum obligat să plătească o minimă pensie alimentară mamei, pentru că îşi expulzase fata. Nu plătea însă această pensie. Sau, arunci, ar fi trebuit să i se trimită portărelul. Ar fi costat prea scump.
A doua soţie a tatălui meu era mai degrabă frumoasă, o faţă luminoasă, ochi frumoşi, dar picioare foarte urîte, picioare enorme. Cu rochiile lungi care se purtau, picioarele groase nu deranjau. Din cînd în cînd, tata avea accese de revoltă. Locuiam toţi, el, eu, soţia lui, cumnaţii, cumnatele, în aceeaşi casă. Cînd tata ţipa le nevasta lui, aceasta cobora piîngînd să se plîngă fraţilor ei. El se ducea s-o caute. Fraţii săreau pe el. El era puternic şi se bătea vitejeşte. Dar, cum erau doi fraţi, susţinuţi de doi sau trei soţi ai surorilor nevestei lui, care se aflau acolo în permanenţă, revenea din încăierare cu ochii învineţiţi. Lola accepta să revină nu fără a fi obţinut concesii importante: ca sora mea să nu mai fie adusă, sub nici un motiv, acasă; ca eu

să fiu exilat în camera cea mai îndepărtată a apartamentului, să mă duc să-mi iau prînzul sau cina singur, înainte sau după voioasele mese bine stropite ale întregii familii, cumnate, cumnaţi, nepoate, veri, prieteni, adică funcţionari de a doua categorie, membri ai poliţiei, ofiţeri subalterni.
Mama a încercat să-i facă un proces tatălui meu. A fost imposibil. Redevenise avocat după ce fusese şef al poliţiei. Ducîndu-se la tribunal, mama găsise la arhivă, în dosarul procesului, scrisoarea cu semnătura falsă a mătuşii mele, care era gata să depună mărturie că era vorba de un fals. Mama îi povesteşte tatei istoria cu scrisoarea. Tata se duce la tribunal, tocmeşte un funcţionar şi faimoasa scrisoare dispare din dosar: adio probe ale delictului. Ba nu, mai rămăseseră totuşi: cele cîteva scrisori pe care tata putuse să le expedieze din Bucureşti la Paris, în primele timpuri ale întoarcerii sale, înainte de încetarea definitivă datorată evenimentelor. Dar toţi avocaţii cu care mama luase contact se dezumflau unul după altul, după vizitele pe care li le făcea tata. „Nu, nu puteau să facă asta unui confrate, nu puteau să bage un confrate la puşcărie". Revizuirea procesului n-a putut avea niciodată loc.
Cînd mi se spune că justiţia socialistă nu există şi că în statele socialiste domnesc forţa cinică şi arbitrarul nu mă îndoiesc că aşa e. Mi-e greu să cred că justiţia burgheză era mai bună: cel puţin, în ţările astea din estul Europei, chiar acolo unde tirania socialistă s-a instaurat în locul injustiţiei şi tiraniei burgheze, ceea ce înseamnă pur şi simplu că ideologiile se adaptează tiranicelor obişnuinţe ancestrale, constitutive temperamentelor anumitor popoare şi că ideologiile nu pot face nimic contra moravurilor ereditare dobîndite. încă o dată, ideologiile nu sînt decît alibiuri.
Recitind rîndurile de mai sus îmi dau seama că am totuşi o morală şi că emit judecăţi. în fond, n-am aşa ceva. Atitudinea mea faţă de ceilalţi este pur şi simplu dictată de dorinţa de a le face cît mai puţine necazuri posibile. Iată ce îmi ţine loc de morală. Dar şi asta este o modalitate moştenită, o obişnuinţă socială ereditară, poate ceea ce se numeşte o prejudecată. Nu mai ştiu unde mă aflu. Se vede clar, după cele afirmate adineaori, că-mi rămîn cîteva amintiri din Nietzsche şi chiar şi cîteva idei asupra relativităţii moralei, care provin cu probabilitate de la Marx.
1967. Recitesc unele pagini din jurnalul meu intim. Se pare că a scrie jurnale intime înseamnă să cedezi unei tentaţii individualiste condamnabile. în realitate, „eu" este un „noi". Asta înseamnă: sînt determinat să fiu ceea ce sînt, să gîndesc aşa cum gîndesc, de condiţii obiective. Aceste condiţii obiective sînt trăite de un întreg grup social şi, într-un anumit fel, doar de mine singur,
care fac totuşi parte dintr-un grup social. Cînd spun „eu" exprim, sau exprimam deci în realitate, concomitent, grupul social, pe el îl pun în cauză; sau, prin intermediul celui care

spune „eu", pun în cauză condiţiile obiective, pe ele le discut şi le explic. Cînd spun „eu" este un fel de a vorbi. în realitate, nu spun nici măcar „noi", spun „aceasta".
E curios să constaţi că toate colectivităţile organizate au combătut pe cei numiţi „individualişti" sau „asociali", adică pe amorali, pe criminali, pe nebuni, pe anarhişti, pe anticonformişti, sau pe cei care sînt numiţi aşa. Tendinţa oricărei societăţi este de a uniformiza. Morala şi gîndirea stabilită „uniformizează" pe toată lumea. Exemplele luptei contra asocialilor sînt nenumărate. Fie că societatea este comunistă, rasistă, catolică, burgheză, scopul ei este să-i combată pe cei care gîndesc altfel, pe cei care sînt diferiţi, adică pe cei care se revoltă contra legilor. în prezent, extrema dreaptă a luat puterea în Grecia. Cei care au luat puterea, ca toţi revoluţionarii şi ca toţi reacţionarii, vor să pună ordine în orice lucru, adică: vor să restabilească autoritatea, adică: autoritatea redevine tiranie. Ea devine „morală" şi „moralistă".
în realitate, nimic n-a fost făcut, nimic n-a fost schimbat în lume decît de către asociali. Asocialul este revoluţionarul, este expresia criticii. Totdeauna a existat această contra-

dicţie: Istoria nu se poate face decît de către asociali fără de care n-ar exista schimbări; în acelaşi timp, nu există societate posibilă, prin definiţie, cu asocialii. Trebuie să existe întotdeauna un echilibru între sociabilitate şi asociabilitate pentru a exista Istoria. Acest echilibru, Istoria şi societăţile îl găsesc, nu se ştie cum. Societăţile reprimă ceea ce le dă raţiunea lor de a fi: critica. Dar nu e niciodată aceeaşi critică. Şi această critică şi această anarhie necesară pentru crearea unei noi ordini este totdeauna rău văzută, căci e considerată „reacţionară" de către intelectualii de stînga şi puterea lor, şi revoluţionară de către intelectualii de dreapta şi puterea lor.
Cei doi cumnaţi ai tatălui meu, Costică şi Mitică, aveau feţe incredibil de rotunde. Purtau amîndoi o mică mustaţă. Unul era funcţionar la Ministerul Agriculturii, celălalt era căpitan, procuror militar, apoi avocat. Erau cu totul supuşi normei. După 1945, cînd a apărut o nouă normă, au trecut cu torul la noua normă. Adorau Statul. Pentru mine, puterea n-are niciodată dreptate. Pentru ei şi pentru tatăl meu, puterea avea întotdeauna dreptate. Era la mijloc un soi de oportunism sincer, candid. Tata ne-a dezmoştenit. El a lăsat tot, toate casele, nepoatei nevestei lui. Acestei nepoate nu i-a mai rămas decît un apartament, din cauza exproprierii socialiste, expropriere pe care am aprobat-o de

două ori. Nepoata trăieşte încă în apartamentul pe care l-a moştenit. Căpitanul spunea că o s-o omoare pe mama cu sabia. Ei toţi au vrut să aibă o „situaţie bună" şi să fie bogaţi. Şi au ajuns bogaţi. Tata, mama, Lola, Mitică şi poate şi Costică sînt morţi astăzi. Dacă Dumnezeu vrea să-i ierte, nu mă opun. Dar eu nu pot să-i iert, nu reuşesc să uit, nu există rău, nu există bine, n-au fost nici buni, nici răi, au fost proşti. Mi-au făcut atîta rău că mi-au stricat toată viaţa, în pofida a ceea ce se numeşte succes. Ajung eu însumi la capătul succeselor. Oricum, cu sau fără tristeţe, cu sau fără succes, toate vieţile sînt irosite.
Pisica cu trei culori, albă, neagră, roşcată, intră în cămin, unde arde un foc mare de lemne. începe prin a ocoli flăcările, apoi intră într-o gaură, care se găseşte pe peretele lateral al vetrei. Este de fapt un coş.
— Doamnă, aşadar pisica aceasta nu se teme de foc? Nu riscă să ardă de vie?
— Nu vedeţi că trece pe alături, evită focul, îmi răspunde doamna, destul de tînără, micuţă, brună, care se află de cealaltă parte a căminului, în această cameră pe jumătate citadină, pe jumătate rurală, semănînd în acelaşi timp cu o odaie de fermă, cu sala de la Moulin de la Chapelle-Anthenaise, şi cu un salon monden. Mobile rustice amestecate cu fotolii. Un covor mare întins sub picioarele mesei lungi de fermă şi pe sub bănci. Camera este luminată de focul căminului precum şi de o fereastră prea îngustă, foarte îndepărtată, decupată stîngaci în zid, în spatele doamnei care este stăpîna casei. Camera e scăldată de iradierea portocalie a focului; de

la fereastră provine o vagă lumină gri: fereastra dă spre curtea de păsări cu cuştile ei de iepuri de casă, cu tufişurile
de mărăcini pe la margine. Pentru că e destul de întuneric nu distinsesem faţa unei alte femei, o vizitatoare, purtînd o pălărie cu flori.
— Desigur, doamnă. Dar sărmana pisică poate deveni victima vreunei scîntei care ar putea să-i aprindă blana.
— Nu vă neliniştiţi. E obişnuită. Animalele astea sînt foarte agile şi apoi, ştiţi, suportă mult mai bine decît noi căldura, flăcările.
— Pot totuşi să ia foc.
Pisica scoate capul, mă priveşte cu un aer mai degrabă răutăcios. Dispare în gaura a cărei deschizătură e în pantă.
— Evident, pisica urcă la etajele superioare prin cămin.
Am înţeles eu bine asta, totuşi dacă oamenii de deasupra şi-au aprins focul, pisica dumneavoastră va arde cu siguranţă.
Doamna brună ridică din umeri.
Are oare cu adevărat conştiinţa primejdiei care o pîndeşte pe pisică, răspunde:
— Nu ştiu, nu prea ştiu; sau:
— La urma urmelor, ce vreţi? Deodată pisica apare, iese în întregime din
gaură, înconjură cu abilitate flăcările şi fumul, părăseşte vatra, se strecoară printre picioarele noastre cu coada în aer, pîrlită, se înfundă mieunînd în întunericul camerei, dispare în spatele mobilelor, suferă, vrea să se adăpostească.
— Vedeţi bine, pisica n-a suportat focul.
— Totuşi pisicile iubesc căldura. Visez la pisicul meu, roşcat, care a murit săracul de
el, şi care, cînd era mititel şi aşa drăgălaş, dormea în cămin, făcut ghem, ca o minge, ore întregi, pe jarul arăztor.
— Cînd mă gîndesc la el, simt o asemenea jale, că nu pot să-mi reţin lacrimile.
— Gemeţi, visaţi şi plîngeţi, îmi spune doamna cu pălărie.
— Pentru că visele sînt adevărate.
— Sînt zorile abia. încercaţi să readormiţi.
— Şi eu vreau să dorm, spune doamna brună. De fiecare dată cînd veniţi, îmi transmiteţi angoasele dumneavoastră, în somn.
— încearcă să readormi, calm, sînt aşa de obosită.
1959
126

2942. După Spengler, o cultură se naşte, trăieşte, îmbătrâneşte, moare ca un om. Istoria unei culturi este comună pentru toţi indivizii care trăiesc şi mor în interiorul acestei culturi; ea constituie o unitate înglobînd toţi indivizii, comună tuturor indivizilor care fac parte din ea. *(Astăzi, în 1967, teoriile sociologice nu neagă, par chiar să confirme acest punct de vedere: intrăm cu toţii în sistem, fie că vrem sau nu, şi de acest sistem sau de această structură colectivă depind filozofia, morala noastră, comportamentul nostru; e vorba deci de o extraconştiinţă în care conştiinţa noastră este închisă.)*
E adevărat că fiecare om este închis pentru celălalt. Un om care se naşte începe o aventură, o istorie individuală, unică, părînd închisă în sine. Totuşi, toţi indivizii aparţin istoriei culturii lor, care îi conţine şi îi îmbrăţişează. Astfel, indivizii, diferiţi unii de alţii, se unifică în unitatea superioară a culturii lor. Tot aşa, o societate sau istoria unei culturi pare a fi separată de alte societăţi sau de alte culturi; putem să considerăm aşadar că avem a face cu organisme distincte. Dar la fel ca şi indivizii, aceste organisme ale culturii sînt înglobate într-o unitate superioară din care fac parte: Istoria
universală, comună tuturor „culturilor", unifică civilizaţiile, sau societăţile, aşa după cum fiecare societate este comună indivizilor care o compun. Nu se pot nega particularismele. Nu

se poate nega nici Istoria generală a umanităţii, universalitatea.
Nenumărate note aparţin aceleiaşi simfonii. Două stări de conştiinţă, sau două vîrste diferite sînt constitutive aceluiaşi om. Civilizaţiile se unifică în Istoria universală care ne dă identitatea. A descoperi identitatea, unitatea esenţială, ceea ce ne leagă, ceea ce ne uneşte; a descoperi mişcarea comună a tuturor popoarelor şi tuturor timpurilor în Istoria universală, a trece frontierele, limitele, iată ce trebuie făcut pe toate planurile. *(în 1967, s-ar spune că trebuie găsit un limbaj comun.)*
Filozofia culturii a lui Spengler este, o spune el însuşi, o filozofie germană. în realitate, nu e decît prusacă. Filozofia lui Spengler este provincială. Mentalitatea franceză este o gîndire care ar putea fi numită „universalistă". Gîn-direa lui Spengler vă cere să nu fiţi decît voi înşivă. Această negaţie a universalului este ceea ce nu-mi place la Spengler. A fi tu însuţi nu împiedică a fi universal. Trebuie pus accentul pe ceea ce ne aseamănă, nu pe ceea ce ne separă. (2967: *Nu e totdeauna aşa: cîteodată diferenţa e mai interesantă decît asemănarea. Aşa e, de exemplu, în cazul operelor de artă)*
Experienţele mistice au fost identice, independent de epocile şi de societăţile sau cultu-
128
129
rile în care au trăit misticii. Nu există diferenţă fundamentală între gîndirea mistică a Areopagitului şi cea a Sfîntului Ioan al Crucii, între Ecleziast şi Sfînta Tereza; între un brahman şi un călugăr de pe muntele Athos. Pentru toţi, extazul se realizează în acelaşi mod; la toţi, aceeaşi tentativă imposibilă de a da seamă de experienţa inefabilă; la toţi aceeaşi viziune a luminii, aceeaşi integrare contemplativă. Misticii creştini vă vorbesc despre redescoperirea de sine în Dumnezeu sau în Univers, la fel ca hinduşii pentru care Atman este în acelaşi timp el însuşi şi Universalul. Iată deci un lucru care depăşeşte toată istoria culturilor; o redescoperire, o identificare esenţială dincolo de frontierele individuale; la fel ca şi dincolo de organismele colective. Imaginea lumii la marii mistici este identică dincolo de secole şi spaţii. O intuiţie unică.
Voi revedea Franţa în anul care vine? Mă voi întoarce acolo sau nu? Ce-o să se întîmple? Mă întreb cu spaimă, dar şi cu puţină speranţă. Fi-vom salvaţi? Trăi-voi anul ce vine? Liver sau în închisoare? Fi-voi tot aici, tot aici?
Anul acesta, un nou stat a dispărut. Iugoslavia. Grecii i-au învins pe italieni, apoi germanii au învins Grecia. Ocupă ţara. Italia a pierdut Africa Orientală. Germanii şi italienii au fost alungaţi din Cirenaica. Gărzile de Fier au luat, apoi au pierdut puterea. Francezii învinşi
130
reîncep cum pot războiul. Nu-i iubesc pe germani. Conflictul germano-rus a izbucnit atunci cînd nimeni nu se aştepta. După succese uriaşe, germanii au cunoscut în fine prima lor înfrîngere. Finlanda şi România au declarat război Rusiei. Pentru moment, românii au reluat Basarabia şi Bucovina, pe care ruşii le ocupaseră. După ce a fost atacată de Japonia, America a intrat în război. Intrarea în război a Statelor Unite începe destul de rău pentru moment: Filipinele sînt în mîinile japonezilor. Unele posesiuni anglo-americano-olandeze în Pacific sînt pierdute*. Flota anglo-americană a suferit pierderi dezastruoase. în Germania, Hitler ia el însuşi comanda armatelor de uscat şi declară că punctul culminant şi final al războiului se apropie.
*
Cum să te admiţi pe tine însuţi? Dacă nu poţi, atunci ar trebui să ieşi din tine. Cum să faci? Poate încercînd să priveşti.
Pentru moment, iulie '67, aproape că nu mai este război în Israel. Pe ici, pe colo cîte-va încăierări. Toată lumea se pregătea vesel să plîngă masacrul a două milioane şase sute
* în epocă, stînga agrea faptul că americanii erau „atît de departe de ei". Ce făceau ei în Filipine şi în Indochina? Bine. Dar acum, în Indochina? Rău. Au salvat de două ori (1918,1940) Franţa, o dată Europa, chiar şi Rusia. E prea mult, merită din plin să fie detestaţi!

131
de mii de persoane. Victimele nu s-au lăsat distruse. Cei care voiau să ucidă au fost dezarmaţi. Din cauza aceasta, bineînţeles, s-a produs o alunecare a opiniei celor numiţi intelectuali în favoarea arabilor, mai ales de cînd se observă, din ce în ce mai mult, măsura în care Rusia antisemită ia partea arabilor, de fapt a şefilor lor. Unii arabi ar vrea foarte mult să nu se afle în această combinaţie a tuturor arabilor şi se pare, după cele ce-mi spun oameni veniţi din Tunis, că tu-nisienii trăiesc cu spaima să nu fie atacaţi de algerieni.
Z. îmi spune că Sartre, care se crede mentorul, dar care nu e decît reflexul unei anumite mentalităţi mic-burgheze dominante de stînga, tot aşa cum a fost dominantă mentalitatea mic-burgheză de dreapta înainte de război, Z. îmi spune că Sartre îi condamnă pe israelieni sau că e gata să-i condamne pentru că au atacat primii. El spune că ei sînt agresorii. Z. îi răspunde că dacă israelienii n-ar fi atacat, egiptenii erau pregătiţi să o facă. Nu aşa se judecă problema, răspunde Sartre, căci „dacă nu înseamnă nimic". Nu se ştie ce ar fi făcut ei. „Dacă" nu înseamnă nimic.
De fapt, din punct de vedere ideologic şi strategic, egiptenii atacaseră. Cînd coreenii de nord au atacat, în 1950, Coreea de Sud, şi cînd coreenii de sud împreună cu americanii n-au făcut decît să răspundă agresiunii, comuniştii spuneau că cei din nord nu atacaseră, decît din punct de vedere material,
132
primii, dar că, ideologic şi strategic, coreenii de sud şi americanii erau cei care atacaseră. Acest „ideologic" şi acest „strategic" nu mai e valabil astăzi pentru israelieni, nici pentru egipteni: cu toate astea, de luni de zile egiptenii pregăteau ideologic, strategic, propagandistic războiul sfînt. Mai mult, armatele lor se îndreptau şi se instalau pe frontiera israeliană. E dificil să înţelegi ceva din aceste lucruri. într-adevăr, ideologia e declarată cînd obiectivă, ca în cazul Coreei de Nord, cînd pură subiectivitate, iluzie, ca în cazul războiului recent din Orientul Mijlociu.
Niciodată confuzia nu mi-a părut atît de răspîndită ca astăzi. Se admite, totuşi, în general, dreptul la existenţă al starului Israel. Nu totdeauna. Printre cei care cer distrugerea acestui stat sînt în primul rînd chiar anumiţi evrei. Ei reprezintă starea de spirit şi dorinţa mai multora, desigur. Dar cum au fost masacraţi atâţia evrei, cum în Rusia a fost distrusă o întreagă cultură evreiască, neevreii nu mai îndrăznesc să exprime în mod decent şi să-şi exprime lor înşişi un antisemitism care se ascunde sub numele de antisionism. Evreii înşişi pot însă foarte bine să ceară să fie masacraţi. Este ceea ce fac unii dintre ei. în numele comunismului, spun ei, şi pentru că, potrivit clişeului, Israelul este valetul imperialismului.
Astfel, există, pe de o parte, evreii care cer pur şi simplu distrugerea statului Israel în numele ideii socialiste.
133
Există, pe de altă parte, evrei care spun ipocrit: desigur, desigur, statul Israel are dreptul să existe... Totuşi, eu, evreu, sau eu, evreică, nu sînt evreu, nu sînt evreică, nu înţeleg de ce statul Israel există, eu nu sînt evreu, sînt francez, german, englez, italian, de origine evreiască, de religie evreiască, dar în fond eu sînt mai ales francez sau italian.
Există alţi evrei, există o altă categorie de evrei care nu iubeşte statul Israel. Am văzut, în ziare, reproşurile aduse statului Israel: statul Israel are dreptul de a exista, dar statul Israel n-are dreptul de a exista în structura sa actuală, pentru că este un stat bazat pe religie sau pe ideea de naţiune (dar statul francez nu e bazat pe ideea de naţiune?), în timp ce eu, spune unul din evreii care are această atitudine, sînt evreu, dar sînt laic.
Există, în fine, sau încă, o a treia categorie de evrei care spun: statul Israel n-are drept la existenţă. într-adevăr, noi sîntem evrei, noi sîntem religioşi. Statul Israel nu este Noul Ierusalim şi nu e creat de Mesia, fiindcă pe Mesia îl aşteptăm mereu. în calitate de evrei, de oameni religioşi, nu putem trăi decît în diaspora, nu trebuie să trăim decît în dias-pora, starul

Israel este eretic*

* Ar trebui să trăim cu toţi în „diaspora". în afara oricărei patrii! O singură patrie: cea care este alta decît patriile. (1967)

134

Asta înseamnă să spui că, de fapt, foarte puţini oameni dau statului Israel o raţiune de a exista. Ţara aceasta plictiseşte pe toată lumea: îi plictiseşte pe ruşi, îi plictiseşte pe americani, îi plictiseşte pe francezi, care au interese în Africa de Nord, îi plictiseşte pe evrei care trebuie să ia o poziţie, plictiseşte pe toată lumea, pentru că fiecare este instalat sau vrea să se instaleze confortabil în egoismul propriu, plictiseşte pe toată lumea pentru că existenţa a ceva solid, puternic, indiscutabil, creează întotdeauna probleme insolubile.

*

în jurul lui 1940. Prevăd o posibilitate de derulare a evenimentelor de felul următor, de exemplu: contraofensiva rusă va dura pînă în aprilie '42; totuşi ea nu va avea decît efecte limitate; în luna mai, ofensiva germană va reîncepe. Armata sovietică va fi înfrîntă în toamna lui 1942. La 1 ianuarie 1943, Egiptul, Gibralta-rul, Canalul de Suez, Africa de Nord, Caucazul vor fi ocupate de Germania; o parte a Indiei, poate şi Australia vor fi ocupate de japonezi.
în '43 şi '44, va fi o cursă încrîncenată pentru armamente între: pe de o parte, forţele Axei şi, pe de alta, anglo-saxoni. Războiul total, în faza sa culminantă şi într-adevăr mondială, va avea loc în 1943,1944,1945.
Soarta lumii se va decide în 1945 şi 1946. încă patru sau cinci ani de război, poate mai mult. Aş vrea să mă înşel, dar îmi pare că abcesul nu este încă copt. De altfel, nu toate ţările au intrat

135

încă în acţiune: trebuie aşteptate America de Sud, Portugalia, Spania, Irlanda, Elveţia, Suedia, Turcia şi altele. Dominioanele engleze nu participă încă decît pe jumătate la luptă.
(Sfîrşitul lui ianuarie 1942.) De îndată ce vreau să scriu, ideile cele mai clare devin confuze, fug, se risipesc în negură; de altfel, trăiesc în negură, o negură groasă. Avansez în ceaţă orb, nu zăresc decît contururile deformate ale semnificaţiilor. Pescuiesc, cîteodată, o idee care îmi alunecă printre degete.
Mai întîi, viaţa noastră fizică e ameninţată. Ameninţare iminentă, trăim într-un adăpost precar: este război pentru toată lumea. în plus, pentru noi ar fi sfîrşitul în cazul unei rebeliuni a Gărzii de Fier (am fi eliminaţi ca oameni de stînga); tot exterminaţi am fi şi în cazul unei revoluţii comuniste (în calitate de burghezi); sau, în fine, putem fi eliminaţi şi în urma unor măsuri luate de guvernul legal contra oamenilor de „categoria" noastră.
Nu numai existenţa noastră fizică este ameninţată, dar şi viaţa noastră morală, existenţa noastră istorică, valorile noastre, tradiţiile noastre, cultura noastră. Cei care vor muri pot, la nevoie, să se consoleze dacă au certitudinea că lumea lor va supravieţui. Universul nostru intelectual şi moral vede viitorul închizîndu-se. Aceasta nu pentru că Istoria „ştie ce face", ci pentru că Istoria este confuză, haotică, absurdă, pentru că este de cucerit şi pentru că cu-

136

ceritorii ei actuali au altă viziune a lumii decît a noastră, pe care vor s-o impună. Noi sîntem alungaţi din universul lor. De altfel, chiar dacă nu eram alungat, oricum, n-aş putea să mă integrez în el, n-aş putea să-l accept. Eu însumi n-aş alege decît moartea, fără speranţa unei resurecţii.
Un călător englez părăsise Franţa în aprilie 1789. S-a întors acolo în octombrie 1789: el spune că n-a mai recunoscut Franţa. în locul ei, era cu totul altceva: feţele oamenilor aveau alte expresii, înfăţişarea, modul de a merge erau diferite, vorbeau altfel, se manifesta alt fel de a gîndi, altă mişcare, alte ritmuri şi chiar „aspectul exterior al străzilor" se schimbase. Magazinele aveau alte firme, spun călătorii englezi. Dar eu cred că erau, într-adevăr, alte străzi, alte case, deşi, din punct de vedere material, aceleaşi. Era o altă planetă. Avusese loc o mutaţie.

Aşa ceva îmi pare că resimt în acest moment. Oamenii noi, români, nu mai sînt semenii mei. Nici germanii, bineînţeles. Nici ruşii şi poate că nici francezii, poate că este pe punctul de a se pregăti o metamorfoză şi în Franţa; nu mai este, nu va mai fi nimeni. Sînt toţi de o altă rasă, nu de o altă rasă, mai rău încă, de o altă specie decît mine.
Totuşi, e straniu, după prăbuşirea Franţei postrevoluţionare, învinsă de germani, pare că fosta Franţă, bătrîna Franţă, cea de dinainte de 1789, renaşte pentru a lupta. Este ca şi cum ar fi supravieţuit în conştiinţele cîtorva indivizi.
137
Eu însumi pot cel mult să sper să fiu un trist, însingurat supravieţuitor al lumii mele, un suflet chinuit, o fantomă melancolică. Ce pot să sper altceva, eu, cu jurnalul meu, altceva decît să fiu o piesă arheologică?
*
Sînt patru sute de intelectuali legionari, conducători, în Germania; împreună cu ei, sînt mii de muncitori români şi de studenţi care vor fi impregnaţi de noua gîndire germană. Se pregătesc, se reunesc, se exaltă, ei vor constitui, fără îndoială, un fenomen extraordinar de puternic, viitorul lumii româneşti de mîine.
Există în România o societate filozofică pur-tînd numele unui profesor fascist şi care grupează şaizeci de tineri filozofi. Noi ştim cît sînt de periculoase, de eficace aceste societăţi de gîndire. Aceşti şaizeci sau şaptezeci de ideologi se reunesc, discută, se pregătesc: sînt „mistici", legionari sau prelegionari, adică membri ai familiei spirituale Garda de Fier*, germenii, fermenţi, sînt şaptezeci, vor ajunge o sută, două sute, o mie, invadează ziarele, revistele. Ţin cursuri la facultate, conferinţe, scriu cărţi, vorbesc, vorbesc, vocile lor acoperă tot. Sînt consecinţele Istoriei. Viziunea lor asupra lumii este pe punctul de a învinge. Atunci, vom fi pierduţi.
* Acest Codreanu, conducătorul Gărzii de Fier, era la fel de frumos ca Guevara, la fel de iubit ca Mussolini, sau Castro, sau Hitler... Un ucigaş... ca Guevara... şi ca Guevara un ucigaş ucis... Nu sînt iubiţi decît asasinii frumoşi, ucişi sau nu.
138
Să mă întorc în Franţa este singurul meu scop, disperat.
Acolo pot găsi încă oameni din familia mea, din specia mea. *(1967: în epoca aceea, trăiam cu mitul Franţei)* Dacă rămîn aici, mor de dorul adevăratei mele patrii. Groaznic exil. Singur, sînt singur, înconjurat de oamenii aceştia care sînt pentru mine tari ca piatra, la fel de periculoşi ca şerpii, la fel de implacabili ca tigrii. Cum poţi comunica cu un tigru, cu o cobră, cum să convingi un lup sau un rinocer să te înţeleagă, să te cruţe, ce limbă să le vorbeşti. Cum să-i fac să-mi admită valorile, lumea interioară pe care o port. în realitate, fiind ultimul om în această insulă monstruoasă, nu mai reprezint nimic, doar o anomalie, un monstru.
Da, îmi par că sînt rinoceri. Dar eu, pentru ei, pentru ei care cred că sînt oameni, pentru ei eu sînt un scorpion, un păianjen. Cum i-ar putea convinge un păianjen hidos pe aceste fiinţe că nu trebuie să fie strivit?
Dacă, aşa cum afirmă unii moderni, autorul, creatorul nu este decît iluzoriu şi opera lui este scrisă de alţii; dacă se pretinde că operele nu sînt decît expresia, sau manifestarea inconştientului colectiv, sau mai degrabă a unui inconştient social actual, cel al unei societăţi neistorice (căci inconştientul colectiv este cel al arhetipurilor extratemporale), dacă se susţine că alţii vorbesc, şi nu Beckett,
139
Alain Robbe-Grillet, sau Ionesco, cum se face că pentru a vorbi de inconştientul colectiv care n-ar fi nici unul dintre aceşti autori se vorbeşte de Beckett, Robbe-Grillet sau Ionesco pentru a desemna inconştientul colectiv şi cum se face că operele sînt semnate, adică sînt beckettiene, robbe-grilletiene sau ionesciene? Cum se face că toţi aceşti autori sînt diferiţi unii de alţii, că au specificul lor, că operele lor sînt personale, şi în acelaşi timp că „eul" este iluzoriu?

Este „eul" aşa iluzoriu oare? Există structuri colective, există o materie făcută din aspiraţii, obsesii, dorinţe, nevoi, nelinişti generale, şi există structura personală şi unică pe care o persoană ireductibilă o dă acestor nelinişti, dorinţe, obsesii etc.
Psihologia arată că temperamentele sînt diferite. Psihologia, medicina, critica literară nu fac în ansamblu decît să constate existenţa diferenţierilor. E de ajuns să te plimbi pe stradă, să-i priveşti pe ceilalţi pentru a şti că toţi sînt diferiţi unii de alţii.
în această tentativă actuală de depersonalizare, în acest gust al colectivităţii în care se vrea înecat omul în naţiune, în societate, în rasă, văd consecinţele, fructele atît ale totalitarismului comunist, cît şi ale totalitarismului cîtorva nazisme.
Un nou personalism este fără îndoială posibil. Emmanuel Mounier deja apărase, justificase persoana dincolo de totalitarismele de acum un sfert de secol, contra acestor to-talitarisme. Pentru renovarea personalismu-

lui de astăzi, vom avea de făcut faţă neoco-lectivismelor care renasc din propria cenuşă cu mijloace noi şi fără îndoială mai puternice.
Dacă persoana este iluzorie, de ce non-persoana ar fi mai puţin? în realitate, totul poate fi considerat iluzie. Totul poate fi considerat noniluzie. Structura individuală este cea care dă o formă structurilor colective. Persoana este şi o formă, această formă, adică o idee, o esenţă, această esenţă. Lucrul acesta nu este o iluzie. Totul este în relaţie. Există deci dorinţele, obsesiile, angoasele colective, care au felul lor de a fi, dinamismul lor propriu, dialectica lor. Iau aceste dorinţe, aceste obsesii, aceste angoase colective, le dau un sistem de relaţii, un dinamism, o dialectică, o figură, o structură care îmi este proprie.
Pot astfel să demistific dorinţele, angoasele colective, şi atunci dialectica colectivă ea însăşi dispare, aşa cum şi dialectica personală poate să dispară, cînd demistific realităţile persoanei mele, cînd descopăr în ce măsură sînt ele colective şi diferite de mine însumi.
A fost o vreme, foarte îndepărtată, cînd lumea îi părea omului atît de încărcată de semnificaţii, încît el nu mai avea timp să-şi pună întrebări, într-atît de spectaculoasă era manifestarea. Lumea întreagă era ca un teatru în care elementele, pădurile, oceanele

şi rîurile, munţii şi cîmpiile, tufişurile şi fiecare plantă jucau un rol pe care oamenii încercau să-l înţeleagă, pe care încercau să-l explice, pentru care dădeau o explicaţie. Dar explicaţiile contau mai puţin: ceea ce era esenţial, ceea ce era satisfăcător era evidenţa prezenţei zeilor, era plenitudinea, peste tot doar glorioase epifanii. Lumea era încărcată de sens. Manifestarea era hrănită de spiritul zeilor, al celor ce se pot numi zei, lumea era densă. începînd din ce moment zeii s-au retras din lume, începînd din ce moment imaginile şi-au pierdut culorile? începînd din ce moment lumea s-a golit de substanţă, începînd din ce moment semnele n-au mai fost semne, începînd din ce moment a avut loc ruptura tragică, începînd din ce moment am fost abandonaţi nouă înşine, adică: începînd din ce moment zeii n-au mai vrut să dea spectacolul, începînd din ce moment nu ne-au mai vrut ca spectatori, ca participanţi? Am fost abandonaţi nouă înşine, singurătăţii noastre, fricii noastre şi întrebarea s-a născut. Ce e lumea aceasta? Cine sîntem?
(în jurul anului 1940.) Am asistat la mutaţii. Am văzut oameni transformîndu-se aproape sub ochii mei. Este ca şi cum aş fi surprins procesul însuşi al metamorfozei, ca şi cum aş fi asistat la el. îi simţeam mai întîi devenind din ce în ce mai străini, am simţit cum, încet, încet, se îndepărtau. Am simţit cum germina în ei un

alt suflet, un alt spirit. îşi pierdeau personalitatea, înlocuită de o alta. Deveneau alţii.
De exemplu T. Făcea parte din grupul nostru, eram acolo împreună, noi care încercam să rezistăm celorlalţi, celor care ne încercuiau. Era vorba de o rezistenţă mentală. Trebuia să ne convingem că nu aveau dreptate; era vorba să găsim contramotivaţii, aceste contramotivaţii

trebuiau să fie cele adevărate. Eram tineri în vremea aceea, şi cum să rezişti intelectual contra atîtor specialişti fanatizaţi: sociologi, filozofi ai culturii, biologi care fundau „ştiinţific" un rasism, literatori, ziarişti.
A existat o biologie marxistă, au existat filozofi printre cei mai mari, care au cedat absolutismului de stat sau delirului colectiv. Ce puteam să facem altceva decît să ne reunim aşa cum o făceam şi să încercăm să gîndim, între noi, şi să răspundem în special tuturor radiourilor urlătoare, tuturor discursurilor, tuturor imaginilor, tuturor cărţilor care ne asaltau. Cu toate acestea erau şi defecţiuni. într-o zi, I. a venit să ne spună că noi aveam dreptate, desigur, şi că ceilalţi erau, fără nici o îndoială, monstruoşi sau îndobitociţi. Totuşi, spunea el, cîteodată, ciudat, ei lasă impresia, lasă impresia că au dreptate într-un punct... Un punct din zece mii, totuşi, ca să fim cu totul obiectivi...
îl întrebam în ce punct aveau „ei" dreptate. I. răspundea: de exemplu, cînd spun că evreii...
în acel moment, am înţeles că I. era deja prins în angrenaj. Nu era decît primul simptom al unei incubaţii care avea să avanseze pînă la declararea maladiei. Deja I. avea în ochi un
143
ciudat licăr asupra semnificaţiei căruia nu mă mai înşelam. Nu trebuia să cedăm nici unui argument al duşmanilor noştri. Cea mai uşoară concesie şi totul era pierdut. Erai ireversibil prins în angrenajul maşinii infernale.
Eram din ce în ce mai puţin numeroşi şi eu ştiam cum se petrecea fenomenul: le dădeam între patru şi şase săptămîni pentru ca să sucombe definitiv, pentru ca să cedeze tentaţiei, tentaţiei forţei, pentru ca să găsească scuze fricii lor, pentru ca să lase să le cadă braţele, să nu mai trebuiască să lupte, să admită interior toate raţiunile celorlalţi şi să devină ei înşişi ca ceilalţi, într-o mare uşurare. Deveneau posedaţi.
Sînt mirat să văd în ce măsură fenomenul acesta seamănă cu piesa mea *Rinocerii.* Aceasta e geneza piesei. Dar, numai de curînd, re-luînd pagini vechi din jurnalul meu, am văzut că îi numeam rinoceri, fapt pe care îl uitasem complet, şi numai printr-o curioasă întîmplare mi s-a părut că am regăsit numele acestor adversari, sau al acestor fanatici imbecilizaţi. Acest fanatism delirant există şi în zilele noastre şi el e reprezentat de comunişti, e reprezentat de gărzile roşii şi aşa mai departe... Nu mai sînt naziştii. Şi cum nu mai sînt naziştii, li se dă dreptate, bineînţeles, cu argumentele care serveau să se dea dreptate celor de altădată: Istoria are dreptate, ei sînt în marşul istoriei, nu există alt adevăr decît cel sociologic etc. Ca şi cum delirul colectiv nu putea exista. Dar acum
144
îmi pare că are loc cît de cît o trezire, lupta cîtorva conştiinţe contra opresiunii, în Rusia, în Cehoslovacia. Tirania algeriană a noului guvern, asasinatele din Sudan puse la cale de Nasser, la fel ca şi în Yemen, ucigaşa nebunie antiisraeliană, susţinută întotdeauna cu „argumente", îmi pare a demonstra că e vorba de psihoze colective distructive, un fel de enorme dereglări ale Istoriei, nebunii, boli... Bineînţeles, dacă nebunia există, căci poate că sănătatea noastră este o nebunie... Pe scurt, de ce nu se reciteşte Gustav Le Bon, autorul atît de nedrept uitat al unor psihologii ale mulţimilor?
E ca şi cum aş fi asistat la unele transformări. Am văzut oameni metamorfozîndu-se. Am constatat, am urmărit procesul mutaţiei, am văzut fraţi, prieteni devenind progresiv nişte străini. Am simţit cum încolţea în ei un suflet nou; cum personalităţii lor i se substituia o nouă personalitate.
De curînd l-am întîlnit pe A. Nu ne mai putem înţelege, e un altul, un altul care poartă acelaşi nume. Altădată, nu de mult, cînd îi pronunţam numele, cînd îi scriam numele, cînd îl vedeam sau cînd mă gîndeam la el, o lumină mi se răspîndea în inimă; simţeam o prezenţă călduroasă, reconfortantă. Nu mă mai simţeam singur. Acum, cînd îi scriu numele, cînd îi pronunţ numele, cînd îi revăd, în spirit, faţa, mă cuprinde oroarea, aproape ura, o mare indispoziţie. Numele lui părea să fie un

nume de arhanghel. Acum, acelaşi nume e barbar, sau aşa mi se pare a fi: mai rău, este numele unei hiene sau al unui dine.
Cu cîtva timp în urmă, locuia într-o căsuţă în mijlocul unei imense grădini. Grădina era păzită de un cîine enorm, un buldog, aproape sălbatic, foarte urît, de o cruzime stupidă. Ziua era legat, nu se înţelegea cu nimeni. Implacabil şi feroce. Este singurul cîine cu adevărat idiot pe care l-am cunoscut. Nu lătra niciodată. Sărea în tăcere asupra oricui să-l facă bucăţi. Odată, într-o zi, cîinele a reuşit să-şi desfacă lanţul. A. s-a găsit faţă în faţă cu cîinele. Cîinele a sărit pe el. Ţipînd, A. a luptat cîteva minute cu el, într-o luptă atroce. Cînd au reuşit să-i separe, A. era palid, cu faţa altcuiva, schimbată, era ciudat de schimbat. Din acel moment, A. a început să fie un altul. In mod progresiv, altcineva l-a înlocuit. Fiara îl posedase, îşi lăsase să-mînţa în el. L-am întîlnit recent, din întîmplare, pe noul A. Am fost stupefiat, îngrozit. Germinarea, creşterea, înflorirea seminţei fiarei se produsese. Chiar figura lui A. nu mai e aceeaşi: faţa i s-a lăţit, seamănă cu cîinele. A devenit copilul cîinelui sau poate femela fiarei. E feroce, implacabil, stupid. Nu se mai poate vorbi cu el. Nu-mi mai înţelege limbajul, vechiul său limbaj. I-am spus, brutal, un singur cuvînt: „că ar trebui exterminat". într-adevăr, abia de mai are înfăţişarea lui A. — A. nu mai este decît o amintire îndepărtată.
Hrănesc în mine speranţa imposibilă a unei catastrofe universale care ne-ar distruge pe

toţi. Ninge, de cîtva timp, de două, trei zile nu se opreşte. Apoi încetează să mai ningă. E o enormă decepţie, pentru că nu mai pot spera că zăpada va cădea săptămîni şi săptămîni, ca să ne îngroape pe toţi. Vai, nu există nemăsură decît în disperarea noastră, sînt pierdut. Sînt foarte, foarte departe, sînt scufundat într-o beznă fără sfîrşit.
*
Astăzi, la frizer, privindu-mă în oglindă, mi-am surprins pe buze surîsul cumsecade al tatălui meu.
Profesorul de geografie de la liceul S. S., profesorul aşa de blînd şi de drăguţ, mă întreabă cu surîsul său obişnuit:
— E adevărat că i-au omorît pe toţi evreii din Basarabia? Asta înseamnă că au început să pună în aplicare proiectul lor de exterminare a evreilor. Din fericire. Nu prea s-au grăbit.
Şi se bucura. Nu ştiu ce mă înfurie mai mult: prostia sau bestialitatea lor. In stradă, un lăptar:
— Toate astea sînt din cauza evreilor. Apoi, scuipînd într-o parte, adaugă cu aerul de a fi gîndit profund:
— Din cauza lor mor copiii noştri.
(1967. Astăzi s-ar spune: „E din cauza imperialiştilor americani". Iar dacă s-ar auzi spunîndu-se astăzi că nu americanii vor războaiele, s-ar stîrni mînia, în pofida faptului

că gîndirea marxistă de care toată lumea poate să ia cunoştinţă este esenţial conflic-tuală şi proslăveşte războiul final, catastrofa mondială, răsturnarea.)
Cum ar putea să nu fie adevărat, dacă s-a scris în ziare, e îngrozitor să ştii că totul este ordonat de un mic grup care comandă, că tot ce e scris în ziare este dirijat conştient, apoi reluat inconştient de ceilalţi, că otrava e dată ca hrană mulţimilor.
M. S. îmi spune:
— Priveşte-i pe toţi oamenii ăştia de pe străzi, nu mai au creier, în locul lui este mîzga propagandei; o altă propagandă are să le umple capetele cu o altă mîzgă.
Este aşa de simplu să observi că germanii sînt asemenea hoţului care strigă „Hoţii", şi că, atunci cînd spun că sînt atacaţi, o fac pentru a putea ataca, şi dacă îi acuză pe alţii de imperialism, pe evrei, de exemplu, sau Franţa, o fac pentru că ei sînt cei care vor să cucerească lumea. Imaginaţi-vă: Cehoslovacia ameninţă Germania! Şi imaginaţi-vă că oamenii cred. La Bucureşti, Gărzile de Fier circulă în rînduri strînse, cîntînd: „Evreii vor să ne zdrobească

naţiunea", ca şi cum şapte sute de mii de persoane ar putea să sufoce şaptesprezece milioane. Dar trebuie să spun că ceea ce mă înfurie cel mai mult este faptul că, deşi văd limpede aceste lucruri, deşi cunosc mecanismul propagan-
148
dei, deşi sînt conştient de ceea ce este în spatele ei, sufăr ca un om de pe stradă, ca cineva din mulţime. într-adevăr, deşi conştient de tot ce se întâmplă, nu pot să fac nimic, nu joc nici un rol, sînt jucat. Sînt în pericol de moarte, ameninţat să fiu zdrobit, nu merit un asemenea destin, nu-l merit pentru că *eu înţeleg.* Sînt furios să mă simt pierdut în coca informă a mulţimilor. E mai rău: dacă sînt încă tare, voi fi zdrobit, *exeptînd împrejurarea că voi fi mai şiret.* Din greşeală mă ţineţi aici, din greşeală sînt prins aici. Am alte lucruri de făcut. Sînt alte lucruri pe care pot fi pus să le fac, vă înşelaţi, îmi am destinul meu! S-a făcut o greşeală inadmisibilă, colosală, cînd am fost distribuit în univers, în această societate, în acest loc! E sigur că, undeva, absenţa mea trebuie să mire, trebuie să neliniştească. Trebuie să mă caute, să se întrebe etc.
... X. doreşte victoria Germaniei. Nu pentru motivele altora. Ale lui sînt diferite. Fasciştii români care-şi spun creştini pretind că Germania trebuie să învingă pentru că Germania hitleristă este totuşi, orice-ar fi, creştină... chiar în mod inconştient. Oricum, spun ei, ea nu este contra lui Dumnezeu, şi, orice-ar fi, este mai puţin anticreştină decît Rusia sovietică. X. nu crede în aceste slogane. El nu crede nici în clişeul care spune că Germania o să instaureze „o ordine europeană mai dreaptă" etc. X. este partizanul Germaniei şi al victoriei ei pentru că e convins că „Germania este o ţară care luptă
149
pentru viaţa ei contra plutocraţiei angio-iu-daice care vrea s-o asasineze". Astfel, X. îşi imaginează că are o gîndire personală. Nu observă că nu face decît să adopte alte slogane*.
In realitate, motivele justificative pentru o atitudine nu sînt motivele reale. De altfel, aceste motive se schimbă, se succed, se contrazic, adevăratele motive ale unei atitudini, ale unei acţiuni sînt obscure, ascunse. Se doreşte „apărarea creştinismului": lucrul acesta permite cruzimea, dezlănţuirea sadismului, voinţa de putere. Garda de Fier crede că e sfîntă, şi de fapt e asasină. Toată lumea ar trebui să fie supusă controlului psihanalitic.
idealul lui de justiţie socială şi de milă, şi de generozitate, ne face să rîdem la fel ca şi sentimentalismul umanitar şi retoric al lui Michelet din *Istoria Revoluţiei,* la fel ca şi poemele şi proza lui Lamartine.
De destul de multă vreme, proza romantică ne părea ridicolă, călduţă. Faţă de lumea nouă care răsare, literatura scriitorilor contemporani, care ne părea a fi mai rece şi mai lucidă, nu va mai părea destul de lucidă, destul de rece şi se va duce şi ea la canal să întîlnească literatura sentimentală şi liberală. Sîntem pierduţi. Nu mai sîntem contemporani. Dar eu nu voi vegeta, nu voi trăi o existenţă mediocră.
Ieri, literatura acorda valoare slăbiciunii. Părea că acordă o nobleţe tristeţii, neputinţei, mizeriei noastre spirituale. Poeţii înduioşau oamenii. Literatura era proastă şi debilă. Lamentaţii. Aşa e, dar acum trăim într-o lume de tigri. Un univers de fier şi de oţel. Cînd va reveni pacea, va fi tot o pace de oţel. O lume fără afectivitate. O lume dură, cinică. Prea lucidă, poate.
Toată literatura secolului al XlX-lea, sentimentală, patetică, retorică ne pare deja ridicolă şi stupidă. Victor Hugo, cel din *Mizerabilii,* cu

* Astfel, lumea e pentru Germania nazistă din „motive" contradictorii: 1) pentru că Germania este (mai degrabă) creştină; 2), pentru că nu este; 3) pentru că ea este justiţia; 4) pentru că ea este puterea. în realitate, al patrulea motiv este cel mai onest. (1967)

150
Aşteptăm cu nelinişte atacul armatelor germane contra Rusiei. Vor putea ruşii să reziste? Aşteptare angoasată şi a măsurilor legale care vor decreta, poate, distrugerea noastră. C. este convins că pînă la urmă „vechile valori umaniste vor învinge, pentru că ele sînt eterne". Sînt consternat. El, care face parte din grupul nostru şi denunţă clişeele altora, vorbeşte el însuşi în

clişee.
N. trebuie să fie numit conferenţiar la Facultatea de Filozofie din Bucureşti. E un om foarte amabil, foarte fin, foarte distins, prea amabil, prea fin, prea distins. Face parte din Garda de Fier. Recomandă militanţilor partidului să fie îngrozitor de buni. Bunătatea are aici rolul,
151
conştient sau nu, de a ascunde îngrozitorul. Le spune deci că trebuie să ucidă, cu „bunătate".
Mergem către un ţinut arid, timpul ne poartă spre epoca de fier. Văd numerele recente din *Nouvelle Revue Frangaise:* lucru incredibil, N.R.R e favorabilă germanilor. Umbre lamentabile, intelectuali de dreapta, debili vrînd să facă pe puternicii, Drieu la Rochelle, Brasillach, Petit-jean, Montherlant etc... scriu că Franţei i-a lipsit duritatea, virilitatea şi că Germania îi va da această virilitate care îi lipseşte.
Citesc stupefiantul poem al lui Drieu la Rochelle deja destul de vechi: „Vouă, germani... Cu gura mea, în fine, despecetluită vă vorbesc... Sînteţi puternici... M-am bucurat de forţa voastră... Să ne bucurăm de forţa germanilor... Cînd, în cele din urmă, plenitudinea a fost atinsă, să fie arsă dintr-o dată în splendorile paroxismelor... (Trebuie) să duceţi în sîngele vostru această nouă invazie a grandiosului... Astăzi gură-n gură, în strînsa îmbrăţişare a corpurilor, Germania ne insuflă o nouă ardoare... Războiul face să explodeze, ca o virginitate, măreţia... O rasă să piară într-o hecatombă de cărnuri încă vii... Aceasta e soarta pe care aş alege-o pentru Franţa..." *(Anthologie de la nouvelle poesie frangaise,* Paris, 1928, editura Kra). Se vede despre ce e vorba. Dacă francezul n-ar mai fi decît un pervertit sexual, o zdreanţă, nici bărbat nici femeie, un soi de obiect de batjocură, abia atunci ar trebui scuipată Franţa. Abia atunci ar fi o putreziciune...
152
Noaptea asta am visat că eram la Paris. M-am trezit cu o durere ascuţită, plin de nostalgie! în visul meu, revedeam Parisul, într-o zi de toamnă, eram fericit să mă regăsesc pe străzile cunoscute, ploua, concomitent însă era frumos. Ajungeam la locuinţa mea; în acelaşi timp, locuiam în camere urîte, umede, parcă putrezite. în camere semănînd cu cele care pot fi găsite în cartierele sinistre ale Bucureştiului. Mai rău: ne mutasem într-un subsol întunecat, pe o stradă semănînd cu strada General X. din Bucureşti. Mă simţeam foarte stingher, încercam să mă consolez spunîndu-mi că, chiar dacă locuinţa noastră era urîtă, chiar dacă locuiam pe o stradă din Bucureşti, lucrul acesta nu putea avea nici o importanţă pentru că, o dată ieşiţi afară, imediat după strada noastră, la două minute, era Parisul. Nu reuşeam să ne consolăm. Eram copleşiţi, urîţenia celor două camere întunecoase ale subsolului nostru, întunericul, umezeala, ploaia pe care o vedeam căzînd prin ferestre, noaptea, nu puteau fi învinse. Apoi, lucru straniu, invitasem la noi un număr de persoane, între care tatăl meu şi a doua lui soţie. Ce căutau ei la noi? Toată lumea era acolo în umbră sau în penumbră, îmbrăcată în impermeabile, în paltoane, în pardesie.
Mă trezesc. îmi pare a înţelege că cele două camere ale noastre de la subsol simbolizau mormîntul şi că toată lumea aceasta venise la înmormîntarea noastră sau la o înmormîntare.
153
O „cultură" balcanică originală şi autentică nu poate fi cu adevărat europeană. Sufletul balcanic nu este nici european, nici asiatic. N-are nimic a face cu umanismul occidental. Preocupările psihologice, care capătă o importanţă aşa de mare în Franţa, de exemplu, ar fi mai degrabă dispreţuite de balcanici. în ceea ce priveşte sentimentalitatea erotică, aceasta nu există în literatura română decît în măsura în care a fost importată din Franţa sau din Germania romantică. Pasiunea poate să existe, dar nu iubirea. Nostalgia fără nume poate să existe, dar fără chip, neindividualizată. Şi mai mult decît umorul, mai mult decît ironie, există grosolana, nemiloasa zeflemea ţărănească. Balcanicii se declară creştini, dar nu sînt aproape deloc. Ei pot avea un fel de credinţă, o credinţă nepsihologică, o credinţă asemenea unei decizii oprite. Mai ales nu cunosc mila. Credinţa pentru ei poate să nu fie considerată ca o

credinţă, atît este ea de diferită de credinţa afectivă, psihologică, sau intelectuală a catolicilor şi a protestanţilor. Popii sînt materialişti, practici, atei în sensul occidental; sînt tîlhari, satrapi, şireţi cu bărbile lor negre, fără milă, telurici: adevăraţi „traci".
Suveranul moldo-valah cel mai admirat, cel mai popular se numea Vlad, supranumit Ţe-peş, căci trasul în ţeapă era singura execuţie pe care o rezerva el hoţilor, rivalilor săi, soldaţilor turci care ocupau ţara şi contra cărora se revoltase, dezertorilor, speculanţilor, celor căzuţi în dizgraţie, şi aşa mai departe.
154
.Fenomenul Garda de Fier nu e ceva trecător, ci ceva profund balcanic, e într-adevăr expresia durităţii sufletului balcanic fără rafinament.
Dar, bineînţeles, lucrul acesta poate deveni altceva, totul se poate schimba mîine dimineaţă. Mutaţiile, chiar şi cele favorabile, nu sînt excluse. Poate că va fi o seninătate luminoasă, poate că va fi graţia...
Ce idee stupidă am avut să părăsim Franţa. Ar fi trebuit să rămînem acolo, chiar dacă era ocupaţia. îmi muşc mîinile. Aici nu sîntem ocupaţi? Dublu chiar, de o sută de ori mai mult chiar. Fac eforturi supraomeneşti ca să mă întorc acolo, în orice caz ca să plec de aici.
Acum trei săptămîni, aveam paşapoartele şi vizele. Am aşteptat două zile prea mult, ca să am în ordine concediul acordat de minister. Aceste două zile ne-au fost fatale: Iugoslavia a fost invadată, şi trecerea prin această ţară a devenit evident imposibilă. Atunci ne-am dus să cerem o viză Consulatului german ca să tranzităm prin Germania, să mergem din Germania în Elveţia, şi de acolo în Franţa neocupată. Această ultimă cerere am făcut-o cu convingerea că mi se va da un răspuns nefavorabil. Acum cîteva zile, m-am dus aşadar la Consulatul german unde am aflat că îmi fusese acordată viza: în România neexistînd încă starea de război, statul-major îmi autorizase — cu dificultate — plecarea. Aveam deci autorizaţia. Totuşi nu credeam în viza germană: salvarea
155
era la cinci sute de metri de noi între mîinile unei secretare de ambasadă.
Acum, viza germană este perimată, la fel şi paşaportul. Mă hotărăsc să iau totul de la cap şi să încerc să obţin deschiderea porţii închisorii. Dar nu pot să fac o cerere de viză fără un nou paşaport. Mă informez: aflu că de ieri Consiliul de Miniştri a decis că nimeni nu poate pleca peste graniţă, exceptînd împrejurarea unei misiuni oficiale.
Disperare, mînie, acalmie, apatie. Cum am putut să fiu atît de prost, totul trebuie luat de la capăt.
*
Citesc în jurnalul lui Andre Gide, la data de 29 ianuarie 1932: „Ideea că atîta suferinţă ar putea rămîne zadarnică îmi este de nesuportat, mă ţine treaz noaptea; mă trezeşte..." Ca bun occidental, Andre Gide nu putea să nu se gîn-deascâ că suferinţa era preţul fericirii, că suferinţa trebuie să fie recompensată. Dar suferinţa este zadarnică. Ea nu are nici o valoare. Balcanicii „n-au milă" de cei care suferă. într-adevăr, suferinţa n-are valoare. Balcanicii au mai degrabă tendinţa s-o dispreţuiască; este greşeala contrară. Pur şi simplu, ea nu trebuie să fie luată în consideraţie.
Mă gîndesc la acel avocat din Bucureşti, care în 1918, în timpul ocupaţiei României de către armatele lui Wilhelm al II-lea, era unul din şefii poliţiei guvernului care co-
156
labora cu duşmanul. Germania pierde războiul, armatele franceze pătrund în România, venind de la Salonic şi întîlnesc armata română a generalului Averescu, ce apăra o bucăţică de teren în Moldova, de care se agăţase cu disperare, sau eroism, luptînd în acelaşi timp contra nemţilor, a tifosului ce făcea ravagii în armată şi printre civili şi a debandadei ruşilor jefuitori. După înfrîn-gerea nemţilor, i se cere eroului naţional, generalului Averescu, să ia puterea. Membrii guvernului care colaboraseră cu duşmanii nu sînt, bineînţeles, împuşcaţi, nu sînt

băgaţi la puşcărie: se duc pur şi simplu să se ascundă la moşiile lor, în Moldova sau în Muntenia (căci erau mari moşieri, conservatori); avocatul nu se ascunde. El devine membru al partidului generalului Averescu şi unul din fidelii săi discipoli. Către 1930, 1935, ia naştere şi se dezvoltă o nouă mişcare, şi singura care era în sensul Istoriei. Este partidul democratic, puţin socializant, puţin francmason, mai degrabă antimilitarist, al naţional-ţărăniştilor. Avocatul îl părăseşte pe generalul Averescu, se înscrie în partidul naţional-ţărăniştilor, se face francmason. Apoi, iată Garda de Fier a fasciştilor. Gărzile de Fier cîştigă toată ţara. Delir colectiv, adeziuni masive entuziaste, Codreanu, ca şi Mao, ca şi Hitler, ca şi Castro, ca şi Nasser, este tiranul mult iubit, asasinul adorat, profetul sau Mesia trimis de Dumnezeu ca să facă dreptate, dar mai ales ca să-şi ucidă şi să-şi fla-geleze duşmanii şi prietenii. Avocatul, me-

157

reu în sensul Istoriei, devine partizanul Gărzilor de Fier şi-i spune fiului său: „Am comis o mare greşeală în viaţă; mi-am murdărit sîngele, trebuie să răscumpăr păcatul sîn-gelui." Apoi, iată războiul: Garda de Fier la putere, Garda de Fier alungată de la putere, un general, duşman al Gărzilor de Fier, dar şi duşman al ruşilor şi prin chiar acest fapt aliat al Germaniei hitleriste, devine comandant şef al armatelor române şi Preşedinte al Consiliului: avocatul este convins de justeţea atitudinii lui Antonescu, îi condamnă pe anarhiştii criminali ai Gărzilor de Fier şi se înscrie, în sensul Istoriei, alături de generalul Antonescu. Germania pierde războiul, românii la fel, ruşii ocupă ţara, partidul comunist este la putere. Ordinea socialistă se instalează, adică dezordinea, căci totul este dat peste cap. Nu mai e nevoie de avocaţi. Comuniştii îi alungă de la barou pe toţi, cu excepţia a cinci, printre care şi avocatul care cade totdeauna în picioare, în sensul Istoriei. Şi totuşi, omul nu era, la drept vorbind, un oportunist. El avea, pur şi simplu, ceea ce Jean Grenier numea „spiritul ortodoxiei", credea în putere. Era un hegelian instinctiv: pentru el, adevărul era Statul, nu putea fi decît Statul, adevărul nu putea fi decît cel din ziarul oficial, sau, dacă nu e statul, este, în orice caz, forţa cea mai masivă şi cea mai generală, ea trebuie să fie adevărul, adevărul era istoria, este istoria, poate să existe alt adevăr decît cel al istoriei sau al forţei prezente? Era docil, credea sincer, acesta

158

este motivul pentru care nici un partid nu-i reproşa niciodată că fusese membru al altor partide. Nu avea imaginaţie decît pentru prezent. Şi totuşi, în pofida studiilor sale de drept, el nu era deloc ceea ce se numeşte un „intelectual", Reacţiona totuşi ca un intelectual ortodox, de stînga sau de dreapta.

1940. Tensiune aproape insuportabilă. Poate că vom pleca. O speranţă nebună. Sînt îngrozit la gîndul că mîine s-ar putea să fie decepţia.

Se poate face un circ cu purici. Puricii trebuie dresaţi, primul lucru care trebuie făcut este să se obţină ca puricii să nu mai sară. Cum se ajunge aici? Se pun puricii sub un pahar. Puricii încearcă să sară, se lovesc de sticlă, cad la loc. Dintr-un anumit moment, ei nu mai sar. Paharul poate fi ridicat. Şi iată-i pe purici avan-sînd încet, prostiţi; ei pot fi împinşi cu degetul, se poate sufla peste ei, nu mai sar.

încerc iar să tresar sau să sar, dar din ce în ce mai rar, cu din ce în ce mai puţină convingere. Cînd va fi pace, cînd frontierele se vor fi deschis, cînd mi se va înapoia libertatea, poate că nu voi mai îndrăzni să sar de teamă că mă voi ciocni de paharul invizibil.

Dar nu, nu voi avea totdeauna reflexele mele.

Durere de cap, după ce am băut mult. Viaţa nu e o floare. Rahatul este! Tocana de urangu-

159

tan de la Rangoon. Rangoon dă gustul de tocană de urangutan dezgustător. Am regrete amarnice, cînd, cîteodată, observ că m-am legat eu însumi, mi-am legat mîinile, mi-am pus lanţuri la picioare, plumb. Să fii liber, să mergi, să alergi, să nu te mai tîrîi.

Am întîlnit-o pe sora lui B., care s-a sinucis acum cîteva luni. Vine din Germania. Toţi ger-

manii din nord sînt complet fascinaţi de Hitler. Se pare că în Bavaria sînt oameni care protestează, care sînt pesimişti, care deploră marele număr de soldaţi germani ucişi. Germanii din nord îi dispreţuiesc pe bavarezi, dar tinerii bavarezi sînt fanatizaţi tot atît cît şi bătrînii şi tinerii din nordul Germaniei. Nu se poate vorbi de umanitate tinerilor germani, este un cu-vînt pe care nu-l mai înţeleg. Dacă îl pronunţi, te privesc cu mirare, nu înţeleg nimic. Un tînăr german, care avea o lună de concediu, se plictiseşte acasă, aşteaptă cu nerăbdare să se întoarcă pe front: războiul e aşa de frumos! Un altul, rănit, devenit orb, declară că, atunci cînd şi-a dat seama că nu va mai vedea, a avut două săptămîni de disperare. Acum, spune el, s-a obişnuit. Regretă un singur lucru: de a nu mai putea să meargă la război. Toţi hitleriştii gîn-desc că polonezii, sîrbii, belgienii etc. trebuie să fie exterminaţi pentru că nu l-au înţeles pe Hitler şi Germania nouă. Sînt siguri că în 1942 vor învinge rapid Rusia, apoi, tot foarte repede, Anglia. Cu englezii va merge repede: o să li se

160

arunce gaze pentru a-i extermina fără muniţii. Nu merită gloanţele.

Nu mai există botezuri în Germania. Resurecţia păgînismului. Sau, indiferenţă religioasă. Germanii din nord îi detestă pe bavarezi pentru că sînt încă religioşi. O tînără, invitată la o serată, îi spune, dansînd, cavalerului ei, ca pe un fapt divers, că tocmai aflase că fratele ei murise pe front. Cei foarte tineri, încadraţi în diferite organisme hitleriste, sînt de o înfricoşătoare stupiditate, nu mai au „sentiment", formarea lor, adică deformarea lor, a reuşit perfect. Toţi germanii îi dispreţuiesc profund pe toţi cei care nu sînt germani. Românii, din Garda de Fier sau nu, sînt cei mai dispreţuiţi. Doar austriecii, tineri şi mai puţin tineri, sînt antihitlerişti şi protestează fără să se ascundă. Nu sînt germani, spun ei, sînt austrieci.

La Miinchen nu mai rămîn decît vreo zece evrei. Toţi ceilalţi sînt în lagăre de concentrare. De ce au fost cruţaţi pentru moment aceşti cîţiva evrei? Nu se ştie. N-au dreptul să cumpere hrană, nici îmbrăcăminte. Cîţiva prieteni vechi fac să le parvină discret o farfurie de supă. Sora lui D. i-a văzut pe doi dintre aceşti evrei mergînd lipiţi de ziduri, neîndrăznind să ridice ochii. Fără îndoială că sînt păstraţi pentru ca germanii să se bucure văzîndu-i umiliţi. E infernul pe pămînt. Şi, cu siguranţă, nu este decît începutul infernului.

Sîntem fericiţi cînd se lasă noaptea. Ştim că vom fi liniştiţi pînă a doua zi dimineaţa. Sperăm

161

de asemenea într-o minune: salvarea care va surveni poate la miezul nopţii, sau mîine în zori... Voi putea evada pînă în toamnă? Chiar noaptea trecută am visat că eram la Paris. Apoi, la periferia Parisului. Mă îndepărtasem din nebăgare de seamă de centrul oraşului. Voiam să mă întorc acasă, nu puteam, la capătul fiecărei străzi se ridica, deodată un zid imens. Mă întorceam, o luam pe alte străzi, dar mereu la capăt alte ziduri îmi barau drumul. Am rătăcit multă vreme.

Generalul Antonescu a izgonit Gărzile de Fier de la guvern, le-a înfrînt „revoluţia".

Cîteva sute sau cîteva mii de evrei au fost masacraţi în timpul celor trei sau patru zile de război civil, au fost castraţi, spînzuraţi cu capul în jos, înjunghiaţi; printre cei spînzuraţi erau unii cărora li se înfundaseră testiculele în gură.

Am scăpat pe muchie de cuţit de loviturile atîtor decrete legi, dar abia acum, anul acesta, vom trăi marele pericol. Ce puteam face noi, noi cîţiva, fără arme, izolaţi, fără nici o posibilitate de a ne organiza. Ce puteam face noi, decît pur şi simplu să alunecăm între căile destinului, să eschivăm loviturile. Dacă vom fi în viaţă la sfîrşirul anului, fără să fi înnebunit, vom putea considera că sîntem aproape victorioşi. Să cîştigăm timp. Dacă şansa războiului se schimbă, ţările aliate Germaniei, guvernele lor vor da înapoi treptat, vor face concesii, vor miza puţin, apoi din ce în ce mai mult, pe celălalt tablou.

162

Nu pot să spun că nu resimt şi un fel de bucurie secretă, cînd aflu că instalaţiile portuare din Singapore au sărit în aer, cînd aflu că puţurile de petrol din Java ard, că barajul sovietic de pe

Nipru a fost distrus, că oraşe întregi şi uzine din Rusia nu mai sînt decît ruine; că în Germania, în Italia, în Anglia oraşe întregi se prăbuşesc; că milioane de tone de vapoare ale celor doi adversari naufragiază; că au fost masacraţi mii de polonezi, de cehi, de sîrbi; că mor sute de mii de soldaţi germani. Cîteodată mi se pare că nu e suficient.
Să se prăbuşească pînă la ultimul pod de cale ferată, să explodeze ultima locomotivă a lumii, să cadă ultimul avion, să fie frîntă ultima baionetă, să mergem pe ruinele tuturor laboratoarelor şi ale tuturor bibliotecilor din Germania, Rusia, Franţa, Italia, Anglia, America, ghiftuit de ruine voi merge apoi ca Rimbaud în Africa, la fiii lui Ham, negri goi, pe plajele toride, voi regăsi aşijderea în deserturi cele mai frumoase capitale ale celor mai mari imperii. (Literatură.)
Visez o idilă.
Doar un nebun mai poate spera.
Dacă aş putea să mă desfac de această viaţă. Graţia şi iubirea sînt moarte. Ar trebui să le smulg din inimă şi inima împreună cu ele. Dumnezeu sau sinuciderea. Nu va mai fi primăvară.
163
Inteligenţa nu este poate decît o formă inferioară a instinctului, o etapă către instinct. Doar instinctul reacţionează fără greş. Umanitatea evoluează poate către o civilizaţie de furnici, o organizare sigură şi stabilă, fără revoluţie şi fără sentimente. Inteligenţa este un instinct încă neorganizat, un instinct încă imperfect. Inteligenţa nu este poate decît un instinct care se înşeală. Inteligenţa este poate un mod de adaptare tranzitoriu. Ea se va transforma poate în instinct şi reacţiile psihologice şi raţionamentele se vor transforma în reflexe precise. Organizare pentru organizare, educaţia grupurilor, colectivismele, sloganurile, clişeele, cuvintele de ordine creatoare de reflexe etc, „disciplina de fier" tind să transforme în reflexe reacţiile lente şi indecise ale inteligenţei. Poate că albinele şi furnicile au fost odinioară inteligente. Acum, ele au depăşit stadiul civilizaţiei stîngace a inteligenţei şi au realizat „civilizaţia" perfectă, definitivă a instinctului. Civilizaţia tehnică, colectivistă a „disciplinei de fier" ne poate duce către lumea furnicilor.
A PATRA POVESTE PENTRU COPII MAI MICI DE TREI ANI
Azi, tatăl Josettei s-a sculat dis-de-dimineaţă. A dormit bine pentru că, seara trecută, nu a fost la restaurant să mănînce varză, nu a mers nici la teatru, nici la marionete, nu s-a dus nici la iarmaroc să mănînce supă de ceapă. Nici acasă nu mîncase varză. I-a interzis doctorul. Tata era la regim. Şi aseară, cum îi era foarte foame, s-a culcat foarte devreme, căci: cine doarme mănîncă.
fosette a ciocănit la uşa camerei părinţilor. Mama plecase, nu era în pat, era poate sub pat, era poate în dulap, dar dulapul era închis cu cheia, fosette n-a putut să-şi vadă mama. Jacqueline i-a spus Josettei că mama ei plecase de dimineaţă căci şi ea se culcase foarte devreme: nu fusese la restaurant, nu fusese la marionete, nu fusese la teatru, nu mîncase varză. Jacqueline, menajera, i-a spus Josettei că mama ei tocmai ieşise cu umbrela ei roz, şi cu mănuşile ei roz şi cu pantofii ei roz şi cu pălăria ei roz cu flori la pălărie, cu geanta ei roz, cu oglinjoara în geantă, cu rochia ei frumoasă cu flori, cu frumosul ei mantou cu flori, cu frumoşii ei ciorapi cu flori, cu un frumos buchet de flori în mînă, fiindcă mama e foarte cochetă, mama are ochi frumoşi ca florile. Are o gură
165
ca o floare. Are năsuc roz ca o floare. Are părul ca florile, are flori în păr.
Atunci Josette se duce să-l vadă pe tatăl ei în birou. Tata telefonează, şi fumează, şi vorbeşte la telefon. El spune:
— Alo, domnule, alo, dumneavoastră sînteţi? Cu toate astea v-am spus să nu-mi mai telefonaţi niciodată. Domnule, mă plictisiţi. Domnule, n-am o secundă de pierdut.
Josette în întreabă pe tatăl ei:
— Vorbeşti la telefon? Tata închide. Tata spune:
— Ăsta nu e telefon. Josette răspunde:
— Ba da, e telefon. Mi-a spus mama. Mi-a spus Jacqueline.
Tata răspunde:

— Mama ta şi Jacqueline se înşală. Mama ta şi Jacqueline nu ştiu cum se numeşte lucrul acesta. Se numeşte brînză.
— Se numeşte brînză? întreabă Josette. Atunci o să ne prefacem că e brînză.
— Nu, *spune tata, pentru că brînză nu se numeşte brînză, se numeşte cutie muzicală. Cutia muzicală se numeşte covor. Covorul se numeşte lampă. Podeaua se numeşte plafon. Peretele se numeşte uşă. Şi tata o învaţă pe Josette sensul adevărat al cuvintelor. Scaunul este o fereastră. Fereastra este un toc. Perna este pîine. Pîinea este covoraşul de Ungă pat. Picioarele sînt urechi. Braţele sînt picioare. Capul este fundul. Fundul este capul. Ochii sînt degete. Degetele sînt ochi. Atunci, Josette vorbeşte cum o învaţă să vorbească tatăl ei. Ea spune:*
— Privesc prin scaun mîncîndu-mi perna. Deschid peretele, merg cu urechile. Am zece ochi ca să

merg, am două degete ca să privesc. Mă aşez cu capul pe podea. îmi pun fundul pe plafon. Cînd am mîncat cutia muzicală, pun dulceaţă pe covoraşul de lîngăpat şi am un desert bun. Ia fereastra, tată, desenează-mi imagini. Josette are o îndoială:
— Cum se numesc imaginile? Tata răspunde:
— Imaginile? Cum se numesc imaginile? Nu trebuie spus „imagini", trebuie spus „imagini". Soseşte Jacqueline. Josette aleargă spre ea şi îi spune:
— Ştii Jacqueline, imaginile nu sînt imagini, imaginile sînt imagini.
Jacqueline spune:
— Ah, iar prostiile tatălui tău. Ba da, micuţa mea, imaginile nu se numesc imagini, ele se numesc imagini.
Atunci tata îi spune Jacquelinei:
— Asta ţi-a spus şi Josette.
— Nu, spune Jacqueline, ea spune contrariul.
— Nu, îi spune tata Jacquelinei, dumneata spui contrariul.
— Nu, dumneata.
— Nu, dumneata.
— Amîndoi spuneţi acelaşi lucru, spune Josette. Apoi, uite că vine mama, ca o floare, cu flori, în rochia ei cu flori, cu poşeta ei înflorată, cu pălăria ei înflorată, cu ochii ei ca florile, cu gura ei ca o floare.
— Unde ai fost aşa devreme? întreabă tata.
— Să culeg flori, spune mama. Şi Josette spune:
— Mamă, ai deschis peretele.

Cînd Michel Foucault anunţă sau constată sfîrşitul omului, în realitate el vrea să vorbească despre sfîrşitul individului. Conceput ca individ sau ca totalitate, omul continuă să fie măsura oricărui lucru. De altfel, fie că cel care vorbeşte spune „eu", „se", sau „noi", în realitate despre „noi" vorbeşte. Dar cînd zice „noi" vrea să spună în acelaşi timp „eu", întrucîtva în sensul în care o spunea Ludovic al XlV-lea.
Faptul că aparţinem unor structuri de ansamblu, noi o ştiam, se ştia, eu o ştiam de multă vreme. Dacă „eu" este iluzoriu, aceasta se datoreşte, bineînţeles, faptului că fiinţa lui este fiinţa limbajului colectiv. De mult timp deja, eu însumi mă simţeam pierdut în limbaj. Totuşi, ce e sigur aşijderi, e faptul că de o parte există limbajul, iar de alta cuvîn-tul. Eu nu sînt în limbaj, sînt în cuvînt. Cu-vîntul meu îmi aparţine, cuvîntul meu sînt eu.
Şi limbajul este întrucîtva eu, căci, conştient sau nu, mi-l asum.
Sînt de acord să gîndesc că structurile sînt, se modifică, se dezagregă, se reconstituie:

structurile sau modelele sau ideile, sau arhetipurile sînt acolo, invariabile în esenţa lor.
Mircea Eliade sesizase faptul că ansamblurile sociale se dezagregă, se liberalizează, apoi se reconstituie şi îmi pare că acest lucru voia să spună în al său *Eseu despre mitul eternei întoarceri.* Şi tot asta constata şi Dumezil în cartea lui despre *fupiter, Morte şi Quirinus.*

Aşadar, constatările lui Michel Foucault nu sînt cu totul necunoscute. Revoluţiile, ele însele, nu sînt decît verificarea restructurării unei societăţi care restabileşte un model, o structură care slăbise. O ierarhie, o construcţie, un ansamblu coerent se restabileşte tiranic în favoarea revoluţiei, care recompune ordinea esenţială: politicieni, preoţi (conducători, ideologi), războinici (armate, poliţii).
Dacă există în faptele, în ideile individului o mare parte de inconştient, există o parte de inconştient şi în acţiunea colectivă a ceea ce se numeşte revoluţie; revoluţia n-ar trebui să se numească revoluţie, ci mai degrabă reac-ţiune, revenire, restituţie.
Este indispensabil a se lua cunoştinţă de impulsurile inconştiente. „Revoluţia" trebuie şi ea demistificată.
Orice afirmaţie îşi verifică contrariul. Orice afirmaţie este contradictorie. Lupasco ne-a spus-o într-un mod strălucit. Astfel, cine citeşte *Cuvintele şi Lucrurile* observă că autorul acestei cărţi, sau mai degrabă calitatea aces-

tei cărţi este de a fi scrisă într-un mod extrem de personal, e rar să întîlneşti într-un text o evidenţiere atît de strălucită a personalităţii unui individ, într-un stil atît de personal. Mai mult ca oriunde în altă parte, limbajul colectiv nu interesează decît statistic sau sociologic; limbajul colectiv este chiar limbajul impersonal al lui „se" despre care ne vorbea Heidegger.
Niciodată (sau în orice caz rar) n-a existat în Istoria politică sau culturală o asemenea înflorire de manifestări individuale. Cei care vorbesc despre sfîrşitul omului n-au fost niciodată aşa de vii, cei care vorbesc de inexistenţa individului nu şi-au manifestat niciodată aşa de strălucit existenţa.
Ca şi cum cei care constată că aparţinem ansamblului, inconştientului colectiv, s-ar elibera de el, l-ar domina prin însuşi faptul de a fi luat cunoştinţă de el. Dacă luăm cunoştinţă de inconştient, inconştientul este anulat. Dacă luăm cunoştinţă că, cel care vorbeşte nu se află în limbajul lui, ne însuşim limbajul, facem ca limbajul să devină „eu".
Toate operele sînt semnate. N-au existat niciodată, nu numai atîţia indivizi marcanţi în politică, sau în cultură, ca în epoca noastră, dar n-a existat niciodată nici dorinţa atîtor indivizi de a se manifesta, de a se realiza.
Dar nici atîţia dictatori şi tirani, care să nu facă decît să-şi impună „eul" lor tuturor celorlalţi şi care să facă din ceilalţi instrumentele „eului" lor, n-au existat niciodată.

Există impresia că nu „noi" e cel care copleşeşte „eurile", ci că „eurile" sînt cele care îi scufundă, îi distrug pe ceilalţi, pe noi.
Evident, „eul" sau mai degrabă individul este rezultatul presiunilor care vin din toate părţile, individul este produsul unei societăţi, individul este condiţionat de colectivitate. Dar fiecare este un caz particular al unui ansamblu, dacă nu al unei universalităţi. Iar ceea ce e important într-o operă sau într-un individ nu este asemănarea, ci diferenţa, originalitatea, unicitatea, ireductibilitatea ei. Ceea ce e important este tot ceea ce eu fac altfel decît ceilalţi. E un clişeu să spui „nimeni nu seamănă cu nimeni". E un adevăr.
Şi tot adevărat este să afirmi că „fiecare seamănă cu toată lumea". Se află aici adevărul contradictoriu al omului. Dacă eu sînt determinat de ansamblu, ansamblurile sînt şi ele raţionamentul unor condiţionări multiple şi foarte complexe. Se acceptă faptul că ansamblurile diferă şi că sînt ireductibile: între o cultură şi alta există doar analogii, dar nu un limbaj comun, ci etanşeitate, spunea deja cu destul de multă vreme în urmă O. Spengler. Tot asta ar spune azi domnul Bar-thes sau vreun alt marxist, cu diferenţa că Spengler îşi plasa civilizaţiile lui etanşe de preferinţă în spaţiu, sau şi în spaţiu, Grecia aici, Egiptul acolo, India şi mai departe încă, în vreme ce marxiştii le plasează în timp şi în cauzalitate, ca rezultate ale diferitelor

rupturi datorate tulburărilor sociale provocate ele însele de lupta claselor. Lucrul acesta îmi pare, în definitiv, a fi o viziune mai lineară şi mai simplistă a Istoriei universale, în timp ce viziunea istorică a lui Spengler pare a fi mai bogată, mai nuanţată, mai puţin simplă.
Desigur, individualul este împins, e determinat de către colectiv, de către universal. Chiar şi reacţiile lui „unice" se pot explica prin condiţionarea ansamblului. „Eul" n-ar fi decît încrucişarea determinărilor multiple care vin din altă parte. Dar şi ansamblurile sînt condiţionate, asta înseamnă că în spatele colectivului există un supracolectiv, un ex-trasocial care îl condiţionează, îl determină, în acest caz, ansamblul este şi el iluzoriu pentru că şi el poate fi dezarticulat prin înţelegere, vreau să zic analizat.
Astfel, „eul" nu este nici mai mult, nici mai puţin iluzoriu decît ansamblul. în avantajul conştiinţei individuale, se poate spune cel puţin că este o iluzie mult mai tenace, mai constrîngătoare decît iluzia ansamblului. Noi ştim, conştientul este determinat şi condiţionat de inconştient. Dar inconştientul este el însuşi condiţionat de un supraincon-ştient, de un universal, adică de o determinare universală, de universal.
în acest universal, în această extraconşti-inţă, mă aflu eu în ceea ce am esenţial: aici se află esenţa mea ultimă.
175
Nu regăsim aici oare ceea ce gîndirea indiană numea „arman"? Acest arman ar fi ca un fel de extraconştiinţă sau de conştiinţă dincolo de conştiinţă la care eu particip, care este „eul" meu real. Astfel, există o identificare între mine şi un universal aflat dincolo de colectivitatea socială care este la fel de temporară ca şi „eul" individual. „Eul" esenţial este dincolo de cultură, dincolo de Istorie.
El participă la această inteligenţă sau conştiinţă activă, inconştienţă lucidă sau divinitate care duce, conduce, condiţionează totul, ansamblul ansamblurilor.
Roman Jakobson spune că în limbajele particulare se găsesc structurile universale ale oricărui limbaj. Mai spune, de asemenea, că trebuie trasă concluzia că limbajele sînt în acelaşi timp autonome şi interdependente într-un mod aproape natural, că studiul unei limbi poate să se facă din punct de vedere istoric. Că studiul limbajului poate fi conceput prin descrierea unei structuri statice. Evident, mai declară el, ansamblurile se mişcă, dar nu se mişcă de la o zi la alta, se mişcă doar foarte lent.
Deci, există în acelaşi timp sincronie şi diacronie. Trebuie să se ştie, mai declară el, că limbajul omenesc este biologic şi cultural în acelaşi timp, în vreme ce limbajul animalelor este doar biologic. Astfel, copilul poate
176
vorbi norvegiana, dacă trăieşte într-un mediu norvegian, portugheza, dacă trăieşte într-un mediu portughez, în vreme ce cîinele nu vorbeşte norvegiana, nu vorbeşte portugheza, vorbeşte, ca toţi cîinii, doar limbajul cîinesc.
Sînt mirat de enorma importanţă ştiinţifică ce se acordă astăzi acestor adevăruri, în fond, destul de simple. De cîtva timp, ne comunică Jakobson, şi lucrul acesta e stupefiant, singurul lucru stupefiant, el ne spune că doar de relativ puţin timp există filozofia limbajului şi că, abia de aproximativ o jumătate de secol, lingviştii se întreabă ce este lingvistica. Ce-au putut oare să facă pînă în prezent? Imaginaţi-vă nişte doctori întrebîn-du-se în fine ce este medicina? Dar lingviştii nu s-au întrebat niciodată ce e limbajul. E ca şi cum n-ar fi remarcat decît de curînd că oamenii vorbesc. Ei nu ştiau nici măcar că limbajul este gîndirea. într-adevăr, numai de la artişti şi de la poeţi trebuie cerute lucruri noi şi adevăruri profunde.
MODERNII
Inacceptarea metafizicii. Metafizica poate conduce la Dumnezeu. Or, Dumnezeu ne alienează, se spune (în vreme ce el este ceva, puterea, cel de la care emană energia universală prin care participăm şi la care participăm). Nu vrem nimic în spatele nostru. în spate, nu vrem decît „societatea" — „orga-

177
nizarea socială", să spunem. Aşa că pentru individ — să-i spunem „suflet individual" — nu există recurs dincolo de alienarea socială: aceasta e transcendenţa în raport cu individul: socialul! Dar tocmai „socialul" este cel care — fiind ultimul recurs — ne alienează. Social, adică = organizare socială a unui timp istoric.
Dar niciodată idei individualiste mai mari ca în epoca noastră care cîntă totalitarismul — niciodată voinţe de putere *(libido dominan-di),* fie ele individuale, politice, culturale, sportive chiar etc. aşa de mari. Contradicţii interesante. De altfel, dacă individul este determinat de societate, aceasta este la rîn-dul ei determinată. Care este marele determinant? Omul, spune Claude Levi-Strauss, se găseşte între două societăţi, societatea dinafară şi societatea, tot aşa de dinamică, tot aşa de conflictuală, care este cea a milioanelor lui de molecule.
Dar eul este cel care are conştiinţa acestei situaţii, este cel care integrează acest vîrtej. Fiecare eu este unic. Omul-individ există, chiar dacă nu este decît această conştiinţă, chiar dacă nu e decît această privire.
între determinările biologice şi psihologice, pe de o parte, şi determinările culturale, pe de alta, mă aflu eu. De altfel, alte pulsiuni determină biologia, fiziologia, psihologia,
178
;
cultura. în cele din urmă, toate pulsiunile cosmice sau metafizice nu sînt decît propria mea pulsiune şi propria mea voinţă.
Niciodată de cînd se vorbeşte de destine colective, de inconştientul colectiv, niciodată n-au fost atîtea voinţe personale de putere, de cunoaştere. E ca şi cum fiecare individ, prin gîndire sau prin politică, s-ar încrîncena să-şi manifeste personalitatea, ca să domine acest inconştient şi aceste colectivisme. Niciodată n-au fost atîtea personalităţi lucide voind să ia cunoştinţă de inconştient, niciodată atîţia dictatori şi tirani, atîţia unici şi atî-tia ireductibili!
Acest cameleon se adaptează circumstanţelor. Are, rînd pe rînd, toate culorile. Dar rămîne cameleon. Cameleonul nu se schimbă decît aparent. Această frunză este purtată de voia vînturilor, dar e aceeaşi frunză. Ce este eul? Este conştiinţa de a fi eu.
Sînt atît de conştient, sînt atît de sigur că sînt eu, printre ceilalţi, dar eu în primul rînd, încît nimeni nu va putea să-mi răpească această iluzie tenace. Eul este tenace. Iluzia este realitate. Singurul lucru adevărat este iluzia. Nimeni nu seamănă cu nimeni. Toţi seamănă cu toţi. Şi asta este adevărat. Unicul
179
şi universalul coexistă. Se întrepătrund atît de puţin, acest tot şi acest singur. Au existat dintotdeauna. Bineînţeles, ţin cont de ceilalţi, le fac celorlalţi favoarea de a nu le nega existenţa, în felul lor, ei m-au făcut, totul m-a făcut. La rîndul meu, eu fac totul. Spuneţi oricui că nu există, se va revolta. Sînt oare pentru totdeauna? în orice caz, ar fi să fiu. Nu există timp, ceea ce a fost este deci pentru totdeauna. Nu există decît euri individuale, ele sînt împreună, desigur. Dacă sînt, o dată pentru totdeauna, asta înseamnă că nu sînt numai ceea ce e universal, ci că sînt, în universal, această persoană anume, si nu altcineva.
Cînd ni se spune (Levi-Strauss) că eul este un complex, un ansamblu compus din mii de celule, molecule şi poate din zeci (el n-o spune) de pulsiuni contradictorii, care se opun dinamic, şi că individul nu este decît sinteza sau conştiinţa şi unitatea conştient-incon-ştientă a acestui ansamblu, a acestei societăţi psihobiologice, el vrea deci să spună că personalitatea e iluzorie şi provizorie.
Dar societatea exterioară, şi ea compusă din sute de mii de indivizi etc, este de asemenea provizorie (totul se schimbă, evoluează, fără a se schimba) şi iluzorie, asta revine la a spune că eul individual e la fel, nici mai mult nici mai puţin, justificabil, real, iluzoriu, valabil ca şi colectivitatea.

30 septembrie 1966. Andre Breton făcea parte dintre acele fiinţe despre care nu puteai să-ţi imaginezi că n-ar fi nemuritoare. Nu-l mai văzusem de destul de mult timp. Nu eram certat cu el. De obicei, oamenii nu-l mai frecventau pentru că se supărau cu el, sau mai bine zis, el se supăra pe ei.
Cazul meu era diferit: prezenţa lui mă intimida. Totuşi, el a avut totdeauna pentru mine o extremă bunăvoinţă. Oricum, ştiam că era acolo. Era acolo de tot atîta timp cît pot eu să-mi amintesc, de cînd am auzit pro-nunţîndu-se pentru prima oară cuvintele „poezie" şi „literatură". în prezent, e ca şi cum pereţii şi acoperişurile unei mari părţi a cerului meu s-ar fi prăbuşit împreună cu stelele lor.
De ce îl iubeam atîta? Nu numai pentru că dăduse un fel de a patra dimensiune poeziei, adică spiritului sau uneia din formele de manifestare a spiritului; nu numai pentru că el reinventase literatura, aşa cum Freud şi Jung reinventaseră psihologia, Einstein reinventase fizica, Kafka reinventase religia, dar şi pentru că era personificarea demnităţii şi a nobleţei.
181
El trăia nu în contradicţie, ci în paradox. Acest teoretician al iraţionalului lărgea, aprofunda, dezvolta raţiunea, iraţionalitatea apărea astfel ca faţa ascunsă a raţiunii pe care conştiinţa o putea explora, integra.
De fapt, era luciditatea însăşi. Port-drapel al Revoluţiei, el a înţeles foarte repede ce tiranie, ce cenzură, ce constrîngere, ce mediocritate „realistă" se ascundeau sub numele de revoluţii contemporane. Inamic al patriilor şi al naţionalismelor, el n-a făcut jocul naţionalismelor aşa cum l-au făcut (şi îl fac încă) antinaţionaliştii, care admit, totuşi, toate naţionalismele celorlalţi. El n-a renegat Franţa, aşa cum a făcut-o „stînga" şi „dreapta", atîţia gînditori seduşi de Germania nazistă, în momentul în care aceasta se arunca asupra ţării lor, sau de Rusia, în momentul în care ea permitea Germaniei naziste să se arunce asupra Occidentului.
Inamic al poeziei, el a permis — cum am spus-o mai înainte — poeziei să trăiască, şi poeziei ţării lui să dea voie să existe o nouă şi tînără poezie universală.
Dar noi ştim că el voia ca poezia să fie viaţă, voia să trăim într-o stare de graţie poetică, de tensiune spirituală, de extaz lucid care ar decupla forţele spiritului; căci, inamic al religiei, în care nu vedea decît un fel de filozofie degradată sau de ideologie închisă, Andre Breton era un mistic.
Ce pot să ne facă să cunoaştem tehnicile, ştiinţele, ce pot ele face mai mult decît să numească sau să utilizeze lucrurile, materii
182
despre care aflăm din ce sînt alcătuite, dar a căror esenţă ne rămîne de nepătruns. Să distrugem zidurile realului, care ne separă de realitate, să participăm la fiinţă pentru a trăi ca în prima zi a naşterii lumii, o zi care ar fi în fiecare zi prima zi a noilor naşteri. A fi, a exista, fără să fii existenţialist, căci să fii existenţialist înseamnă să fii prizonier al logomahiilor, închis în cuvinte în timp ce fiinţa îţi scapă. A trăi revoluţionar înseamnă să ai conştiinţa că, pe de altă parte, revoluţiile nu sînt decît sclavii; să fii liber, da, să fii liber, dincolo de realismele separate dogmatic de real, aceasta este exigenţa suprarealistă de participare la Fiinţă. Din and în cînd, conştiinţa se trezeşte. Din cînd în cînd, această exigenţă fundamentală a spiritului îşi face auzită vocea. Andre Breton îi va fi ajutat, îi va ajuta pe oameni s-o audă.
în jurul anului 1940. Prietenul meu Marcel era un fel de supraom ratat. Să fie doar om nu-i ajungea. O reuşită sau o realizare „socială" nu putea să-l satisfacă; dacă ar fi vrut să se mulţumească cu limitele umane, ar fi fost mai aproape de sfinţenie, ar fi cunoscut poate bucuria. E adevărat că cel care n-a pierdut de tot amintirea, chiar obscură, a paradisului va suferi fără încetare. El se va simţi chemat de lumea esenţială, de această voce care vine de atît de departe, încît nu-i poate cunoaşte direcţia, care nu poate să-l conducă. Unii, purtaţi de o nostalgie fără nume, îşi imaginează că e vorba de un teritoriu de aici de pe pămînt pe care trebuie să-l descopere. Conchistadorii rătăcind pe oceane, la capătul cărora erau Indiile şi Ame-ricile,

plecau de fapt în căutarea paradisului. Ei nu ştiau că nu căutau Indiile, nu ştiau că voiau lumea absolută. Revoluţionarii cred că realizează societatea ideală, depăşirea economiei şi a Istoriei. Ei nu îndrăznesc să-şi conştientizeze gîndul că, de fapt, caută paradisul.
Mi se întîmpla cîteodată, odinioară, să fiu invadat de un fel de graţie, o euforie. Ca şi
184
cum, mai întîi, orice noţiune, orice realitate s-ar fi golit de conţinut. După acest vid, după această ameţeală, era ca şi cum m-aş fi găsit deodată în centrul existenţei pure, inefabile; era ca şi cum lucrurile s-ar fi eliberat de orice denumire arbitrară, dintr-un cadru care nu le convenea, care le limita; constrîngerea sau obligaţia socială şi logică a definiţiei, a organizării se risipea. Nu eram deci deloc, îmi părea, pradă unei crize nominaliste; dimpotrivă, cred că reintegram realitatea unică şi esenţială atunci cînd mă inunda, însoţită de o bucurie imensă şi senină, ceea ce aş putea numi stupefacţia de a fi, certitudinea de a fi, certitudinea că ordinea socială, politică, limbajul, gîndirea organizată, sistemele şi sistematizările, limitările şi delimitările nu erau decît neant pur şi că nu era nimic altceva adevărat decît această senzaţie sau acest sentiment, sau această siguranţă că sînt, iar acest „sînt" îşi ajungea din plin lui însuşi, eliberat de ceea ce-i era exterior. Ştiam că nimic nu putea să mă împiedice să fiu, că neantul sau noaptea sau îndoiala nu mai puteau avea nici o forţă asupra mea.
Spun asta cu cuvinte ce nu pot decît să desfigureze, ce nu pot da socoteală de lumina acestei intuiţii profunde, totale, organice care, ţîşnind din eul cel mai profund, ar fi invadat totul, ar fi acoperit totul, pe celălalt eu, ca şi pe ceilalţi.
Adesea, fenomenul începea într-un mod neaşteptat, atunci cînd pronunţam un cuvînt oarecare: hîrtie, de exemplu. Era ca şi cum cuvîntul, care se substituise unei realităţi făcute
185
prizonieră şi ascunse, ar fi dispărut. Sau cînd spuneam Aristoteles, A-ris-to-te-les. Cuvîntul caiet nu mai voia să însemne nimic şi nu mai era decît o coajă, iar silabele A-ris-to-te-les redeveneau sunete golite de semnificaţie, asemenea unei cutii deschise şi golite. Aceasta era doar prima etapă. O dată ce luam fundamental cunoştinţă că semnificaţiile, cuvintele sînt arbitrare, lipite, omul dincolo de categorii şi fără nume se dezvăluia în realitatea sa, iar hîrtia nu mai avea nimic de a face cu şcoala, cu literatura, cu librăria de unde o cumpărasem: totul devenea realitate în sine, inefabilă, independentă de orice sistem relaţional.
Toate acestea, cum să spun, aceste stări de conştiinţă apăreau într-o ambianţă de lumină: de exemplu, către prînz, în luna iunie sau în aprilie, într-o dimineaţă limpede. Sau, o dată, într-o dimineaţă de mai, către prînz, într-o zi ce părea plină de sevă într-un parc cu vegetaţie stufoasă în care lumina izvora albă, albastră, verde: în ziua aceea fenomenul începuse prin-tr-o bucurie nelumească, inexplicabilă, aşa cum nu mai resimţisem niciodată, aşa de concretă, aşa de carnală, aşa de evidentă, o bucurie de a trăi susţinută de uimirea inexplicabilă de a exista. într-adevăr, conştiinţa de a fi şi uimirea se identificau. Mă trezeam deodată, oare din ce somn, mă trezeam într-o lumină care disloca vechile semnificaţii ale lucrurilor, din vremea cînd conştiinţa îmi era adormită. Uimirea intensă care mă cuprinsese nu era decît luarea la cunoştinţă că existam. Nici o frică, nici o nelinişte, ci calmul, certitudinea, bucuria. Abando-
186
nînd, sau trezindu-mă, dintr-un somn populat de fantomele existenţei cotidiene, intram din-tr-o dată în inima unei realităţi atît de evidente, atît de totale, atît de lămuritoare, atît de luminoase, încît mă întrebam cum de nu observasem pînă atunci că această realitate era aşa de uşor de găsit şi că era aşa de uşor să te afli în ea. Cum să nu fii angoasat, cum să nu te simţi pierdut în disperare, îmi spuneam, dacă nu ştii aceste lucruri, dacă nu eşti în inima acestei uimiri? Aşadar, dacă prima etapă a acestei stări de conştiinţă debutase printr-un vid de conţinut al noţiunilor, a doua, esenţială, era o plenitudine unificată dincolo de definiţii şi limite.
In timpul orelor mele de insomnie, noaptea, nu mi s-a întîmplat niciodată să trăiesc o asemenea stare de conştiinţă. Niciodată, trezindu-mă noaptea, n-am fost cuprins de uimirea de a

fi. Luciditatea nocturnă e făcută din distincţii, din diviziuni precise, din limitări exacte ale realităţilor, e o luciditate, o claritate aplicată obiectelor, lucrurilor, care le desenează contururile. în acele momente, definiţiile şi raţionamentele sînt limpezi şi riguroase, ca şi cum inteligenţa ar fi un far care vede şi luminează în noapte, căreia-i smulge bucăţile, fără să iasă din ea. Sau, ca şi cum inteligenţa ar servi să lumineze un „la ce bun" cu o precizie crudă, însoţită de o angoasă implacabilă, limpede, goală. Ceea ce îmi apare în luciditatea
187
nopţii este dezagregarea, moartea. Şi toate astea păreau logică infailibilă, unică certitudine. Chiar dacă privirea, lucidă noaptea, se leagă de obiecte de o importanţă mediocră, insignifianţa lor capătă atîta forţă, atîta relief, încît aceste obiecte sfîrşesc prin a deveni victime destul de importante pentru a fi solicitate de neant. De obicei, lumina pesimistă a nopţii continuă să mă însoţească ziua.
îmi pare lucru sigur că sentimentul de plenitudine se naşte în şi prin prezenţa luminii. Tot sigur este faptul că obscuritatea, noaptea, tenebrele, absenţa luminii fac să apară luciditatea negativă.
Nu orice lumină este lumină, şi nu orice aurora este graţie. Toate zilele, cu excepţia cîtorva momente atît de rare că le pot număra, se scurg, ca nopţile, între zi şi noapte, într-o lumină gri, griul acela vechi şi murdar, zile numeroase, zile ca toate zilele. Trăiesc într-un cenuşiu care, de multă vreme, de cînd îmi pot aminti, nu este decît arar întrerupt de luciditățile negative ale nopţii sau de cîte un vis revelator pentru setea mea disperată de lumină, de plenitudine, revelator pentru separarea noastră.
Imaginile luminoase ale misticilor pun în evidenţă un extraconştient plenar şi luminos asupra căruia tenebrele sau neantul nu mai au influenţă. De aceea sentimentul, conştiinţa de „a fi" se exprimă prin imagini de lumină, şi de aceea lumina, prezenţa, plenitudinea sînt sino-
188
nime ale „spiritualităţii". Iniţiere înseamnă iluminare, împrăştiere a tenebrelor, neant eliminat. Aşadar, plenitudinea pe care o resimţeam semăna poate întrucîtva cu plenitudinea mistică. Totul începea prin sentimentul că spaţiul se golea de greutatea lui materială, de unde uşurarea euforică pe care o resimţeam. Noţiunile se eliberau de conţinutul lor. Obiectele deveneau transparente, permeabile, nu mai erau obstacole, lăsau impresia că puteau fi străbătute. Era ca şi cum spiritul putea să se mişte liber, ca şi cum nici o rezistenţă nu mai putea să-l împiedice. Astfel, el putea să se regăsească în centrul propriu, reunit, reasamblat din cadrele şi limitele în care se dispersase. Din acest moment se instala plenitudinea.
*
îmi amintesc că, într-o zi de vară, spre prînz, mă plimbam într-un orăşel de provincie, sub un cer adînc şi dens, sub soare. Mă aflam pe o străduţă mărginită de căsuţe albe, ale căror ziduri imaculate străluceau atît de orbitor, de puternic, încît păreau că vor să dispară, să se cufunde în intensitatea unei lumini arzătoare, cotropitoare, totale care evada din formele ei: în faţa ei, lumea părea pe punctul să se estompeze, să dispară în lumină.
Deodată am simţit ca un fel de lovitură primită drept în inimă, în centrul fiinţei mele. Uluirea ţîşni, explodă, se revărsă, făcînd să se dizolve frontierele lucrurilor, dezarticulînd , definiţiile, abolind semnificaţiile lucrurilor, ale
189

gîndurilor, aşa cum lumina părea să facă să dispară zidurile şi casele de-a lungul cărora treceam. „Nimic nu e adevărat, îmi spun, în afara acestei stări, în afara acestei stări", o stare pe care eram, desigur, incapabil s-o definesc, pentru că scăpa definiţiilor, era ea însăşi un dincolo, o depăşire a definiţiilor. Aş putea poate să traduc acest sentiment şi această stare printr-o „certitudine de a fi".
O bucurie, mai mult decît bucurie, mă înălţa, mă purta. Paşii pe care-i făceam păreau a fi ai

altcuiva şi zgomotul lor îmi devenise de neînţeles, inexplicabil, la fel de străin ca şi cuvintele care-mi treceau prin cap, cuvinte fără legătură, fără sens, purtate de ceva asemănător valurilor, asemenea resturilor risipite ale unei nave naufragiate. Mă priveam mergînd, mă vedeam mergînd din exterior. Şi văzîndu-mă îmi spuneam: „Iată, merg pe acest trotuar, eu sînt cel pe care-l văd mergînd şi ce lucru curios, cărui univers aparţin aceste case şi aceste ziduri, şi aceste garduri, totul este concomitent acelaşi lucru şi altceva, pot să ating arborele acesta, dar este el într-adevăr palpabil dacă vreau, căci ceea ce e uimitor este să poţi să vrei sau să nu vrei. Pot să-mi dau ordine, pot să mă supun mie însumi, iată nişte mîini, ale mele, care pot să facă sau pot să nu facă, sau pot să se desfacă." Ridicînd mîna spre frunte, simţeam cum traversa lent aerul care i se opunea. Aerul devenise mai dens, mai compact. Mi se părea că cerul, făcut dintr-o substanţă intermediară între aer şi apă, coborîse deasupra oraşului şi mă învăluia, învăluia toate obiectele, zidurile,
190
aproape palpabil, aproape catifelat, albastru: cu cît era mai adînc şi mai dens albastrul cerului, cu atît putea fi perceput tactil, în timp ce casele, cu cît deveneau mai albe, deveneau mai puţin materiale. Atingîndu-mi fruntea cu degetul, am devenit pentru prima oară conştient de existenţa acestei frunţi. Euforia ajunse enormă, inumană. Respiram aerul şi era ca şi cum aş fi înghiţit bucăţi de cer albastru care îmi înlocuiau plămînii, inima, ficatul, oasele cu această substanţă celestă, intermediară între apă şi aer, şi lucrul acesta mă făcea aşa de uşor, din ce în ce mai uşor, încît efortul mersului dispăru. Era ca şi cum n-aş mai fi mers, ci ca şi cum aş fi sărit, aş fi dansat. Aş fi putut să zbor, aceasta depindea de foarte puţine lucruri, o simplă concentrare a voinţei, a energiei şi aş fi putut să mă ridic de la pămînt ca în vis, sau ca *odinioară.*
Totuşi, însăşi voluptatea zborului ar fi fost mai puţin puternică decît aceea pe care o re-simţeam în acest moment atingîndu-mi simplu fruntea şi bărbia. Şi mai ales, nici zborul, nici nimic altceva nu putea să-mi dea o euforie mai mare decît aceea de a lua cunoştinţă că *sînt,* o dată pentru totdeauna, şi că lucrul acesta este ireversibil, un miracol etern: poate că universul doar pare, poate că e doar aparenţă, poate, dar eu sînt, sînt sigur că sînt. Faptul acesta era pentru mine de o evidenţă absolută. Totul era evidenţă. Cît de orb fusesem. Ce mi se întîmplase, în ce somn greu fusesem adîncit, scufundat? în ce noroaie ale nopţii, în ce materii umede şi putrede?
191
Acum, eram salvat. Era imposibil să redevin victima noroiului tenebrelor, pentru că acum ştiam, într-un mod luminos, ştiam şi nu puteam să mai uit, că sînt, că eu sînt, că totul este. Miracolul de a fi, miracolul de a fi, miracolul de a fi.
Mă scăldam într-o căldură, într-o dulce căldură. Auzeam lătratul unui cîine, dar era un lătrat îndepărtat şi slab, parcă vătuit. Şi în această stradă de provincie brusc metamorfozată şi frumoasă, nu era nici un om, aşa încît nimic cotidian nu venea să întrerupă miracolul. Fenomenul a durat un timp foarte lung. Fenomenul a durat cîteva secunde. Un nor a ascuns soarele. Intensitatea luminii nu scăzuse decît foarte uşor, dar a fost suficient pentru ca totul să se scufunde în frig şi noapte: căci îmi păru foarte întunecoasă dimineaţa sordidă, această dimineaţă a tuturor dimineţilor, care urmase dimineţii suprareale. Evidenţa miraculoasă dispăru. Cerul redeveni un cer oarecare. Lumina sau soarele, care păruseră să mă învăluie, s-au depărtat de mine, şi-au reluat distanţa lor astronomică. Lucrurile, zidurile şi-au reluat forma; strada a redevenit urîtă şi vulgară şi provincială; cîinii au început să latre zgomotos. Plămînii şi-au reluat locul în piept şi am respirat conştient cît era de greu să respiri. Şi n-a mai existat altceva decît această lume de gheaţă sau de beznă, sau de transparenţă goală, de lumină cenuşie, de cenuşă. îmi părea că
192
mai există în mine un colţ de lumină pe care încercam să-l reţin, să-l măresc. Vai, totul se

întuneca în jurul meu, şi tot ce fusese sferă sau cerc recăpătase colţuri. Lumea cotidiană îşi reluă locul şi eu — locul meu în lumea de fiecare zi. Sîntem asemenea Cenuşăresei care trăieşte în aşteptarea unei transfigurări a lumii, care trăieşte în aşteptarea cîtorva ore de sărbătoare fastuoasă, glorioasă, restul timpului ne aflăm aici în zdrenţe, în barăcile murdare ale realităţii. E ca şi cum am trăi într-o adîncă letargie. Ne trezim din vreme în vreme, pentru cîteva momente, apoi recădem iarăşi în somnul vid.

Totuşi, totuşi mecanismul interior care e în stare să declanşeze această stare de veghe supranormală, care ar putea incendia lumea, care ar putea s-o transfigureze, s-o ilumineze, poate funcţiona în modul cel mai simplu, cel mai natural. E suficient să se apese pe un buton. Numai că nu e uşor să găsim acest buton, îl căutăm tatonînd în beznă pe unul din pereţii unei vaste case necunoscute.

Nu există în istoria umanităţii civilizaţii sau culturi care să nu manifeste într-un fel sau în mii de alte feluri această nevoie de absolut numită cer, libertate, miracol, paradis pierdut care trebuie regăsit, pace, depăşire a Istoriei; nici o epocă care să nu exprime nevoia de transfigurare a omului („om nou", „om superior",

193

„supraom") sau care să nu exprime dorinţa revoluţiei, a Cetăţii ideale, adică dorinţa de a purifica lumea, de a o metamorfoza, de a o salva, de a o reintegra metafizic. Umanitatea n-a fost niciodată satisfăcută de „realitate aşa cum este ea". în Grecia păgînă, în care se părea că domnea o armonie perfectă între morală şi bucurie, între natură şi societate, platonicienii, trăind totuşi sub cerul cel mai luminos al lumii, considerau că această lume şi acest cer nu erau decît o cavernă întunecată şi sufereau fiindcă nu puteau să contemple singura lumină esenţială, aceea a ideilor eterne. Stoicii înşişi acceptau să trăiască, pasiv, o viaţă cotidiană absurdă şi cenuşie, pentru că metafizica lor promitea înţelepţilor, după moarte, contemplarea mişcărilor astrelor, adică frumuseţea absolută, nepămînteană. Nu există religie în care viaţa de toate zilele să nu fie considerată ca o închisoare, nu există filozofie sau ideologie care să nu considere că trăim în alienare: într-un fel sau altul, şi chiar ideologiile ce neagă miturile care — în pofida lor — le hrănesc, umanitatea a avut mereu nostalgia libertăţii ce nu e altceva decît frumuseţe, decît viaţă adevărată, plenitudine, lumină.

1940. Se pare că o furtună universală împrăştie norii întunecoşi ai uitării. E ca şi cum umanitatea s-ar trezi, amintindu-şi că nu poate trăi fără absolut şi fără perfecţiune. Dacă se traduce lucrul acesta într-un limbaj social şi politic, se

194

poate spune că oamenii au dobîndit „o conştiinţă revoluţionară". Cei care sînt animaţi de această conştiinţă pasionată sînt, bineînţeles, săracii, fără îndoială, pentru că absenţa pîinii zilnice face să le apară amintirea obscură şi violentă a lipsi celeilalte pîini, esenţiale, nezilnice, în realitate, revoluţiile se îndreaptă la început contra orînduirilor stabilite: revolta merge contra organizării sociale, contra oricărei organizări sociale care nu e decît constrîngere, aranjament, rutină, impuritate, uzură. Revoluţiile se degradează, devin la rîndul lor regim. Ierarhia claselor se reinstalează.

Apar noi tipuri de morală instituţionalizate, care poartă bărbile şi gulerele tari ale moralei de ieri; schimbările nu schimbă nimic. Ceea ce se numeşte viaţă şi ordine, şi care nu este de fapt viaţă, împiedică viaţa.

Comunismul însuşi nu poate fi înţeles fără mitul paradisului. Eliberare, aspiraţie spre o lume virgină, iată sensul ascuns al revoluţiei. Regăsirea purităţii prin eliberarea energiilor omeneşti. Revoluţia comunistă este tentativa cea mai dureroasă de eliberare şi de transfigurare a lumii, dureroasă şi tragică pentru că este un eşec. Comuniştii nu au conştiinţa că aspirau spre miracol, ei cred în transfigurarea lumii prin tehnică, şi teoriile biologice care corespund comunismului politic nu sînt mutaţio-naliste fără un motiv secret. Credinţa în mutaţii este semnul că există sentimentul miracolului. Regimul a evoluat întotdeauna în direcţia închiderii.

Tiranii mai nemiloase au înlocuit
195
tiranii mai laşe, mai liberale, un nou conformism îl înlocuieşte pe cel vechi şi omenirea recade în tristeţe şi în impotenţă, în sterilitate: e iarăşi „organizată", departe de lumea solară, de libertate şi de bucurie. Nu sînt singurul care recade. Umanitatea recade. Uităm secretul gestului eliberator; uităm cum se face pentru a regăsi trezirea şi iată-ne iar în închisoare, cu lanţurile tristeţii de a fi a oamenilor.
Poate că, poate că Marea Explozie se va produce. Bucuria, adevărata libertate nu vor mai avea sfîrşit şi tinereţea lumii va fi veşnică. Nici o pată, nici o rugină, nici o îmbătrînire nu vor mai murdări universul.
In realitate, tulburările politice care au loc pe un plan exterior, politic, social nu sînt decît semnul neputinţei noastre. Ele nu sînt decît o acţiune de salvare condamnată la eşec. Ceea ce dorim, în fond, ceea ce vrem în adînc este o transmutaţie, dorinţa de a ne ridica pe un plan superior al existenţei. Dacă aş avea o vedere pătrunzătoare, aş înţelege probabil că ceea ce caut se găseşte poate chiar lîngă mine. Ştiu asta sigur, dar într-un mod ineficace, exterior, ca pe un lucru spus de altcineva. Nu îl ştiu suficient, nu-l văd singur.
Cînd eram adolescent, mi se întîmpla să fiu invadat de o bucurie intensă, luminoasă: era o fericire inexplicabilă şi fără motiv care urca din pămînt, din picioare, ajungea la genunchi, la
196
stomac, la inimă, şi mă cuprindea în întregime. Era ca şi cum într-o cameră întunecoasă ar fi ţîşnit o lumină. De unde apărea acest incendiu binevenit, care ilumina şi curăţa pînă în colţurile cele mai secrete ale sufletului? Mă simţeam în armonie cu tot. Totul devenea frumos, în acelaşi timp nou şi familiar. Bătăile inimii mele se accelerau şi aveam impresia că mă înalţ şi cresc. Dacă încercam să-mi explic cauzele acestei bucurii extravagante, sau dacă îmi spuneam cu falsă luciditate că n-aveam nici un motiv să mă bucur (ca şi cum euforia ar fi putut să se justifice), starea de fericire se risipea ca o ceaţă luminoasă, apoi lumea redevenea cenuşă, iar viaţa anostă, de netrăit.
Mă simt foarte aproape de esenţial sau de fiinţă, în ambianţa unei dimineţi luminoase în care totul pare că abia se iveşte şi chiar atunci deschid ochii, ca şi cum al face-o pentru prima dată, plin de uimire, şi mă întreb: „Ce este asta? Unde sînt?" şi apoi: „De ce toate astea, cine sînt, ce fac eu aici?"
întrebarea nu poate avea răspuns, desigur, dar eu nu aştept răspuns. Simt în mine, chiar în momentul în care se iveşte întrebarea, o bucurie fără margini, „fără justificare", şi această bucurie, această exaltare pare a fi însuşi răspunsul la întrebarea atunci ivită. Mă simt trist, amar, gol, cînd nu mă aflu în inima misterului esenţial şi cînd nu mă întreb, vreau să spun mai degrabă atunci cînd întrebarea nu se impune ea însăşi urcînd din interior. Lumina e cea care face să se nască întrebarea, iar întrebarea insolubilă are totuşi un răspuns, ea e
197
chiar această lumină. întrebarea „unde sînt, cine sînt" mă dezorientează , dislocă obiectele şi, în acelaşi timp, mă reintegrează în ceea ce am mai adînc în mine, este bucuria, certitudinea de a fi, neţinînd deloc cont de faptul că întrebarea nu poate avea răspuns, toate răspunsurile fiind exterioare întrebării, alături cu ea, întrebarea fiind însăşi răspunsul, ca şi cum propriul meu ecou ar fi răspuns. Sînt fundamental emoţionat, stupefiat de certitudinea că exist, fericit de acest dar care ar fi putut să nu fie (totul ar fi putut să nu fie) şi mai mult decît fericit deoarece, dacă lucrul acesta este, nu există nici un pericol ca el să nu mai fie. Aceste momente trebuie să fie ca nişte momente de graţie: restul timpului, întrebările (iar nu întrebarea) şi problemele se pierd în labirintul sau în pădurea definiţiilor, emoţiilor, ecourilor vocilor celorlalţi.
întrebarea care apare spontan este o garanţie inefabilă: răspunsurile nu pot decît s-o limiteze, s-o denatureze, s-o desfigureze, s-o suprime. Un răspuns mai mare încă, mai puternic, ar fi ca o interogaţie unică, totală, o uluire orbitoare care ne-ar dizolva în lumină.

Dacă mă opresc brusc în mijlocul lucrurilor, al oamenilor, dacă ridic capul către cer, sau dacă fixez peretele, sau dacă privesc solul sau mîna mea care scrie, sau care nu scrie, şi dacă, cu mare atenţie, spun: „Ce este asta?"; dacă privesc în jurul meu şi dacă întreb cu voce înaltă: „Ce sînt toate astea?" „Cine sînt, unde sînt, ce este întrebarea?", brusc, o lumină orbitoare
198
învăluie totul, dislocă ceea ce este „înţeles", estompează umbrele politicii, de exemplu, şi orice altă umbră şi tot ce ne împinge să imaginăm distincţii, semnificaţii. Nu mai pot să-mi pun întrebarea: „Ce este societatea?", nu mai pot nici măcar să mă întreb: „Ce tren trebuie să iau ca să ajung la Praga?", căci nu pot să trec dincolo de întrebarea primă care este aşa de puternică încît respinge tot şi mă propulsează, mă sfîşie, mă dezarticulează, mă dizolvă pe mine şi tot restul. Doar o iubire nebunească, fără obiect, poate să rămînă intactă în vîlvătaia şi lumina orbitoare a întrebării; care, ea însăşi este pîrjolită în lumina ce o transformă într-o euforie fără cauză şi fără explicaţie.
Nu mă pot mira destul, n-am o capacitate de mirare aşa de mare, mirarea mea oboseşte şi nu mă pot întreba destul: „Cum e posibil, oare cum e posibil aşa ceva?"
A fost o vreme, foarte îndepărtată, cînd lumea îi părea omului atît de încărcată de semnificaţii, încît el nu mai avea timp să-şi pună întrebări, într-atît de spectaculoasă era manifestarea. Lumea întreagă era ca un teatru în care elementele, pădurile, oceanele şi rîurile, munţii şi cîmpiile, tufişurile şi fiecare plantă jucau un rol de neînţeles pe care oamenii încercau să-l înţeleagă, pe care încercau să-l explice, pentru care dădeau o explicaţie. Dar explicaţiile contau mai puţin, ceea
199
ce era esenţial, ceea ce era satisfăcător era evidenţa prezenţei zeilor, era plenitudinea, peste tot doar glorioase epifanii. Lumea era încărcată de sens. Manifestarea era hrănită de spiritul zeilor, al celor ce se pot numi zei, lumea era densă. începînd din ce moment zeii s-au retras din lume, începînd din ce moment imaginile şi-au pierdut culorile? începînd din ce moment lumea s-a golit de substanţă, începînd din ce moment semnele n-au mai fost semne, începînd din ce moment a avut loc ruptura tragică, începînd din ce moment am fost abandonaţi nouă înşine, adică, începînd din ce moment zeii n-au mai vrut să dea spectacolul, începînd din ce moment nu ne-au mai vrut ca spectatori, ca participanţi? Am fost abandonaţi nouă înşine, singurătăţii noastre, fricii noastre şi întrebarea s-a născut. Ce e lumea aceasta? Cine sîntem? Stare de vid eliberatoare. Ca o purificare; eram ca un recipient golit şi curăţat: dar golit spre a fi umplut de o apă nouă. Ceea ce nu s-a întâmplat.
Aveam conştiinţa unei libertăţi şi aveam conştiinţa uimirii de a fi uimit de această libertate. N-a mai fost o nouă plenitudine. Lumina nu m-a copleşit, nu m-a pătruns. Am întrevăzut doar, am întrevăzut.
„De la un anumit punct încolo, nu se mai poate reveni înapoi; punctul acesta trebuie atins." (Kafka, *Jurnal intim)*
200
Dar în momentul în care nu mai aveam decît un pas de făcut pentru a trece dincolo de acest punct de unde nu se mai poate reveni, am fost cuprins de o mare ezitare şi apoi a fost un fel de ameţeală şi apoi a fost un regret sfî-şietor, enorm, apelul lumii întregi care mă sorbea: voci, braţe prea tandre, universul întreg se făcea tandru, culori dulci şi apoi un fel de muzică şi apoi o stare de bine şi apoi o moliciune şi apoi un fel de promisiune de voluptate, o forţă indicibil de învăluitoare m-a atras în jos, mă simţeam ca şi cum m-aş fi temut să nu fiu rupt în două. O durere, o rană, o sfîşiere pe care n-am putut s-o suport. M-am lăsat să cad. Am capitulat. Regretele, plumbul fuseseră de două sau de zece ori mai puternice decît năzuinţa. începînd cu această regresiune sau mai degrabă cu această cădere, viaţa mea spirituală a fost întreruptă, în aşteptare poate. Impresia de a mă regăsi mai jos, cu cîteva grade mai jos decît înainte.
Curînd, nu regretele ci remuşcările mă chi-nuiră, nostalgia absolută a noului mă tulbură, în

realitate, nu era decît o remuşcare obscură, un fel de conştiinţă rea, o greutate interioară. Luminile tandre şi braţele care mă trăseseră, şi culorile şi o întreagă lume promiţătoare de plăceri şi tot acest ansamblu de fiinţe şi de lucruri, toată această lume n-a mai fost decît nori de plumb, o ceaţă deasă în care rătăceam, res-pirînd cu greutate. Şi astăzi, de atît de multă vreme, de atîţia ani, nostalgia absolută mă mai încearcă uneori, dur, dar, în acelaşi timp, de îndată ce se trezeşte, e combătută de regre-
201
tele terestre care se ivesc de cum apare cealaltă nostalgie, ca şi altădată; şi meduze mă cuprind. Astăzi îmi pare că traiectoria necesară este o coborîre, nu mai e ascensiune ca altădată: în acel moment aveam impresia că era necesar să mă desfac dintr-un veşmînt de plumb pentru a putea urca, astăzi îmi pare că trebuie să reintru în adîncimi sufocante şi să le traversez. Dar, astăzi ca şi atunci, punctul de unde nu mai există întoarcere este permanent scăldat în această lumină foarte puternică, foarte dură, asemenea strălucirii reci a lamelor de săbii. Este o lumină insuportabilă, neumană.
în jurnalul său intim Kafka mai spune: „Dacă ai merge pe un teren plat şi dacă, vrînd să avansezi, ai face paşi de-a-ndărătelea, în acel moment situaţia ar fi disperată, dar cum încerci să urci o costişă care, de jos, pare a fi la fel de verticală ca şi tine, întoarcerea paşilor tăi nu se datorează decît conformaţiei terenului şi n-ai motiv să fii disperat."
Lucrul e foarte liniştitor. Nici un motiv de disperare. Aşadar e numai vina configuraţiei terenului.
Există dorinţa, există amorul propriu, există teama. Dacă n-ar fi nici dorinţa, nici teama, nici orgoliul, istoria n-ar exista. Dorinţa devine aşa de mare încît se transformă în cupiditate. Ajunge, ar ajunge, ar trebui să ajungă să ai conştiinţa că te afli aici, în mijlocul creaţiei, uluit de
202
epifanii. Noi am pierdut, împreună cu gustul sărăciei, posibilitatea contemplaţiei. Problemele economice, ura şi dezgusturile n-ar exista dacă nu ar fi sărăcia, dacă n-ar fi amorul propriu. Nu spun nimic nou, desigur, dar este ceva aşa de rar să spui lucrurile astea încît redevin un gînd virgin. „Organizaţiile" sînt arbitrare, parcă în afara lumii. Oricine poate să spună „nimic n-are importanţă" „totul e vanitate", dar cuvintele nu sînt decît clişee, lucruri spuse de toată lumea fără ca să se ia cunoştinţă de ele, fără să-şi amintească cu adevărat de ele. La fel, oricine poate să spună „ne pierdem în multiplu", dar şi asta este o formulă.
Iată însă ce se întîmplă. în acest moment, descopăr eu însumi aceste adevăruri. E ca şi cum nimeni nu mi le-ar fi spus, sînt o revelaţie, o descoperire. îmi amintesc — fără îndoială voi uita pînă într-o oră, sau mîine — îmi amintesc, înţeleg că sînt o fiinţă, un om, în centrul lumii, şi văd cerul şi iau cunoştinţă că văd aceste străzi şi iau cunoştinţă că exist. Sau, mai degrabă, iau cunoştinţă că sînt. Faptul de a fi mă umple de bucurie şi mă stupefiază, a fi mă uimeşte mult mai mult decît a exista. Sînt mai puternic decît neantul. Tot restul este fără însemnătate: unde să mergi să cauţi triumfuri, unde să cauţi o fericire mai puternică decît bucuria, decît beatitudinea neverosimilă a existenţei. A trăi în afara contemplaţiei, în acţiune, în speranţă este stupiditate, orbire. Cu toate astea, stupiditatea există şi chiar existenţa supidităţii mă umple în egală măsură de o mirare uimită, plină de bucurie. Lumina, faptul de a fi pe lume. Nu se
203
poate merge mai departe. în cunoaşterea reală, esenţială: războaiele şi ştiinţele, economia şi arhitectura, mizeria sau bogăţia, ierarhiile, lumea împărţită în naţiuni, administraţia, religia, acţiunea, filozofiile dispar ca nişte umbre în faţa acestei realităţi unice, zdrobitoare în mod fericit: exist, sînt şi cînd mă gîndesc la asta, totul amuţeşte şi orice altceva devine nonsens. Sau totul devine o sărbătoare fără măsură, moartea însăşi se risipeşte ca un fum, doar iubirea nebună se poate armoniza cu această satisfacţie, cu această bucurie uimitoare de a exista. Am cheia fericirii: ţine minte, ia cunoştinţă adînc, adînc, total, că eşti.
Vai, eu însumi nu folosesc aproape niciodată această cheie. O rătăcesc.

Sentimentul că ne găsim într-un trecut care nu e scufundat decît în uitare. Gîndul că e ca şi cum existenţa noastră n-ar fi fost niciodată, că este asemenea unor cifre, şterse de un burete pe tabla neagră, care nu păstrează nici o urmă, de care nimeni nu-şi poate da seama că ar fi existat. Este ca şi cum existenţa noastră ar fi retroactiv anulată, chiar din momentul în care începea să fie, acest gînd îmi pare azi la fel de adevărat ca ceea ce am crezut altădată — într-o zi de lumină — a fi lucrul de care eram sigur: „Fiindcă sînt, sînt etern". Aş fi putut să nu fiu, dar pentru că sînt, pentru că sîntem, nu mai e pericol să nu fim.
204
Regăsesc încă o pagină: Afară e frig. Fotoliile roşii, scaunele înalte, tapiseria, cărţile cuminţi, măsuţele cu sertare şi dantelele sînt aici în casă, confortabil instalate, degajînd un soi de căldură. Obiectele par că respiră.
Mă simt cuprins de o bucurie calmă: o armonie liniştită, o uşoară beţie, ceva s-a petrecut, sînt în altă parte, unde am fost transportat cu mobilele şi cu casa. Privesc pe fereastră zăpada. Strada s-a metamorfozat. Trotuarele sînt albe. Planta căţărătoare de pe zidul din faţă, casa lăcătuşului e de argint; în pantaloni de schi, tînăra fată, vecina noastră, merge foarte repede, cu mîinile în buzunare. Un cîine se grăbeşte şi el.
Sîntem la începutul lui martie. Cu cerul ăsta s-ar crede că sîntem iar în decembrie, că se apropie Crăciunul. Crăciunul revine. Timpul e deci reversibil, îmi spun, şi sufletul meu intonează un imn mut.
Unde sînt? în ce provincie îndepărtată? în ce secol? într-un oraş vechi de munte? La Curtea de Argeş? într-un vechi oraş englezesc, poate? Cu siguranţă că mă aflu într-un oraş ireal, un oraş care este o insulă înconjurată, dar aflată la adăpost, de oceanul istoriei. Să nu ne mai mişcăm. Să aşteptăm sărbătoarea. Să nu disperăm. Poate că am să scap. Poate că dimineaţa asta va dura veşnic. Poate ca dincolo de camera mea bine încălzită şi de strada acoperită de zăpadă, secole au trecut şi secole trec, poate că oamenii trăiesc într-o altă civilizaţie,
205
în timp ce noi rămînem suspendaţi dincolo de durată, deasupra scurgerii timpului, deasupra abisurilor.
(Tînăra care trecea parcă etern, cu mîinile în buzunare, ce a devenit, de mai bine de douăzeci de ani de cînd traversa strada?)
Sînt pierdut în miile de cuvinte şi de acte ratate care îmi alcătuiesc viaţa, care îmi dezarticulează, care îmi distrug sufletul. Această viaţă se află între mine şi mine însumi, o port între mine şi mine însumi, nu o recunosc ca fiind a mea, şi totuşi ei îi cer să mă reveleze. Cum să fii revelat de ceea ce te ascunde? Cum să faci, pentru ca toate măştile să devină transparente, cum să reurci fluviul hazardurilor, al greşelii, al dezorientării pînă la izvorul curat? Cum să corectez tot ce m-a falsificat? Şi cum să exprim, cu ajutorul cuvîntului, tot ceea ce ascunde cuvîntul? Cum să dau o expresie la ceea ce nu este exprimabil?
Aspir la imposibil, vreau ca vorbele mele să fie transparente. Mii şi mii de cuvinte, măşti şi minciuni şi rătăciri vor trebui să spună ceea ce ascunde cuvîntul. Nu-mi rămîne decît să dezmint orice cuvînt dezarticulîndu-l, făcîndu-l să explodeze, transfigurîndu-l. Nu pot spune că ceea ce-mi propun e uşor. Nu se poate spune nici că ar fi inteligibil, dar lucrul acesta nu mai are sens din momentul în care *nu mai e imposibil,* în realitate, nu mă mai înţeleg foarte bine pe mine însumi căci sînt victima cuvintelor, sînt atras, purtat de valurile de cuvinte.
206
Mi-e într-adevăr, destul de greu să înţeleg ce voiam să spun; sau mai bine zis mi-e greu să înţeleg ceea ce „simţeam"; este evident că dacă vorbeam, cu atît de mult timp în urmă, în aceşti termeni, despre viaţă şi despre cuvinte şi despre semne şi despre un eu care devine altul, este evident că încercam să dau seamă de experienţa mea trăită, de experienţa de a fi pierdut în lume, separat, pierdut în limbaj şi în propriul meu limbaj pe care-l simţeam că nu mai e al meu, ci al altora. Acum, gînditori noi ne spun că „limbajul vorbeşte şi nu omul sau un om"; e vorba oare de aceeaşi experienţă? Şi Heideg-ger ne spune că fiinţa sau o fiinţă este „neau-

tentificată" de un anumit social, deci de un limbaj comun, că e pierdută în lumea impersonală a lui „se"; trebuie deci să repunem totul în discuţie, trebuie să reconsiderăm fundamentele discursului, să revenim la axiome; îmi pare că aceasta este munca pe care toţi filozofii şi-au propus-o. Dar fiecare nou sistem de expresie, o dată adoptat de ceilalţi, o dată devenit convenţie, sau bun cîştigat, sau clişeu, sau ideologie, îşi pierde adevărul său esenţial. Viaţa devine cuvînt. Cum nu sînt filozof, lucrul acesta se petrecea pentru mine pe planul afectivităţii, al simţirii. îmi pare totuşi că arta este singura în măsură să poată da „un sens mai pur cuvintelor obştei" cum spunea Mallarme. într-adevăr, orice operă de artă este materializarea unei experienţe personale aproape inexprimabile, este o repunere în discuţie a unui limbaj, este re-

207

descoperire sau descoperire a lumii, văzută parcă pentru prima oară de poet. Acesta nu poate desigur inventa de fiecare dată cuvinte noi. El foloseşte cuvintele obştei. Dar înlănţuirea cuvintelor, accentul, o nouă articulare le reînnoieşte. La rîndul său, lectorul sau auditorul sau contemplatorul operei trebuie să fie în măsură să primească această nouă virginitate dată expresiei de poet.

Nu fac decît să mă rătăcesc. Dar am şanse să mă regăsesc, dacă revin întotdeauna pe propriile urme, pe locul primului pas, la strălucirea primei imagini, acolo unde cuvintele nu mai exprimă nimic altceva decît lumina. Nu mă regăsesc şi nu mă înţeleg decît acolo unde cuvintele, feţele, figurile, zidurile, eu însumi nu mai sîntem de înţeles, acolo unde sunetele sînt străine şi stranii, iar semnificaţiile dislocate de o foarte puternică lumină în care definiţii şi forme se topesc, asemenea umbrei care face să dispară lumina. Din această linişte renaşte cu-vîntul.

îmi spun: mă aflu într-un trecut care nu se mai găseşte decît în uitare. Adică: e ca şi cum n-am fi fost niciodată. Vom fi fost ca nişte cifre, pe care buretele le va fi şters de pe tabla care nu mai păstrează nici o urmă a ceea ce fusese scris; nimeni nu mai poate şti dacă a fost sau nu ceva. Mai rău: existenţa noastră va fi retroactiv anulată, ca şi cum neantul ar putea să devore tot, făcînd drumul invers dinspre sfîr-

208

şitul spre începutul nostru. Nu vom fi fost niciodată.

La mine acest sentiment alternează cu certitudinea care îmi spune, altădată, că întrucît sîntem nu putem să nu fim; sau puteam să nu fim, dar fiindcă sîntem, nu e nici o primejdie să nu mai fim. Sentiment al eternităţii.

Atunci cînd vreau să-mi povestesc viaţa, povestesc o rătăcire. Vorbesc despre o pădure fără margini, sau de o rătăcire într-o pădure fără margini. Nu vorbesc despre mine, căci eu mă caut prin cuvinte, care nu sînt făcute decît ca să nu mă regăsesc în ele şi care sporesc rătăcirea. Nu le pot spune decît pe ele, dar pot să-mi spun totuşi nostalgia, vreau să spun nostalgia mea esenţială, dar şi asta e foarte dificil, căci dorinţa profundă uită ceea ce doreşte şi se degradează şi se pierde, şi se divizează în dorinţe. Cîntecului inefabil i se substituie fie cuvîntul abstract, fie realităţile concrete ale actelor care v-au denaturat, care v-au îndepărtat de voi înşivă.

Sîntem cu toţii în căutarea a ceva de o importanţă extraordinară despre care am uitat ce era, scriu memoriile unui om care şi-a pierdut memoria. îmi va rămîne conştiinţa că toate lucrurile pe care sînt pe punctul să le spun nu sînt decît substituţii.

Mă las deci purtat de fluxul cuvintelor. Stîn-ca nu apare decît arar, o secundă.

Doar ţipătul poate să se audă în această ceată deasă.

209

Să nu uităm lumina ţipătului, atunci cînd revine liniştea.

Şi încă, nu ne putem întîlni decît la o cotitură neaşteptată.

*

Zidurile se prăbuşeau, definiţiile se dislocau. Nu mai era nici o direcţie. Numele lucrurilor se

separau de lucruri. Eram scufundat într-un ocean de lumină albastră, nu mai eram decît un vag contur luminos. Nici o formă, nici o umbră, nici o culoare, realitatea noastră se spărgea în mii de bucăţi, se destrăma în fum, apoi fumul se dispersa şi el şi nu mai era decît acest soare imens, care se deplasa de la un orizont la altul.
Tot ceea ce crezusem că sînt construcţii solide nu mai erau decît castele de cărţi, care se prăbuşiseră. Piatra nu mai era decît apă şi ceaţă. Lumea ieşea, unică, dintr-o multitudine de sertare. Căci totul, pînă acum, nu fusese decît o serie dislocată de cutii şi de conţinuturi de cutii. Un preot: o cutie; o casă: o cutie; un măr: o cutie; o pasiune: o cutie; o senzaţie: o cutie. Imposibilul se realiza. Unde eram, cine eram? Eram străin şi singur, infinit de străin mie însumi. Mă trezeam sau mă năşteam într-un univers nou, un cu totul alt univers, nu doar un univers spălat, dar şi un univers curăţat. Uluirea era aşa de mare încît anihila orice frică şi această uluire nu era decît un ecou al plenitudinii şi straniul se transforma, imediat, în
210
familiar. Lumea era nouă şi familiară, surprinzătoare, cunoscută, recunoscută, regăsită. Cum să spun, o lume eliberată de această semnificaţie, cum să spun, un soi de respiraţie vie din care făceam şi eu parte.
Starea nu dura decît cîteva momente şi, cînd „aceasta" dispărea, era ca şi cum lumea s-ar fi stins. Reintram în noapte sau în penumbră, mă ciocneam de obiecte, de pereţi. Eram acum pe punctul de a aprinde cu greu luminarea înţelegerii cotidiene a cărei lumină nu este decît penumbră. Coşmarul permanent al acestei lumi reîncepea.
De cînd scriu piese de teatru care sînt jucate, n-am reuşit să mă obişnuiesc cu greşelile de interpretare, nici cu cele ale „interpreţilor" care sînt comedienii, nici cu eronata interpretare a criticilor sau a publicului.
Vreau întotdeauna să fiu „înţeles", adică vreau să se înţeleagă bine ce am voit să spun, pentru că am vrut s-o spun. O operă teatrală nu este un discurs public, detest, astfel, ca actorii să se adreseze sălii, exceptînd împrejurarea exemplificării a ceea ce nu trebuie făcut şi pentru a-i parodia pe autorii didactici.
Totuşi, fiind un obiect, o construcţie, o societate, o întreagă lume, opera teatrală este şi ceva care trebuie să fie descifrat, înţeles, adică trebuie să se înţeleagă foarte bine ceea ce vor să spună personajele ei, ceea ce spun, ceea ce fac. Şi poţi să ajungi să înţelegi:
211
incomunicabilitatea nu există, dacă nu vrei să existe, dacă nu vrei să trişezi. E adevărat că profesorii de literatură, normaliştii nu mai pot înţelege, căci ei nu mai înţeleg decît prin intermediul „sistemelor" şi leagă totul de „sisteme" şi pun totul în funcţie de „sisteme de gîndire", corpuri de idei constituite, grile diverse care-i împiedică să adere, aproape natural, la tot ceea ce cineva vrea să spună „diferit".
Acest cineva este sociologizat înainte să fie ascultat, cînd nimic nu împiedică să fie sociologizat după. Dar n-avem timp!
Cu ce drept să pretinzi ca alţii să-ţi incarneze visele, să-ţi materializeze imaginile, cu ce drept să inventezi personaje şi lumi? Oare invenţiile sînt „adevărate"? Sînt, în aşa măsură încît, în toate colţurile lumii nu se face tot timpul decît literatură, poezie, pictură, teatru. Nu se vorbeşte decît de personaje imaginare, se face puţină literatură, deşi se face mai multă literatură despre literatură şi literatură despre literatura literaturii.
Operele de psihologie, psihanaliză, sociologie, metafizică, de estetică bineînţeles, de filozofie a culturii sînt aproape toate bazate pe opere imaginare.
Am adesea insomnii. Deschid ochii în beznă. Dar această beznă este ca o altă lumină, o lumină negativă. în această lumină neagră
212
îmi apare, cu o evidenţă indiscutabilă, „revelaţia dezastrului", „a catastrofei", „a irediabilului", „a eşecului absolut". Totul îmi pare pierdut.

Copilăria este lumea miracolului sau a miraculosului; este ca şi cum creaţia ar ţîşni, luminoasă, din noapte, nouă şi proaspătă şi uluitoare. Nu mai este copilărie începînd din momentul în care lucrurile nu mai sînt uluitoare. Cînd lumea începe să-ţi pară „deja văzută"; cînd te-ai obişnuit cu existenţa devii adult. Lumea feerică, minunea nouă ajunge banalitate, clişeu. Acesta este paradisul, lumea primei zile. A fi alungat din copilărie înseamnă a fi alungat din paradis, înseamnă să fii adult. Păstrezi amintirea, nostalgia unui prezent, a unei prezenţe, a unei plenitudini pe care încerci s-o regăseşti prin toate mijloacele. S-o regăseşti pe ea sau o compensaţie. Am fost torturat, şi mai sînt încă, de frica de moarte, de oroarea de gol şi în acelaşi timp de dorinţa arzătoare, nerăbdătoare, presantă de a trăi. Pentru ce vrem să trăim, ce înseamnă să trăieşti. Am aşteptat să trăiesc. Cînd vrei să trăieşti, nu mai cauţi minunea, ci, în absenţa ei — iar la ea doar copilăria sau o luciditate simplă şi superioară pot avea acces — deci ceea ce cauţi în absenţa ei este saţietatea. Dar niciodată nu eşti sătul, nu poţi să fii. Bunurile nu sînt viaţa. Nu ajungi să trăieşti. Acest „a vrea să trăieşti" nu vrea să spună nimic.
Am căutat o falsă cale de salvare, m-am orientat prost.
213
îi invidiez pe profesorii de liceu din orăşelele de provincie, dintr-un trecut nu prea îndepărtat. Străzi cu arbori, un rîu. Şcolari drăguţi. Cafeneaua. Restaurantul. Vinul. Siesta. Zilele însorite. Cărţile. După cursuri profesorii discutau plimbîndu-se pe străzile oraşului. Saluturi cu pălăria în dreapta şi în stînga. Seara se îmbătau. Un fel de paradis.
O nouă panică.
*
Panica de acum trei zile e depăşită, pentru moment lucrurile s-au calmat încă o dată.
N-aveam încă doisprezece ani. Sînt trimis să-mi petrec vacanţa la unchiul meu Alexandru, fratele mamei, care avea douăzeci şi trei de ani, era tuberculos, şi care a murit doi ani mai tîrziu, la douăzeci şi cinci de ani. El însuşi fusese trimis aici, spre a se îngriji. Apartamentul în care locuiam la Paris, la parter, pe strada Avre, cu mama şi cu bunicii, era umed, trist, întunecos. In oraşul lui, Alexandru locuia într-o casă imensă de ţară. De fapt, era un orăşel de provincie, pe jumătate provincie, pe jumătate periferie, o casă cu multe camere, un hambar imens deasupra etajului al doilea, care mirosea a mere.
Pentru mine, era un castel, mă căţăram şi coboram alergînd toată ziua pe scări, exploram casa, care avea tapete, nu ca la Paris; casa avea tristeţea caselor care nu ne sînt familiare, o tristeţe şi un mister sau o magie, ceva atrăgător şi respingător în acelaşi timp. Dar dimineţile erau noi nouţe: un alt soare, o altă lumină, alte zgomote. Oameni necunoscuţi, oameni noi mergeau pe străzile virgine pentru mine şi apoi drumul, alb şi roz, mărginit de căsuţe. Alexandru muncea tuşind; mă duceam să mă plimb singur, făceam explorări. Odată, sub un cer foarte albastru, mă duc pînă la capătul satului, îl depăşesc, mă aflu într-un lan de grîu, în depărtare clopotniţa sătucului, iată-mă în mica piaţă din faţa bisericii, piaţa e aproape goală, ce frumos era. Un mic univers, proaspăt, curat, care lăsa impresia de a fi apărut, de a se fi născut, ca un copil, chiar în această dimineaţă.
Ideea socialistă de progres provine din religie. Astfel, creştinii cred că lumea noastră este o lume decăzută, omul o creatură decăzută, care trebuie să regăsească paradisul după ce va fi trecut prin etapele de suferinţă, pasiune, purificare. Revoluţionarii cred şi ei că omenirea va fi salvată după inevitabile războaie, răsturnări, dictaturi, teroare. în ansamblu, acesta este progresul. Faptul că nişte materialişti pot să creadă în progres îmi pare — din punctul lor de vedere — un fapt contradictoriu. Progresul este o idee mistică. Pentru ce există progresul? în ce constă progresul? Spre ce ne îndreptăm? Dacă materialiştii ar fi consecvenţi
214
215
cu ei înşişi, ar trebui să nu conceapă realizarea unei umanităţi perfecte decît în identificarea

acesteia cu legile materiei, în realizarea unei societăţi care ar funcţiona, fără posibilitate de greşeală sau de abatere, asemenea mecanicii cereşti, biologiei. Socialiştii sînt nişte religioşi inconştienţi de religiozitatea lor, ei adoptă, sub forme abia diferite, miturile credincioşilor. Căci, ce ne împinge spre progres, ce ne împinge spre perfecţiune şi ce este perfecţiunea?

Iulie 1967. Observ în ziar fotografia amiralului rus care comandă flota sovietică din Mediterana, în acest moment în apropierea ţărmului israelian. Enorm, puternic, mai galonat decît un general al lui Napoleon al III-lea, ultradecorat, însăşi expresia dură a puterii. Este autoritatea absolută. Pentru mine este însuşi chipul tiraniei, este poliţaiul pe care toţi intelectualii francezi îl detestă la ei acasă. Dar, spun ei, acesta nu e chipul tiraniei, este personificarea dictaturii proletariatului. Fiindcă au dat un alt nume tiraniei, fiindcă au găsit un alibi, o justificare conştientă, se aruncă la picioare, se pot lăsa liniştiţi călcaţi în picioare de cizmele tiranului. Ce pot să facă? La ei acasă intelectualii nu admit nici o frînă pusă libertăţii lor, pentru că, în realitate, ea nu există, pentru că puterea se lasă discutată şi atacată, pentru că puterea nu există şi se pare că ei lucrul acesta îl detestă; absenţa unei autorităţi reale, o nonputere. Altfel, n-ar iubi tirania şi crizele ei, atunci cînd se manifestă într-un mod aşa de real, aşa „obiectiv", cînd e aşa de uriaşă, aşa de căpcăună. Nimeni nu iubeşte,

217

sau nu iubeşte decît pe jumătate, tirania. Dar există laşitatea. De ce să lupţi contra a ceva aşa de puternic, aşa de invizibil? De ce să deteşti această tiranie, adică de ce să te pui într-o stare de inconfort psihologic?

Dacă mă prefac că iubesc ceea ce detest, voi detesta mai puţin, voi iubi poate, mă voi lasă dus, mă voi lăsa violat, voi sfîrşi prin a adora. îmi e suficient să spun că nu sînt învins de căpcăun, ci că el, căpcăunul, nu este căpcăun, că el e iubirea, că e revoluţia benefică. Aşa se scapă din încurcătură. Aşa se adoptă tiranii.

Cînd vin intelectuali, scriitori, artişti din ţările din Est, avizi de libertate, ei sînt miraţi, disperaţi de neînţelegerea oamenilor din Occident. Nu mai sînt miraţi, căci acum ştiu. Au fost destul de îndoctrinaţi, au fost destul de certaţi: cum, li se spune, v-aţi eliberat de capitalism, trăiţi într-o ţară socialistă şi vă plîngeţi! Unii au fost chiar denunţaţi de cei de stînga de la Paris, care n-ar putea trăi o săptămînă în ţările în care fac ravagii noile tiranii. Căci, evident, totul este ambiguu şi un pic contradictoriu: în acelaşi timp, tirania este iubită şi este detestată. Adesea e admirată, dar nu prea de aproape. Nici un Sartre, nici o Simone n-ar putea admite să-şi prezinte textele unor comitete de plutonieri majori sau de generali în uniformă. Astfel, intelectualii din ţările din Est încearcă, în singurătate, în neînţelegerea

218

intelectualilor din Occident, să cîştige treptat un pic de libertate: să fie admisă pictura non-figurativă, să fie lăsaţi să vorbească în cărţile lor despre iubire, despre fericire, despre ne-norocire, mai degrabă decît despre zorii care cîntă sau urlă în colectiv; cînd au reuşit să facă să se joace o piesă de teatru puţin mai liberă, de exemplu dintre cele numite de avangardă, sînt în culmea fericirii. Vorbesc despre iubire, vorbesc despre frumuseţea lumii, fac critică, se umanizează, sînt băgaţi la închisoare. în Franţa, o întreagă critică nouă, bîntuind printre altele în teatru, încearcă să reprime libertatea. Asta înseamnă că tot ceea ce autoritatea de stat face în Rusia, toată cenzura de stat se află aici în mîinile opoziţiei, sau este idealul ei. Avem un stat liberal şi o cenzură de opoziţie într-adevăr autoritară. O reacţie de mici burghezi care se cred revoluţionari şi care sînt cuprinşi de demonul puterii. Dimpotrivă, liberalismul caracterizează spiritul intelectualilor din Rusia şi din alte părţi. E un liberalism oprimat şi persecutat, dar este un liberalism real şi autentic.

Dar ce poate face acest spirit de libertate şi de nonconformism, care îi sînt armele? La ultimul congres internaţional al scriitorilor, la Moscova, „scriitorii" ruşi care vorbeau cel mai tare, sau care pur şi simplu vorbeau erau generali în uniforme, sau amirali, jandarmi. Aproape că ar fi de dorit ca plutonierii majori în uniformă să-şi spună apăsat

opinia, sprijiniţi cu pumnii pe masă, la toate reuniunile scriitorilor francezi sau englezi. Ca să-i înveţe să trăiască.

în jurul lui 1940. Vicepreşedintele Consiliului, într-un discurs violent, îi atacă pe unguri, pentru că ungurii îi insultă în ziarele lor pe români. Toate astea în legătură cu Transilvania, desigur. Judecătorul V., care îşi bate servitoarele şi le goneşte fără să le fi plătit salariul — a făcut lucrul acesta cu şapte servitoare, de un an încoace — şi, cum e magistrat, nu i se poate face nimic, judecătorul V., vecinul nostru, îşi pune în funcţie postul de radio şi prin peretele despărţitor se aude vocea vicepreşedintelui. Cuvintele sînt de neînţeles, dar observ că vocea o imită pe cea a lui Hitler. Desigur, vicepreşedintele nu e nazist, de nevoie merge alături de germani, contra ruşilor, în speranţa justificată de a recupera Basarabia pe care Rusia a anexat-o pe nedrept. Vicepreşedintele nu este hitlerist, şi totuşi el este, într-un anumit fel, hitlerizat, urlă, apoi vocea îi devine mai moale, apoi redevine stridentă, apoi urlă iar, apoi e declamaţia patetică. Cum este posibil acest discurs? Explicaţia se află în faptul că ungurii nu mai vor să trimită divizii noi pe frontul rusesc. Şi atunci, germanii exercită contra ungurilor, prin intermediul României, un şantaj

părînd a-i asigura pe români că ar putea relua partea din Transilvania cedată ungurilor. într-adevăr, România este dezmembrată. Basarabia şi o parte a Bucovinei ocupate de ruşi, jumătate din Transilvania în mîinile ungurilor şi tot tineretul ţării pe punctul de a crăpa în război.

Aud mereu vocea vicepreşedintelui Consiliului urlînd în noul stil al discursului politic, stilul şi intonaţiile lui Hitler, şi disting pe ici, pe colo, printre urlete, cîteva cuvinte:

„Cele două coloane pot să reziste fără boltă... dar bolta nu poate rezista fără coloane... bolta apare iar din coloane..." Nu mai sînt oameni care vorbesc, sînt cîini care latră. Hitler are vocea răguşită. Vicepreşedintele Consiliului român crede că şi el trebuie să fie răguşit. Dar răguşit rău. O voce fals răguşită.

Ieri, profesorii erau foarte agitaţi. Profesorul de ştiinţe naturale, care ascultase o parte a discursului la secretariatul liceului, năvăleşte în cancelarie strigînd:

— In fine, guvernul ia atitudine, armata noastră va recuceri Transilvania.

Profesorul era periculos de surescitat. Am intrat repede în clasă şi mi-am ţinut în linişte lecţia de franceză cu micuţii mei elevi, care erau foarte drăguţi ieri. Cel puţin, în timpul ăsta, nu aud discursurile, nici discursurile despre discursuri, am impresia că totul trece pe lîngă mine: şi manifestaţiile, şi procesiunile, şi

serbările militare, şi masacrele, şi imensa prostie a lumii. Ieri a avut loc manifestaţia de la Facultatea de Drept, în faţa ferestrelor apartamentului meu: drapele româneşti, germane, japoneze, dar ieri avusesem cinci ore de curs la liceu, aşa că am plecat devreme de acasă: am trecut repede prin faţă Facultăţii de Drept, fericit la gîndul că nu voi vedea sosind nici automobilele, nici batalioanele, că nu voi mai vedea, în timpul zilei, nici drapelele în vînt, nici mulţimea excitată şi că voi fi departe de această înscenare germană. Căci, o ştiu, nu se poate face nimic care să nu fie pus la cale de către germani. La liceu, n-am fost totuşi complet liniştit. Ieşind din clasă la orele treisprezece, profesorul de ştiinţe naturale ne-a ţinut un mic discurs despre discursul vicepreşedintelui, îi plăcuse mult expresia oratorului: „Scumpii mei studenţi dragi". Precum şi „Scumpa noastră naţiune" (cuvîntul naţiune ar trebui să dispară din dicţionar). Apoi profesorii au comentat zvonurile conform cărora trupele române şi germane ar fi pătruns deja în Ungaria. Trebuie să spun că majoritatea profesorilor erau înnebuniţi: E adevărat, spuneau ei, că armatele au pătruns în Transilvania? Ah, dacă ar fi într-adevăr aşa,

numai să fie aşa! spuneau voci ezitante şi ipocrite, dar feţele erau palide. Nici unul dintre ei nu vrea ca Transilvania să fie recucerită de noul guvern, nici anglofilii, căci ei vor ca Transilvania să fie redată de englezi, nici Gărzile de Fier, care vor să reia ei Transilvania şi nu vicepreşedintele actual. Recucerirea Transilvaniei ar fi actualmente, şi pentru unii
223
şi pentru ceilalţi, un dezastru. Cu toate astea, ei sînt toţi buni patrioţi. La ieşire, anglofilii se consolau între ei: Dar germanii n-or să vrea... nu vor să-i vadă pe englezi împreună cu aliaţii lor... Gărzile de Fier se consolau: germanii nu vor lăsa guvernul Antonescu să facă asta. în realitate, nouă, Gărzilor de Fier, ne vor face acest cadou.
Profesorii sînt prost plătiţi, fiindcă totul merge la armată şi la forţele de ordine. Eu dau lecţii de franceză acasă. Ieri am cîştigat o sumă destul de bună; apoi m-am dus la frizer, era frumos, soarele şi lumina intrau prin ferestrele mari ale frizeriei. Să plec... Sînt oare încă destul de tînăr?... Privindu-mă în oglindă, observ că părul devine tot mai rar în creştetul capului.
Complot german în Ungaria. Wehrmachtul a intervenit. Naziştii maghiari (Crucile cu săgeţi) sînt la putere. Ştirea nu e cu totul sigură. Guvernul Antonescu e în încurcătură. Cum să găseşti o ieşire? Ei alcătuiesc un guvern de centru, îi ameninţă şi un complot germano-legio-nar. Cum vor face pentru a încerca să neutralizeze elementele extremiste de dreapta? Acest guvern român merge alături de nemţi, dar în realitate e alcătuit din oameni de centru şi din stînga moderată. Ei trebuie să facă apel la germani şi la Hitler însuşi, pe de o parte, pentru a fi sprijiniţi contra Gărzii de Fier, din exterior,
224
iar în interior, pentru a contracara puternica Gardă de Fier, vor încerca să aibă sprijinul antinaziştilor, al tuturor democraţilor, cu excepţia comuniştilor, desigur, care de altfel nu depăşesc cîteva sute de persoane.
Raţional vorbind, Franţa pare pierdută, francezii au aerul de a-şi da sufletul sub ochii noştri, mormăind încă vag cîteodată, ca nişte oameni deranjaţi din somn.
N-are decît să se prăbuşească totul. Aş vrea să nu mai fie nimic.
Dar parcă poţi să ştii vreodată cum e cu istoria? Istoria îşi are poate planurile ei. Orice e posibil, chiar şi ca Franţa să redevină o mare tară.
Tristeţea de a exista. Cadavrele îngrămădite în Caucaz. Efortul omului ruinat în oraşele incendiate ale Rusiei, mizeria şi frica care-i copleşesc pe locuitorii Rusiei, Poloniei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei, Greciei, Belgiei, Norvegiei, Olandei. Pasiunea pentru Franţa, care mai era pentru mine patria lumii. Orgoliul şi insolenţa stupidă a germanilor, crimele lor cu atît mai grave cu cît sînt imbecili, prostia scriitorilor şi ziariştilor inteligenţi ai propagandei europene, anti-iudeo-masonice, anti-anglo-americane, furia care e nebunie; prietenii cei mai dragi pe care i-am părăsit şi care se descurcă cum pot printre războaie, bietele mînuţe ridate ale mamei care nu mă vor mai mîngîia niciodată;
225
şi această nostalgie, această sete absolută care nu va fi niciodată potolită, şi apoi ameninţările care mă înconjură pe mine însumi. Şi tot dezgustul acesta şi această durere inexprimabilă şi toată această frică, şi abisurile însetate care mă angoasează... Toate pot fi înecate, în seara asta, într-un pahar de alcool.
Cum să faci să fii un simplu egoist. Cum să faci pentru a fi, nu numai din punct de vedere intelectual, dar şi psihologic, indiferent? Da, neputînd bea pînă la fund cupa remuşcării, voi bea paharul de alcool.
Nu mă duc la război. Ar fi un nonsens să mor pentru nazism. Să lupt pentru Stalin şi pentru imperialismul rus? Ar fi la fel de prostesc. *(800 000 de soldaţi români au murit în războiul contra ruşilor, apoi cînd România a efectuat revirimentul, alţi 500 000 au murit în război contra Germaniei. Cînd erau în război contra sovietelor, românii se băteau pentru regele Prusiei, pentru ocupant. Cînd s-au întors contra Germaniei, se băteau pentru soviete care au luat, după război, două provincii româneşti, au ocupat ţara, au lichidat elita intelectuală, atît pe cea de dreapta, cît şi pe cea de stînga.)*

Mă aflu în Franţa, care este totuşi adevărata mea ţară, pentru că este cea a copilăriei mele, la adăpost, un adăpost precar, ameninţat, nu îndrăznesc să scot capul, dar sînt fericit că n-am fost păcălit. Cîteva guverne, cîteva grupuri, cî-teva comitete, cîteva state-majore conduc ma-
226
sele omeneşti la masacru. Revoluţia? Nu mai cred în ea, de cînd Stalin i-a dat pe mînă lui Hitler pe comuniştii germani refugiaţi în Rusia. Nu mai cred în ea, de altfel, de cînd în fruntea ruşilor se află Stalin, acest ţar desfrînat. Dacă nu pot fi printre conducători, pentru cei care-şi permit să-i trimită pe ceilalţi la moarte, pot cel puţin să am grijă să nu fiu trimis la moarte de ei. Să acţionez, sînt prea lucid spre a o face. Există acţiunea, căci oamenii nu fac altceva decît să-şi dea osteneala pentru cei care o iubesc. Cei care acţionează iubesc moartea sau puterea. Eu nu iubesc decît independenţa, nu vreau să fiu împins de ceilalţi. Cei ce iubesc riscul sau agitaţia au nevoie să găsească, şi găsesc, justificări teoretice, dar eu ştiu că nimic nu se schimbă şi că revoluţiile nu fac decît să instaleze sau să reinstaleze tirania. Ştiu că nu există motivaţie, nu există necesitate pentru nimic. Ieri încă, iubeam ceea ce se numesc valorile franceze ale civilizaţiei; de fapt nu e decît un umanism decrepit. Refuz să fiu agentul naiv al formulelor şi concepţiilor care se vehiculează prin lume. Detest în momentul acesta, subiectiv, nazismul şi pe Hitler, aproape tot atît cît şi pe marele burghez. Obiectiv vorbind, îmi dau seama că nu trebuie să detest nimic şi pe nimeni. Supravieţuiesc. Am sentimentul că e o greşeală, trebuie să depăşesc această conştiinţă rea. O depăşesc. Poate că, într-o zi, omul se va cunoaşte mai bine. Psihanaliza va fi perfecţionată. Totul va fi elucidat. Vom rîde de noi înşine. Pulsiunile tulburi ale inconştientului nostru vor fi luminate, dizol-
227
vate, dominate. Lumea agitaţiilor incoerente va dispărea. Nu vor mai fi revoluţii, bolile colective vor fi vindecate. Poate că nu vom mai simţi nevoia unei lumi miraculoase sau supranaturale, căci, cine ştie ce refulări, ce obsesii provoacă aceste dorinţe care nu vor rezista la o psihanaliză, la o sociologie perfecţionată. Dacă nu vom mai avea aceste tipuri de boli psihice, ceea ce se numeşte viaţă interioară va dispărea. Arta va deveni inutilă. Oamenii vor deveni funcţionari ai cosmosului, identificaţi cu funcţiile lor în univers, vor fi perfecţi ca astrele, şi mişcările lor vor fi cele ale mecanicii cereşti. Vom trăi fără speranţă şi fără scop, dar funcţionarea nu va avea nevoie nici de speranţă, nici de îndoială. Conştiinţa umană se va amplifica, se va dilata într-o asemenea măsură încît va sfîrşi prin a se confunda cu legile cosmice şi va dispărea.

în 1936, stînga reprezenta libertatea, umanismul, generozitatea. Frontul Popular era indispensabil ca să contracareze diferitele ideologii duşamne libertăţii, duşmane omului, orgolioase şi grosolane în acelaşi timp, în ferocea lor stupiditate: o mare parte a intelectualilor europeni, din Franţa în Germania, din Italia în Ungaria şi în România, mergeau în mod natural în „sensul istoriei", care era spre dreapta. Nu toţi, din fericire. A existat acest Front Popular ca să se opună Acţiunii Franceze, sclerozei inimilor marilor burghezi, diverselor, odioaselor Gărzi de Fier.
228
Poate că trebuie să notăm faptul că nici Sartre, nici Jean Genet, nici Simone de Beau-voir nu reprezentau această mişcare, dar că alţii, ca Andre Malraux, erau de stînga. Nazismul s-a prăbuşit. Dar tirania a supravieţuit. Nici un intelectual francez n-ar accepta să trăiască o săptămînă sub ordinele conducătorilor chinezi sau în Rusia stalinistă sau post-stalinistă. Astăzi, tirania este la stînga. Şi vedem aceiaşi intelectuali sau pe fiii lor, pe vremuri progresişti de dreapta, deveniţi progresişti de stînga, adică antiprogresişti. Evident, nu ideea socialistă este de vină şi sînt convins că Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Cehoslovacia ar fi putut să realizeze socialismul şi să construiască o lume a bucuriei, în loc să fie obligate să instaleze nişte tiranii subsovietice în ţările lor, impuse de imunda tiranie rusă. Nu putem să fim supăraţi pe socialism, dar nu putem să-i iertăm pe ruşi pentru că l-au desfigurat şi deturnat.

De curînd, doi scriitori sovietici au fost arestaţi, închişi, judecaţi pentru delict de opinie. Nici un protest în Franţa, cu excepţia cîtorva rînduri în *Le Figaro litteraire* şi în revista *Esprit.* Cu toate astea, în Franţa există un organism, P.E.N.-Club, făcut pentru a apăra libertatea culturii. Conducătorii lui se înţeleg infinit mai bine — ca birocraţi ce sînt — cu birocraţii partidelor şi regimurilor totalitare ale represiunii, decît cu apărătorii libertăţii, care sînt poeţii ce suferă în aceste ţări şi pe care oamenii stîngii franceze refuză
229
să-i înţeleagă cu un dispreţ total al „umanului" de la care se reclamă (pentru ce să fie deranjat confortul, voiajurile RE .N.-Clubului, avantajele birocratice, pentru ce să fie afectate seninătatea egoismului şi a intereselor bine conturate?), în timp ce aceşti poeţi în opoziţie sînt singurii oameni autentici de stînga, în care oamenii de inimă, care e la stînga, pot să spere. Acum ni se spune: libertatea, generozitatea, progresul sînt la stînga. în modul acesta, se dă girul duşmanilor libertăţii, ai generozităţii, ai iubirii, ai simpatiei umane, se dă girul membrilor inconştienţi ai juriului Premiului Nobel care, după ce au dat premiul marelui erou Pasternak, au îndrăznit, în continuare, să-l dea valetului dictatorilor, lui Şolohov, sau lui Sartre, avocatul tiraniilor care se disimulează sub masca sentimentelor „nobile".

Desigur, dreapta nu a devenit stînga. Ea nu este foarte simpatică. Dar e sigur că stînga incarnează un spirit mai periculos, mai feroce, bîntuit de nevoia tiraniei, nevoie a micilor burghezi mînioşi, nevoie a celor care merg cu istoria, oportuniştii tuturor dreptelor şi ai tuturor stîngilor din istorie.

Există cîteodată, în aprilie, dimineţi limpezi, de o graţie uşoară, foarte fragilă. în acele momente, pare că universul de-abia s-a născut, că abia a ieşit din apa originară, fără margini, că
230
e încă umed, că păstrează ceva din transparenţa lacurilor. Lumea pare pură şi nouă, lumina ei — intactă. Totul este doar lumină şi apă. Este prima zi. Lumea tocmai a izvorît, e încă ireală, totul e încă doar un asamblaj de culori, formele ei se desenează gata să se estompeze. Lumea îşi face apariţia. Cresc flori din asfalt; în deserturi ţîşnesc dintr-o dată fîntîni. Toţi oamenii sînt tineri, fetele merg fără să atingă pămîntul. Universul devine cu totul transparent, ca voalul unei mirese. Aerul se mişcă asemenea unor valuri uşoare. Poate că evenimentul se va produce. Singurul eveniment pentru care este creată lumea. Totul e doar o aşteptare, o duminică, şi această lumină, în acelaşi timp, glorioasă şi tandră, apare ca o haină de sărbătoare. Marea speranţă. O linişte se face în interiorul luminii şi se aud vibraţiile clopotelor care sînt pe punctul să sune; orgile abia îşi mai reţin sunetele, arcuşurile viorilor sînt gata să cînte. Toate vocile pîndesc semnalul, pentru a intona imnul triumfal. Dar aşteptarea se prelungeşte şi tot universul nu mai este decît braţe întinse. Pasărea albă este imobilă ca şi cerul, copacii din grădini îşi reţin suflarea pentru a auzi vestirea evenimentului. Bucuria va izbucni oare, privirile sînt fixate pe orizont, pentru a surprinde momentul în care lumina se va topi într-o lumină mai mare.

Da, frumuseţea este atroce, fiindcă nu este decît o fantasmă, sau fiindcă este în afara mea,
231
sau pentru că nu-mi aparţine. Ea trezeşte în mine nostalgia unei absenţe esenţiale, îmi aduce aminte că nu am, că nu sînt, că nu sînt, că nu am.

Dacă uimirea e ca o iluminare, ca un foc care mă incendiază, frumuseţea nu mă pătrunde: între mine şi universul luminos, care îmi apare, există un fel de zid transparent, inflexibil, dur. Frumuseţea e ca o lumină incaccesibilă care mă înconjoară, dar îmi scapă şi, în splendoarea ei, nu mai sînt decît o umbră întunecoasă. Ea e un miraj. într-adevăr, asta e: ea face să apară nostalgia insuportabilă, setea şi foamea insaţiabile.

Cerul înstelat. Marea albastră. Acest oraş din sud, alb, imaculat apărut din cîmpie. O catedrală în soare. Părul însorit al acestei femei. Aceste imagini şi această muzică. Aceste forme prea

pure. Această limpezime, această transparenţă, toate aceste culori. Toate nu fac decît să sfîşie vălurile întunecoase ale vieţii mele de fiecare zi. Ah, prefer să nu-mi apară nimic, aş vrea să nu aud nimic, aş vrea să mă adăpostesc în cenuşiul călduţ şi suportabil al somnolenţei şi uitării. Dar nu mă pot împiedica să fiu invadat de dorinţa infinită.
Frumuseţea este o urmă efemeră pe care eternitatea o face să ne apară şi pe care ne-o ia înapoi. Manifestare a eternităţii, dar şi semn al morţii. Adesea, ea îmi pare a fi o floare male-
232
fică a neantului, sau ţipătul lumii care moare, sau o rugăciune disperată şi fastuoasă.
Şi apoi cenuşa.
Lumina m-a orbit. Dar m-a şi arestat. Altfel n-aş fi aici să scriu, suferind de a vrea să-mi amintesc de acest eveniment care, totuşi, nu poate fi niciodată uitat.
Uimirea făcea ca lumea să-mi apară, în acelaşi timp, stranie, dar apropiată. Frumuseţea face ca lumea să-mi apară străină. Frumuseţea mă face gelos. Uimirea mă copleşea. Amintirea participă puţin la frumuseţe, puţin la uimire. Tot ce îmi părea greu, imposibil, evenimentele cele mai groaznice capătă frumuseţe şi stra-nietate în amintire. Cuprins de uimire, îmi spun despre lume: „E oare posibil lucrul acesta?" Şi această transfigurare a unui real cotidian, care devine un real glorios, mă cuprinde şi pe mine şi mă face să mă simt eu însumi transfigurat.
Uimirea e ca o iluminare totală, care nu lasă nici un colţ de spaţiu în umbră. Frumuseţea face să apară doar o parte a lumii, „în care eu nu sînt", lăsînd restul lumii şi pe mine însumi părăsiţi în tenebre. Privesc de alături o comoară, care străluceşte în obscuritatea unei peşteri.
Lumina amintirii, sau mai degrabă lumina pe care amintirea o împrumută lucrurilor, este cea mai palidă. Cu toate astea, un lucru de care îţi aminteşti pare totuşi să răsară ca dintr-un fel de noapte a uitării, ca dintr-un neant.
233
Nu ştiu foarte bine dacă visez sau dacă-mi amintesc, dacă mi-am trăit viaţa sau dacă am visat-o. Amintirea, ca şi visul, mă face să resimt profund irealitatea, evanescenţa lumii, imagine fugitivă în ape mişcătoare, fum colorat. Cum se poate ca tot ce se ţine în contururi nete să se stingă? Realitatea este infinit de fragilă, efemeră, tot ceea ce am trăit ferm se face trist şi dulce. Vreau să reţin tot ceea ce nimic nu poate reţine. Fantomele. Sînt un om de zăpadă pe punctul de a se topi. Alunec, nu mă pot împiedica, mă separ de mine însumi. Sînt din ce în ce mai departe, o siluetă şi apoi un punct negru.
Lumea o să îngheţe. O insensibilitate polară a început deja să se întindă peste noi. Apoi, o să iasă un soare mare care va face să se topească aceste blocuri de gheaţă, şi apoi vor fi aburi, ceaţa se va risipi ea însăşi în lumina albastră. Nu va mai rămîne nici o urmă.
Vai, toată sinceritatea, toată autenticitatea, tot adevărul, tot ceea ce am trăit şi simţit singur dispare deja în clişee, în expresiile care aparţin patrimoniului public şi generalului.
Nu există individ absolut singur, ne spun sociologii structuralişti. Toată psihologia lui provine din exterior, din societate, din pulsiu-nile şi contrapulsiunile ansamblului. Nu e deci decît un pion pe un eşichier. Nu are valoare decît prin raport cu ansamblul. Individul ar fi deci o iluzie. El n-ar exista. N-ar fi nimic.
234
Nu numai studiul societăţilor arhaice a făcut să luăm cunoştinţă de acest lucru, dar, cu siguranţă, şi totalitarismele moderne.
Cu toate acestea, în orice situaţie s-ar afla pe un eşichier, regina îşi va juca rolul de regină. Oriunde ar fi plasaţi, pionul sau calul sau regele nu vor fi decît pioni, cai sau regi şi vor juca sau vor fi puşi să joace propriul rol de pioni sau de cai.
Eu însumi sînt, în ansamblul colectivităţii, un nebun, de exemplu. Sînt făcut să joc, desigur. Nu pot fi făcut să intru în joc decît în calitatea mea de nebun. Spre deosebire de jocul de şah, nebunul din societate are conştiinţa că el e nebunul. Sînt nebunul, ştiu lucrul acesta, şi voi juca, ţinînd cont de celelalte figuri ale jocului, jocul meu de nebun. Sînt obligat să fiu nebun, dar joc conştient, ţinînd cont de ansamblul situaţiei. în orice situaţie aş fi, sau chiar dacă

situaţiile se schimbă, calitatea mea de nebun nu se va schimba. Ansamblul n-are conştiinţa că e ansamblu. Individul, eu, nebunul, am conştiinţa personalităţii mele de nebun. Nu există conştiinţă de ansamblu! Nu există decît conştiinţă individuală. Aşadar împrejurările se schimbă, dar esenţa mea e inalterabilă. Noi am ştiut dintotdeauna că asta era situaţia. De asta trebuie să ţin cont mai mult în acest moment semnificativ. Dar tot eu sînt cel ce ia cunoştinţă de ansamblu. Accentul se pune astăzi pe grup, ceea ce este o manie ideologică. Eu însă pot, la fel de bine, să pun mai mult accentul pe ceea ce e diferit, pe ceea ce nu este ceilalţi, deşi e împreună cu ei. Mă simt ireductibil.

235

Miracolul s-a produs. Cel puţin pentru mine. Prietenii din diferite ministere mi-au aranjat un paşaport bun, cu vize în regulă. Mîine iau trenul. împreună cu soţia mea. Sînt ca un evadat, care fuge în uniforma gardianului. Miercuri voi fi în Franţa, la Lyon.

La preţul de vînzare se adaugă 2%, reprezentînd valoarea timbrului
literar ce se virează Uniunii Scriitorilor din România,
Cont nr. 2511.l-l71.1 / ROL, B.C.R. Filiala sector 1, Bucureşti

Redactori DONCA TEODORESCU
Şi SÂNDOR SKULTETY
Apărut 2003 BUCUREŞTI - ROMÂNIA
Tiparul executat sub comanda nr. 30 081
Compania Naţională a Imprimeriilor
„CORESI" S.A. Bucureşti
ROMÂNIA

€691

Sistemul calităţii certificat SR EN ISO 9001

HIXAS

Alte apariţii în seria Ionesco

NU (ediţia a Ii-a)
Apărută în 1934 şi premiată, după îndelungi dezbateri, pentru critică literară de către Comitetul pentru Premierea Scriitorilor Tineri Needitaţi, cartea *Nu* este gestul de frondă al unui tînăr care înţelegea să se afirme literar împotrivindu-se numelor consacrate. Sfîşiat de toate vanităţile şi înarmat cu toate ambiţiile vîrstei, Eugene Ionesco respingea fără ocol, în cadrul unor eseuri de aplicat studiu critic, cota de popularitate de care se bucurau în epocă trei autori de prestigiu: Tudor Arghezi, Ion Barbu şi Camil Petrescu. Privit astăzi, gestul lui impresionează nu atît prin recalcitranţa iconoclastă a negării de atunci, cît prin voinţa acerbă cu care ţînărul Ionesco se străduia, cu preţul lepădării de idolii vremii, să capete un glas personal şi, implicit, un loc inconfundabil pe scena literelor româneşti.
NOTE ŞI CONTRANOTE (ediţia a Ii-a) *Notes et conte-notes,* Gallimard, 1962 Traducere din franceză şi cuvînt introductiv de ION POP Editată în 1962 la Gallimard, *Note şi contmnote* reuneşte cele mai interesante texte ionesciene privind fenomenul teatral, arta şi destinul ei — în special arta spectacolului —, autocomentarii ale unor piese controversate, critica criticii de teatru, polemici, interviuri. Sînt pagini care cuceresc prin inteligenţă, prin vervă sclipitoare, dar şi prin acea gravitate secundă proprie tuturor scrierilor lui Eugene Ionesco. Scena este pentru Eugene Ionesco locul emblematic unde poate fi căutat destinul omului. Dar acest artist al neliniştii, cu amestecul său paradoxal de histrionism şi autenticitate, este la fel de captivant şi cînd ne vorbeşte despre teatrul său.
JURNAL ÎN FĂRÎME (ediţia a Ii-a) *Journal en miettes,* Gallimard, 1981 Traducere din franceză de IRINA BĂDESCU
Jurnalul lui Ionesco este mărturia unui spirit de o luciditate sfîşietoare, silit a pendula la nesfîrşit între neputinţa de a afla un adevăr ultim şi incapacitatea de a se simţi mîntuit în lipsa lui. De aici zbuciumul neverosimil al unui om ce constată, mirat, că o suferinţă autentică nu poate fi decît paradoxală. Căci să fii conştient că viaţa e infernală şi totuşi să o iubeşti cu infernul ei cu tot, să-ţi doreşti fericirea cînd ştii

prea bine că n-ai avut niciodată bucurii profunde, să vrei să fii liber într-o lume care aduce tot mai mult cu o temniţă din care cale de evadare nu e, să fii încredinţat că universul nu are sens şi totuşi să nu-ţi poţi reprima uimirea în faţa supremei ciudăţenii universale, să fugi de tristeţe, oboseală şi deznădejde şi peste tot să ai parte numai de ele — sînt tot atîtea paradoxuri implacabile de care un om cu sensibilitatea lui Ionesco, ca de altminteri toţi oamenii a căror sensibilitate depăşeşte media, nu poate scăpa.

Se poate face un circ cu purici.
Puricii trebuie dresaţi,,
primul lucru care trebuie făcut este
să se obţină ca puricii sâ nu mai sară.
Cum se ajunge aici?
Se pun puricii sub un pahar.
Puricii încearcă să sară, se lovesc de sticlă, cad la loc.
Dintr-un anumit moment,
ei nu mai sar.
Paharul poate fi ridicat.
Şi iată-i pe purici avansînd încet, prostiţi;
ei pot fi împinşi cu degetul,
se poate sufla peste ei,
nu mai sar.
EUGENE IONESCO

PREZENT TRECUT, TRECUT PREZENT
Y H U 0 0 3 6 14
MEMORII, JURNALE
ISBN 973-50-0353-8
5 948353 001372